

FONDACIJA AKADEMIKA BOGUMILA HRABAKA
ZA PUBLIKOVANJE DOKTORSKIH DISERTACIJA
VOJVODANSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI

Doktorske disertacije | Knjiga 21

Miloš Pankov

DISKURS RATNOG IZVEŠTAVANJA

*Medijska reprezentacija lokalnih ratnih sukoba u Jugoslaviji
od 1991 do 1995. godine*

Novi Sad, 2019.

FONDACIJA AKADEMIKA BOGUMILA HRABAKA
ZA PUBLIKOVANJE DOKTORSKIH DISERTACIJA

VOJVODANSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI

Doktorske disertacije | Knjiga 21

Miloš Pankov

DISKURS RATNOG IZVEŠTAVANJA

*Medijska reprezentacija lokalnih ratnih sukoba
u Jugoslaviji od 1991. do 1995. godine*

Novi Sad, 2019.

FONDACIJA AKADEMIKA BOGUMILA HRABAKA
ZA PUBLIKOVANJE DOKTORSKIH DISERTACIJA

VOJVOĐANSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI

Doktorske disertacije | Knjiga 21

Miloš Pankov

DISKURS RATNOG IZVEŠTAVANJA

Medijska reprezentacija lokalnih ratnih sukoba u Jugoslaviji od 1991. do 1995. godine

ISBN 978-86-81428-05-4 | 978-86-85889-14-1

ZA IZDAVAČA

Akademik Lajoš Genc

UPRAVNI ODBOR FONDACIJE

Akademik Julijan Tamaš

Akademik Branimir Gudurić

Akademik Jožef Salma

Akademik Miloš Tešić

Prof. dr Radomir Folić, dopisni član

RECENZENTI

Prof. dr Svenka Savić, Filozofski fakultet Novi Sad

Akademik Lajoš Genc, VANU Novi Sad

Akademik Julijan Tamaš, VANU Novi Sad i NANU Kijev

DIZAJN, PRIPREMA ZA ŠTAMPU I ŠTAMPA

Lazarus, Kač

TIRAŽ

100

♣ *Mojoj porodici*

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

070:81'42]:355.426(497.1)"1991/1995"

ПАНКОВ, Милош, 1974-

Diskurs ratnog izveštavanja : medijska reprezentacija
lokalnih ratnih sukoba u Jugoslaviji od 1991 do 1995 /
Miloš Pankov. - Novi Sad : Fondacija akademika Bogu-
mila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija :
Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2019 (Kać :
Lazarus). - 202 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Doktorske disertaci-
je / Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publiko-
vanje doktorskih disertacija ; knj. 21)

Tiraž 100. - Bibliografija.

ISBN 978-86-81428-05-4

ISBN 978-86-85889-14-1

a) Новинарство -- Анализа дискурса -- Грађански рат
-- Југославија -- 1991-1995

COBISS.SR-ID 332724999

SADRŽAJ

1 UVOD	1
1.1 TEORIJSKE POSTAVKE DISKURS ANALIZE	1
1.1.1 Kritička analiza diskursa	2
1.1.1.1 Diskursno-istorijski pristup Rut Vodak	3
1.1.1.2 Sociokognitivni model Teuna van Dejka	4
1.1.1.3 Norman Ferkloou i kritička analiza diskursa	5
1.2 Sociosemiotika	6
1.3 Ratno novinarstvo i ratno izveštavanje	7
1.3.1 Pojava ratnog novinarstva i upotreba medija u vojne svrhe	7
1.3.2 Televizijske i novinske konvencije i njihovo prilagođavanje ratnim uslovima	9
1.3.3 Ratne informacije među ostalim rubrikama vesti	11
1.3.4 Značaj istraživanja uloge medija u ratnim situacijama	12
1.3.5 Istraživanja o ulozi medija u sukobima na prostoru nekadašnje Jugoslavije	13
2 CILJ	15
3 METOD	16
3.1 METODOLOGIJA KRITIČKE DISKURS ANALIZE	16
3.2 UPOTREBA DEIKSI	18
3.3 DISKURSNE STRATEGIJE	18
3.4 VIZUELNA ANALIZA	19
3.5 STUDIJA SLUČAJA KAO ISTRAŽIVAČKI OKVIR	20
3.6 KORPUS	21
3.7 MEDIJSKI DOGAĐAJ	23
3.8 KONTEKST	24
3.8.1 Makrokontekst: dezintegracija Jugoslavije i početak ratova	24
3.8.2 Medijski kontekst	27
3.8.3 Istorijski kontekst	28
3.9 ANALIZA TELEVIZIJSKE I NOVINSKE GRAĐE	28
3.9.1 Pozicija i značaj pojedinih vesti u okviru CIPE	29
3.9.2 Dnevne novine u ratnim i mirnodopskim uslovima	30
3.9.2.1 Delimična podređenost ratnim uslovima na primeru lista Dnevnik	31
3.9.2.2 Potpuna podređenost ratnim okolnostima: ratno izdanje lista <i>Oslobođenje</i>	31
3.10.3 Obračanje publici i stav izveštača	33

4 REZULTATI I DISKUSIJA	35
4.1 DOGAĐAJ U MEDIJSKOM DISKURSU	36
4.1.1 Mikrokontekst događaja.	36
4.1.2 Medijska percepcija i leksička identifikacija	37
4.1.3 Diskursne strategije i reprezentacije događaja	44
4.1.3.1 Predikacija	45
4.1.3.2 Perspektivizacija	45
4.1.3.3 Generalizacija	46
4.1.3.4 Intenzifikacija.	47
4.1.4 Zaključci poglavlja 4.1	47
4.2 VREMENSKO I PROSTORNO ODREĐIVANJE DOGAĐAJA	49
4.2.1 Simbolika prostornih značenja	49
4.2.2 Istorijski kontekst i simboličko značenja vremena	56
4.2.3 Zaključak poglavlja 4.2	58
4.3 UČESNICI RATA.	61
4.3.1 Oružane formacije	61
4.3.1.1 Leksička identifikacija.	61
4.3.1.2 Diskursne strategije i diskursna reprezentacija	80
4.3.1.2.1 Legitimizacija/delegitimizacija vojnih aktivnosti grupe MI/ONI.	80
4.3.1.2.2 Intenzifikacija negativnog stava prema grupi ONI	81
4.3.1.2.3 Generalizacija	82
4.3.1.2.4 Predikacija	83
4.3.1.2.5 Argumentacija.	84
4.3.1.2.6 Perspektivizacija	85
4.3.1.2.7 Ostala diskursna obeležja	86
4.3.1.3 Zaključci poglavlja 4.3.1.	87
4.3.2 Društvena reprezentacija	89
4.3.2.1 Leksička identifikacija	90
4.3.2.2 Diskursne reprezentacije.	108
4.3.2.2.1 Personalizacija	108
4.3.2.2.2 Individualizacija	108
4.3.2.2.3 Nominacija	109
4.3.2.2.4 Kategorizacija	110
4.3.2.2.5 Predeterminacija	110
4.3.2.3 Diskursne strategije	111
4.3.2.3.1 Delegitimizacija negativnog predstavljanja grupe ONI	111
4.3.2.3.2 Predikacija	112
4.3.2.3.3 Perspektivizacija	113
4.3.2.3.4 Intenzifikacija	114
4.3.2.3.5 Marginalizacija	114
4.3.2.4 Zaključci poglavlja 4.3.2	114
4.3.3 Identifikacija društvenih grupa	117
4.3.3.1 Leksička identifikacija društvenih grupa.	118
4.3.3.2 Diskursne strategije	131
4.3.3.2.1 Generalizacija	132
4.3.3.2.2 Predikacija	133
4.3.3.2.3 Perspektivizacija	134
4.3.3.3 Diskursne konstrukcije nacionalnog identiteta.	134
4.3.3.3.1 Konstruktivne makrostrategije	135

4.3.3.3.1.1 Supstrategija presuponiranja unutarnacionalne jednakosti i jedinstva	135
4.3.3.3.1.2 Supstrategija presuponiranja različitosti među nacijama	136
4.3.3.3.1.3 Pozitivna prezentacija sopstvenog nacionalnog identiteta/ negativna drugog	136
4.3.3.3.2 Perpetuacione i strategije opravdavanja	137
4.3.3.4 Diskurs i društveni stereotipi	137
4.3.3.5 Zaključci poglavlja 4.3.3	138
4.4 VIZUELNA RETORIKA	142
4.4.1 Vizuelno predstavljanje pripadnika oružanih snaga	143
4.4.1.1 Pozitivno predstavljanje aktera na fotografijama	143
4.4.1.1.1 Direktno prikazivanje oružane borbe	144
4.4.1.1.2 Portret pobjednika u medijima Hrvatske	148
4.4.1.2 Negativno predstavljanje aktera na fotografiji	152
4.4.1.3 Zaključak poglavlja 4.4.1	153
4.4.2 Društvena reprezentacija	154
4.4.2.1 Pozitivno predstavljanje političkih lidera kao aktera na fotografijama	154
4.4.2.1.1 Političar u akcionom procesu	155
4.4.2.1.2 Političari i oficiri kao nosioci simboličkog značenja	157
4.4.2.2 Neutralan stav prema akteru i fotografije u krupnom planu	160
4.4.2.2.1 Političari u krupnom planu	161
4.4.2.2.2 Vojni komandanti u krupnom planu	162
4.4.2.3a Negativno predstavljanje reprezentativnog aktera na fotografijama	165
4.4.2.3b Karikatura kao sredstvo negativnog predstavljanja	166
4.4.2.4 Zaključak poglavlja 4.4.2.	168
4.4.3 Vizuelno predstavljanje pasivnih učesnika rata	169
4.4.3.1 Saosećanje u funkciji pozitivnog predstavljanja	170
4.4.3.1.1 Eksplicitni dokaz stradanja	170
4.4.3.1.2 Tragovi lične patnje	171
4.4.3.1.3 Grupni prikaz izbeglica (prizor izbegličke kolone)	173
4.4.3.2 Neutralno predstavljanje aktera	174
4.4.3.3 Zaključak poglavlja 4.4.3.	176
4.5 ZAKLJUČCI POGLAVLJA REZULTATI I DISKUSIJA	178
5 ZAKLJUČNE NAPOMENE	179
LITERATURA	186
SAŽETAK	192
PRILOZI	194
Prilog 1. UZORAK TRANSKRIBOVANOG AUDIOVIZUELNOG ZAPISA RADIO TELEVIZIJE BEOGRAD	194
Prilog 2. LEKSIKON UPOTREBLJENIH TERMINA SA NJIHOVIM ZNAČENJIMA U SISTEMU SOCIOSEMIOTIKE	200
LISTA TABELA, FOTOGRAFIJA I KARIKATURA	201

1 UVOD

1.1 TEORIJSKE POSTAVKE DISKURS ANALIZE

Jezik u kontekstu

Analiza diskursa bavi se proučavanjem jezičkih jedinica većih od rečenice, ostvarenih među sagovornicima u odgovarajućem kontekstu (Savić, 1993, str. 26). Ovaj pristup podrazumeva da su verbalni i neverbalni oblici komunikacije jednako važni u analizi, da jezički nije nadređen vanjezičkom domenu. Kao interdisciplina, rezultat je zajedničkog delovanja više naučnih disciplina (psiholingvistike, sociolingvistike, antropološke lingvistike, kao i psihologije, filozofije, sociologije i antropologije) osnovana sa ciljem da se istraži: upotreba različitih oblika razgovornog jezika, poput telefonskih razgovora (Savić i Mitro, 1998), govor određene društvene grupe, odnosno definisanje domena javne komunikacije (Škiljan 1998, str. 45) grupisanih u posebne javne sfere, u zavisnosti od društvene uloge učesnika i upotrebljenog kanala komunikacije. Kako navodi Teun van Dijk (Van Dijk, 1988a), diskurs ne bi trebalo posmatrati kao izolovanu dijalošku ili tekstualnu strukturu, već kao kompleksan komunikacioni događaj, koji u sebi sadrži društveni kontekst, osobine učesnika, zajedno sa procesima produkcije i recepcije (str. 2).

S obzirom na različita terminološka razgraničenja između diskursa i teksta kao predmeta analize izabrane lingvističke discipline, važno je napomenuti da se diskursom smatraju i delovi novinskih tekstova, prihvaćeni kao aktivan deo komunikacionog procesa između novinara autora i čitalaca, uz posredstvo medija kao komunikacionog kanala.

Teorija komunikacije

Komunikacioni proces shvatam kao obostrani uticaj dva organizma, izveden sa određenom namerom, čiji je rezultat uzajamna promena (Savić, 1993, str. 41). Masovni mediji predstavljaju pojavnu formu ovog procesa, kao važna sredstva komunikacije, most između primaoca i pošiljaoca poruke. Usled svoje sposobnosti da u različitim oblicima istovremeno opšte sa ogromnim brojem recipijenata, oni predstavljaju deo fenomena masovne komunikacije. Stoga je analiza masovne komunikacije posebno usmerena na pitanja o sadržaju i strukturi poruka, pošiljaocima i njihovim mogućim efektima na publiku (Tomić, 2007, str. 64). Uticaj masovnih medija na publiku još uvek je predmet brojnih istraživanja, posebno u oblasti sociologije komunikacije

i psihologije komunikacije. Osnovne odlike masovne komunikacije prema mišljenju Mek Kvejla (1994) mogu se svesti na nekoliko najznačajnijih:

- postojanje formalnih organizacija (TV stanice, novinske i radijske kuće) koje omogućava kapital koji u njih ulazi i pomoću njih se obrće. Otuda analiza medija mora uzeti u obzir uspostavljanje dvostrukog odnosa prema vlasti i publici;
- usmerenost ka velikoj i masovnoj publici, što proističe iz primene tehnologije, a dovodi do tendencija standardizacije i stereotipizacije sadržaja;
- javnost sadržaja i dostupnost poruka svima, bez ograničenja;
- heterogenost publike;
- bezličan odnos prema recipijentima, usled zahteva za objektivnošću.

Prema mišljenju Habermasa (1969) i zastupnika njegovih teorijskih načela, mediji bi u modernom društvu trebalo da omoguće ravnopravan pristup i kontroлу nad oblicima društvenih delatnosti. Umesto toga, oni sve više postaju sredstva manipulacije u kojima dominantnu ulogu imaju reklama i propaganda.

Jezik, društvo i mediji

U okviru čitavog područja lingvističkih nauka domen javne komunikacije postaje vremenom predmet sve šireg interesovanja, s obzirom na sve snažniji uticaj masovnih medija i njihovih poruka, posebno u različitim kriznim i ratnim situacijama. Diskurs medija postaje izvor brojnih naučnih studija (Van Dijk, 1991, 1993, 1996; Fairclough, 1989, 1992, 1995a; Wodak 1987, 1995, 1996; Fawuler, 1991; Bell & Garrett, 1998). Među prvim kritičkim studijama medija su istraživanja Glazgovske grupe, u kojoj se prvi put argumentuje polarizovani medijski pristup u odnosu na sukobljene strane u Foklandskom ratu (Glasgow Media Group, 1982).

Kritički analiza medijskog diskursa počinje da se primenjuje u okviru istraživanja kritičke lingvistike (Kress & Hodge, 1993; Fawuler, 1979) sa zadatkom da pokaže kako su ideološki procesi manifestovani na lingvističkom nivou. Kritička lingvistika pokušava da uspostavi vezu između jezičke upotrebe i društva, da dokaže da jezik jeste deo društvenih procesa. U prvim studijama kritičke lingvistike, u okviru analize povezanosti jezičkih i ideoloških struktura medijskog diskursa, utvrđene su određene pravilnosti u izboru aktivnih oblika tranzitivnih glagola upotrebljenih za sistematsko isticanje, odnosno zamagljivanje neke radnje (Kress, 1983). Daljom razradom teorijskog koncepta povezanosti jezičkih i ideoloških struktura nastaje kritička analiza diskursa.

1.1.1 Kritička analiza diskursa

Značajna tema u okviru studija kritičke analize diskursa (CDA) je analiza izvantekstualnog nivoa, kao i proučavanje mehanizma razumevanja i tumačenja teksta od strane čitalaca, odnosno medijske publike, koji presudno utiče na konačno usvajanje poruke. Shvatanje kritičke analize diskursa kao poddiscipline analize diskursa, među pojed-

nim teoretičarima zavisi umnogome od njihovog razumevanja samog diskursa kao mehanizma za proučavanje određenih društvenih pojava manifestovanih kroz upotrebu jezika. U širem smislu, većina autora objašnjava njen predmet istraživanja proučavanjem zloupotrebe društvene moći i nejednakosti koju ona proizvodi na nivou diskursnih celina (Fowler, 1991; Wodak, 1997). Ova specifična oblast istraživanja ne podrazumeva unapred jedinstveno određen metodološki postupak, paradigmu ili teoriju. Postoji nekoliko dominantnih pristupa najuticajnijih teoretičara, koji se razlikuju u zavisnosti od njihovog viđenja diskursa, u različitom izboru: jedinica analize, obimu istraživačkog korpusa i odnosu prema društvenim procesima kojima se bave.

Domeni upotrebe jezika interesantni za kritičku analizu diskursa su javna sfera, a ciljne grupe najčešće društvene elite koje čine, održavaju i legitimišu nepravdu i društvenu nejednakost. Posebni društveni fenomeni u istraživačkom fokusu jesu: rodna ravnopravnost, medijski i politički diskurs, kao i posebni oblici jezičke diskriminacije manjinskih društvenih grupa, koji polaze od drugačije nacionalne i rasne pripadnosti. U okviru diskursa medija najčešće istražene teme su stereotipno predstavljanje pojedinih društvenih i manjinskih grupa posredstvom analize: medijskog teksta, fotografije ili televizijskog snimka.

1.1.1.1 Diskursno-istorijski pristup Rut Vodak

Sociolingvistički diskurs je jedan od pravaca CDA koji su razvili Rut Vodak i njene kolege sa univerziteta u Beču, a nastao je na idejama Habermasove škole sociolingvistike (Wodak, 1995). Rut Vodak je, zajedno sa grupom saradnika, koristila principe kritičke analize diskursa za istraživanje pojava antisemitizma i rasizma u diskursu medija i razgovornom jeziku građana Austrije (Mitten, 1992; Wodak & Matouschek, 1993; Mitten & Wodak 1993; de Cillia, Reisigl & Wodak, 1999). Specifičnost njenog istraživačkog metoda je pokazivanje diskursnih modela kojima se u razgovoru na indirektan način otkrivaju stereotipi o drugim narodima u okruženju i pripisuju osobine niže vrednosti. Tokom svojih studija razvila je metodološki pristup nazvan diskursno-istorijski metod (Wodak & Meyer, 2001; Wodak 2001; Wodak & Chilton, 2005; Reisigl & Wodak, 2009). Istorijski pristup podrazumeva pokušaj da se integrišu sve informacije vezane za istorijski kontekst u analizi različitih nivoa pisane i govorne reči. Ona smatra da prethodno znanje govornika ima značajnu ulogu u formiranju struktura, funkcije i konteksta antisemitskog govora. Tumačenje diskursa može se izvesti na osnovu tri ključne karakteristike:

1. diskurs uvek uključuje moć i ideologiju;
2. svaki diskurs u svom značenju sadrži neku istorijsku podlogu i sinhronijski ili dijahronijski je u vezi sa drugim komunikativnim događajima iz prošlosti ili sadašnjosti;
3. interpretacija diskursa zavisi od znanja slušalaca ili čitalaca, odnosno informacija koje poseduju i utiču na različito shvatanje istog događaja.

Na osnovu poslednjeg principa izvodi se jedan od ključnih postulata njenog teorijskog modela, da prava interpretacija diskursa ne postoji.

1.1.1.2 Sociokognitivni model Teuna van Dejka

Među najcitiranijim autorima iz oblasti proučavanja medijskog diskursa je Teun van Dejk. Specifičnost njegovog pristupa je u tome da, izuzev razrade metoda analize teksta i strukture diskursa, uvodi nove elemente analize: produkciju i recepciju medija. U svojim radovima (Van Dijk, 1988b, 1991, 1993) on pokušava da pokaže odnos između tri nivoa produkcije medijskog teksta (strukture, produkcije i razumevanja) i njihovu relaciju ka širem društvenom kontekstu. Razlikuje dva ključna nivoa analize diskursa: mikro i makrostrukturu. Na nivou mikro analize istražuju se relacije u okviru samog teksta, od leksičkih do sintaksičkih elemenata, poput: propozicije, koherencije, stilističkih retoričkih izražajnih sredstava i sl. Makrostruktura podrazumeva koncepciju teksta od strane autora i njegovo tumačenje od strane čitaoca. Prema Van Dejkovom modelu (Van Dijk, 1988b) jedan novinski tekst, može se posmatrati kao superstruktura sastavljena od nekoliko ključnih delova. Preko sažetka i naslova prenose se najvažnije informacije kognitivnog modela samog autora, pokazujući nam kako on vidi medijski događaj. U slučaju da čitalac nema drugačije ubeđenje, prihvatiće ovo viđenje kao sopstveno. Ostali delovi superstrukture su izvođenje same priče u tekstu i zaključka u poslednjoj rečenici, posredstvom završnog komentara.

Pristup kojim se Van Dejk koristi kako bi uspostavio vezu između društvenih odnosa i njihovih realizacija na nivou diskursa naziva **sociokognitivnim pristupom**, definišući ga kao „sistem mentalnih reprezentacija i procesa članova neke grupe“ (Van Dijk, 1995, str. 18). Ključno teorijsko polazište ka ovom modelu polazi od ubeđenja da je ideologija osnovna snaga koja oblikuje lična shvatanja članova neke društvene grupe. U skladu sa tim, navodi i važnost analize mentalne reprezentacije, kao doživljaja druge individue ili grupe u odnosu na nas i sopstveno gledište. Dihotomija odnosa MI i ONI jedna je od centralnih tema ovog pristupa. Van Dejk (Van Dijk, 2003, 2006) posebnu pažnju poklanja istraživanju mehanizama na osnovu kojih se vrši manipulacija mentalnim modelima primalaca medijske poruke i utiče na njih kako bi prihvatili ideološku poziciju teksta. Po njegovom mišljenju, najveći broj ideologizovanih tekstova u zapadnim medijima služi opravdavanju upravo zvanične (vladine) politike i oni dokazuju potencijalnu opasnost od uplitanja vladajućih struktura u sistem medijskih sloboda. Baveći se ovim mehanizmima identifikovao je poseban inventar stilističkih i retoričkih sredstava kojima se u medijskom diskursu opravdava određeno stanovište, a drugom oduzima legitimitet. Stilistička i retorička sredstva koja se najčešće koriste u svrhu pozitivnog predstavljanja aktera su: hiperbola, metafora i metonimija (mogu biti upotrebljene i u negativnom kontekstu), eufemizam i poricanje. Najčešće upotrebljena sintaksička i leksička sredstva su pasivna rečenica i nominalizacija (u funkciji prikrivanja radnje neke grupe aktera), uz izbor pozitivnih termina za opravdavanje sopstvene strane (MI), odnosno negativnih termina (poput uvreda i poricanja) za suprotstavljenu stranu (ONI).

1.1.1.3 Norman Ferklo i kritička analiza diskursa

Norman Ferklo kao ključne ciljeve svojih istraživanja na polju kritičke analize diskursa navodi doprinos porastu ukupne svesti o eksploatatorskim odnosima u društvu koji se mogu uočiti na jezičkom nivou (Fairclough, 1989). Po njegovom mišljenju CDA spaja društvene nauke i lingvistiku objedinjenom teorijskom osnovom i analitičkim postupkom. U njegovom pristupu vidljivi su tragovi predstavnika kritičke teorije društva Fukoa (koncept diskursnog reda), Gramšija (koncept hegemonije), Habermasa (koncept kolonizacije diskursa).

On polazi od tri analitičke perspektive tokom analize nekog komunikativnog događaja: teksta (novinska vest), diskursne prakse (na nivou diskursa medija definisana procesima produkcije i recepcije) i sociokulturne prakse (društvene i kulturne strukture koje dovode do realizacije komunikativnog događaja).

Na nivou teksta primenjuje lingvističke metode, analizu: leksema, gramatičke strukture, semantike i elemenata tekstualne kohezije, slično Van Dejkovom pristupu. Problemska područja koja su vidljiva u okviru jedinica tekstualne analize podrazumevaju istraživanje odnosa između komunikacionog procesa i sociokulturnog okruženja. To su problemi:

1. reprezentacije (načina na koji se svet ili događaj predstavlja);
2. identiteta (na koji način su predstavljeni identiteti učesnika u novinskom tekstu);
3. odnosa (analiza odnosa u komunikacionom lancu medija: medij–publika, političar – publika i slično).

Druga analitička perspektiva, diskursna praksa, deo je institucionalnih procesa i diskursnih procesa koji se mogu objasniti intertekstualnom analizom, jednim od ključnih koncepata u Ferklovoj analizi (Fairclough, 1995a). Pored analize teksta na mikronivou, svaki tekst se sastoji od delova drugih tekstova, koji mogu biti eksplicitno naznačeni ili integrisani unutar njegove strukture. Ferklo navodi dva tipa intertekstualnosti: manifestovana i konstitutivna intertekstualnost. Prva se prepoznaje eksplicitnim oznakama: navodima citata, napomenama, referencama i drugim pokazateljima tragova drugog teksta sa kojim uspostavlja odnos. Konstitutivna intertekstualnost, s druge strane, sadrži tragove drugih tipova teksta bez naznačenih konvencionalnih simbola, a odnosi se na prepoznavanje drugih diskursnih tipova u okviru jednog prepoznatog diskursa. Istraživanje relacija među diskursima u okviru jednog teksta otkriva različite nivoe diskursnih struktura koje Ferklo naziva diskursni red.

Izvantekstualni elementi koji utiču na značenje medijske poruke, a tiču se društvenog konteksta koji prati medijsku produkciju, moraju takođe biti uzeti u obzir tokom analize. Među njima Ferklo se posebno bavi ekonomijom medija, medijskom politikom i procesom produkcije i recepcije medijskih tekstova.

1.2 Sociosemiotika

Sociosemiotika je pristup proučavanju diskursnih jedinica zasnovanih na analizi znakovnih, nejezičkih elemenata, kao nosilaca značenja. Vizuelni i verbalni elementi koji u okviru različitih semiotičkih sistema predstavljaju određene modalitete zahtevaju specifičan analitički pristup. Odabrani delovi mogućeg istraživačkog uzorka sadrže izuzev tekstualnih celina (koje se mogu analizirati kao verbalne jedinice): fotografije, karte, različite grafičke simbole i ostale posebno obeležene oznake, raspoređene u sklopu novinske strane, koje dopunjuju značenje samog teksta. Ključni pristup sociosemiotike je da se tokom analize kombinuju rezultati različitih semiotičkih sistema i na taj način konstruiše značenje.

Teorijski pristup analize vizuelnih elemenata razradili su Ginter Kress i Teo Van Luan (Kress & Van Leeuwen, 1996, 2006), na osnovu principa vizuelne gramatike. Segmenti vizuelnog materijala, analiziraju se na sličan način kao i delovi teksta. Svaka jedinica analize sadrži podatak o tome kako su prikazani: njeni akteri, radnja koja se pri tom realizuje i odnosi koji se njome uspostavljaju. Vizuelna reprezentacija odnosi se na analizu medijacionih procesa u medijima, a predstavljena je na osnovu :

- reprezentovanih aktera (ličnosti prisutne u tekstu i fotografiji, direktni učesnici u prikazanim događajima ili nosioci simboličke moći da utiču na razvoj događaja i aktivnosti kao predmeta medijske pažnje);
- interaktivnih aktera (relacije između novinara i urednika s jedne strane, kao kreatora vizuelnih elemenata i čitaoca/gledaoca tih novina ili televizije sa druge strane).

Semiotički resursi vizuelne reprezentacije deo su narativnih procesa i konceptualnih procesa, a na osnovu podele koju su predložili Kress i Van Luan (Kress & Van Leeuwen, 1996, str. 79), razlažu se na: klasifikacione, analitičke i simboličke. Tehnike za analizu prikazivanja aktera u interpersonalnoj komunikaciji zasnivaju se na vidljivosti imaginarnih odnosa među akterima fotografije, a najznačajnije su one pomoću kojih se prikazuje društvena distanca, stav i modalitet društvenih odnosa.

Kombinacija ovih sistema i kreiranje njihovog značenja u određenom jezičkom i kulturnom prostoru je, međutim, pitanje koje je neophodno postaviti kako bi se rezultati analize mogli objektivno sagledati. Verbalni elementi, zajedno sa vizuelnim deluju u okviru određene forme i kombinacije i kreiraju značenja u okviru simbolike jednog kulturnog okruženja. Stoga će analiza verbalnih i neverbalnih jedinica u ovom istraživanju biti posmatrana u skladu sa pravilima, značenjima i simbolima jugoslovenskog konteksta i kulturnog prostora.

1.3 Ratno novinarstvo i ratno izveštavanje

1.3.1 Pojava ratnog novinarstva i upotreba medija u vojne svrhe

Počeci upotrebe medija kao sredstava ratne propagande zabeleženi su prvi put tokom Prvog svetskog rata, za istoriju novinarstva značajnog perioda, od kada počinje snažnije prisustvo države u svetu komunikacija (Gocini, 2001).

Mogućnost da novinari, zajedno sa vojnicima, budu svedoci ratnih sukoba i direktno izveštavaju o njima, osim što publici omogućava da se neposredno informiše o događajima od izuzetne važnosti, donosi i ozbiljne moralne dileme, vezane za pretpostavljenu objektivnost novinara u odnosu na temu izveštavanja. U trenucima kada dele zajednička iskustava sa vojnicima u bici, izlažu se životnim opasnostima i bivaju primoravani da se povinuju naređenjima pretpostavljenih oficira, novinari izveštači u opasnosti su da budu ne samo svedoci događaja, već i učesnici u njemu. U pojedinim situacijama mogu čak i da objavljivanjem određenih informacija utiču na tok vojnih operacija i ishod događaja (Žaket, 2007, str. 312).

Najveća objektivna teškoća, koja je oduvek pratila sve ratne novinare, predstavlja mogućnost saopštavanja vesti uprkos ograničenoj dostupnosti informacija. Naizgled, očigledni razlozi za uskraćivanje informacija javnosti, pogotovo onih koje se tiču poverljivih dokumenata i planova koji mogu ugroziti nacionalnu bezbednost, dolaze u koliziju sa osnovnom funkcijom novinara i očekivanjima publike. Pored toga, novinari se susreću sa praksom sistematskog oblikovanja vesti od strane vojnih službi za informisanje, koje na taj način polako prelaze put od ograničenog pristupa informacijama do kreiranja svoje verzije istine, sa ciljem da opravdaju sopstvene vojne akcije i predstave ih kao ispravne.

Osetljivost na informacije sa ratišta osim toga što može biti korištena u svrhu državne propagande, može izazvati i sasvim suprotan efekat, u slučajevima da domaća javnost proceni da ono što su videli i pročitali nije u saglasnosti sa politikom za koju su se opredelili na izborima. Negativne reakcije javnosti u SAD povodom učešća njihovih vojnih snaga u Vijetnamskom ratu, koje prevladavaju od 1967. godine (Lunch & Sperlich, 1979), podstaknute između ostalog, početkom kritičkog izveštavanja medija (Patterson, 1984; Hallin, 1989; Hoskings, 2004) o aktivnostima američkih vojnika, doprinele su odlukama da američka vojska obustavi dalje ratne operacije na tim područjima. Pokazalo se da kada postoji izvesna sloboda protoka informacija sa ratišta, slika i reč sa lica mesta, mogu značajno da utiču na kreiranje spoljne politike i da novinarstvo, a posebno fotožurnalizam mogu postati značajno političko oruđe.

Očigledno je, dakle, da funkcija ratnog novinarstva i sadržaj vesti umnogome zavise od nivoa učešća države u procesu upravljanja vestima koji se praktično manifestuje kroz cenzuru i propagandu. Gocini je u svojoj *Istoriji novinarstva* (Gocini, 2001, str. 293-311) hronološki predstavio primere takvog delovanja pojedinih država, učesnica u svetskim ratovima. Prvi slučaj zabeležen je nakon objave Prvog svetskog rata, 1914. godine, kada engleska vlada, kojom predsedava Herbert Askvit, osniva presbiro pod kontrolom parlamentarne komisije sa zadatkom da sprovede neophodnu cenzuru vesti sa bojišta i da štampu usmerava u patriotskom

i antidefetističkom pravcu. Naredna engleska vlada, kojom predsedava Dejvid Lojd Džordž, u januaru 1917. godine, osniva Odeljenje za informisanje. Ova vladina kancelarija tvorac je prve zabeležene fotomontaže u ratu, kojom se fabrikuje laž o tome da Nemci industrijski koriste ljudska tela. Nemačka vlada se, s druge strane, posvetila unutrašnjoj cenzuri, ograničila je štampu i iskoristila državnu novinsku agenciju za strogu kontrolu svih priliva informacija. Sjedinjene Američke Države takođe, iako daleko od ratnih žarišta, uvode cenzurisanje štampe na nemačkom jeziku, kao i poruka koje odlaze u inostranstvo. U maju 1918. godine počinje sa primenom *Sedition Act* – Zakon o krivičnom delu omalovažavanja nacije, Ustava, oružanih snaga, zastave i uniforme. Njime su predviđene novčane kazne za autore tekstova nelojalnih vlastima. U toku jedne godine više od sedamdeset listova biva osuđeno.

Na početku Drugog svetskog rata, SAD primenjuje drugačiji način cenzure, a potencira se i propagandna uloga. Biro za cenzuru donosi uredbu na osnovu koje 1600 dopisnika kreće sa američkim trupama. Za razliku od spoljašnje kontrole tokom Prvog svetskog rata, četrdesetih godina pažnja se usredsređuje na profesionalnu moralnu obavezu i suodgovornost novinara. Rezultati ovog modela doprineli su da, iako je broj dnevnih listova smanjen za pet odsto, ukupan dnevni tiraž štampe poraste sa 41 milion na preko 48 miliona primeraka. Upravo je, međutim, objavljivanje hiljade vladinih uputstava Komiteta za javno informisanje, tokom Prvog svetskog rata, postalo povod za žučnu javnu debatu o pretenzijama štampe i dostojnom predstavljanju javnog mnjenja. Jedan od najrigidnijih modela postavljanja celokupne štampe pod državnu kontrolu svakako je ponašanje nacističke Nemačke, koja 1933. godine, posle paljenja Rajhstaga, ukida slobodu štampe i osniva ministarstvo za propagandu na čelu sa Jozefom Gebelsom. Akcije koje slede nakon toga su zabrana komunističke štampe i nacionalizacija novinskih agencija, a stavljanje štampe pod državnu kontrolu postiže se taktikom pridobijanja i represije, čiji rezultat je, između ostalog, gašenje oko 1000 dnevnih listova dve godine nakon primene novih propisa.

Nakon Drugog svetskog rata državna politika zapadnih zemalja nije značajnije uticala na novinarsko izveštavanje o aktuelnim krizama i sukobima u svetu. Ovakva praksa prekida se tokom šezdesetih godina pojavom takozvanog militantnog novinarstva, koje se razvija uporedo sa pripremama za novi ratni angažman SAD u Vijetnamu. Izuzev pritiska na pojedine ratne izveštače čiji tekstovi ne idu u prilog vladinoj politici, poput dopisnika New York Timesa Dejvida Halberstama, strategija establišmenta je bila da umnožavanjem glasila „nezavisne“ štampe pod svojom kontrolom plasira ideju o neophodnosti političkog angažmana i tako posredno utiče na raspoloženje stanovništva u prilog vojne intervencije. Pomenuta istraživanja Medijske grupe Glazgovskog univerziteta (Glasgow Media Group 1982) pokazala su da je tokom Foklandskog rata 1983. godine, u kome su zaraćene stane bile oružane snage Velike Britanije i Argentine, od strane britanskog ministarstva odbrane vršen neposredni nadzor ratnih izveštaja nacionalne televizije BBC, kako bi prilozi koji odstupa-ju od zvaničnog stava prema ratnoj politici bili izostavljeni (Mek Kvin, 2000, str. 138).

Dok se u Evropi i SAD javno proklamuju samokritički stavovi unutar novinarske profesije, u Sovjetskom Savezu, od Oktobarske revolucije je na snazi načelo podre-

đenosti novinara opštem društvenom interesu. Uvođenjem državne kontrole štampe, posebno dekretima iz 1917. godine, ukida se sva opoziciona štampa i nacionalizuje imovina postojećih novinskih kuća. Opstaje samo partijska štampa, vladina štampa i štampa radnih organizacija, čiji osnovni zadatak je promocija i propaganda zvanične državne i partijske politike. U SSSR i drugim komunističkim državama tog vremena, uključujući SFRJ, prostor za kritički stav bio je rezervisan za izdanja posebnih satiričnih listova (Jež, Samoizdat) i ograničen na tematiku koja nije ugrožavala funkcionisanje vladajućeg poretka, niti dovodila u pitanje rad njegovih predstavnika, poput ekonomskog položaja stanovnika, birokratije, pojedinih privrednih problema itd.

1.3.2 Televizijske i novinske konvencije i njihovo prilagođavanje ratnim uslovima

Pritisци kojima su ratni izveštаči izloženi suprotstavljaju se osnovnoj ulozi i zadatku novinara: da otkrivaju činjenice o svetu i izveštavaju o njima. Zaštitu svojih prava mediji uživaju i na osnovu međunarodnih konvencija, a među njima je najšire priznata Evropska konvencija o pravima čoveka, proglašena u Rimu 1954. godine, u kojoj se precizira da:

Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključivaće slobodu vlastitog mišljenja, kao i pravo primanja i razumevanja informacija, ideja, bez uplitanja javnih vlasti i bez obzira na granice.

Ova konvencija odgovara jednom od osnovnih preduslova za stvaranje slobodnog društva, a to je sloboda štampe, kasnije proširena na ukupne medijske slobode. Novinar koji se ne rukovodi ovim principima i dozvoli sebi da postane oruđe u rukama politike, osim suočavanja sa izneverenim očekivanjima publike, krši i utvrđena pravila svoje profesije.

Na osnovu međunarodnih dokumenata, deklaracija i konvencija, utemeljen je sistem pravila ponašanja u novinarskoj profesiji koji usmerava novinara da odgovornije obavlja svoju delatnost. To su principi novinarske etike i novinarskog kodeksa. Novinarska etika predstavlja posebnu tematsku oblast unutar primenjene profesionalne etike. Osim poštovanja opšteg principa ona podrazumeva govorenje istine u javnom interesu i pridržavanja osnovnih prava i odgovornosti novinara: pravo da se objavi vest i odgovara za njen sadržaj, suprotstavljanje pritiscima pojedinih interesnih grupa kojima ne odgovara objavljivanje određenih informacija, nepristrasan stav, ali i obaveza saradnje sa državnim organima ako novinar poseduje informacije čije prećutkivanje može da ugrozi javnu bezbednost i ljudske živote (Žaket, 2007).

Novinarski kodeksi predstavljaju pravila ponašanja novinara i vlasnika medija, a postoje u svim zemljama koje primenjuju slobodu govora i slobodu pristupa informacijama (Valić Nedeljković, 2002, str. 22). Oni su izvedeni iz prava na slobodu govora, prava na privatnost i zaštitu ugleda, kao i krivičnih zakona koji u sebi sadrže članove o kleveti i uvredi. Poslednji kodeks novinara priznat od strane svih novinara u Jugoslaviji bavio se uređivanjem pravila informisanja u socijalističkom samouprav-

nom sistemu i prestao je da se primenjuje rapadom SFRJ, a naredni, proglašen nakon toga, nema snagu dokumenta koji priznaju sva udruženja novinara u Srbiji. U Minhenu 1971. godine predstavnici sindikata novinara šest članica Evropske zajednice usvojili su Deklaraciju o pravima i obavezama novinara Evropske zajednice (Lorimer, 1998, str. 156-158), koji su poslužili kao osnova za kreiranje kodeksa mnogih nacionalnih udruženja novinara. U njemu se, između ostalog, navodi da:

1. Novinari polažu pravo na slobodan pristup informacijama, kao i pravo da slobodno istraže sva događanja od uticaja na javni život;
2. Novinari imaju pravo da odbiju potčinjavanje bilo čemu što je protivno opštoj politici organa informisanja čiji je on/ona saradnik;
3. Novinari se ne mogu prisiliti na profesionalni čin ili izražavanje mišljenja protivno svojim ubeđenjima i savesti;

Obaveze koje iz tog dokumenta proističu su:

1. da poštuju istinu, ma kakve posledice bile po njih, zbog prava javnosti da dozna istinu;
2. da iznose samo činjenice iz njima znanih izvora, da ne zataškavaju bitne informacije i ne menjaju tekstove i dokumenta;
3. da teškim povredama profesije smatraju plagijat, blaćenje, uvredu, klevetu, neosnovane optužbe, primanje mita.

Objektivno izveštavanje i saopštavanje istinitih informacija pred javnošću moguće je tek u društvu u kome postoje mehanizmi kontrole delovanja državnih organa koji će upozoriti na eventualnu represiju i omogućiti stanovništvu da se informiše i o onom manje prijatnom delu stvarnosti. Lipmanova komisije u SAD, analizirajući vladina saopštenja i uputstva medijima za vreme Prvog svetskog rata, došla je do zaključaka koji su uticali na medijske kuće tog vremena da shvate do kakvih posledica može da dovede prepuštanje državnim službama da uspostave strogu kontrolu nad upravljanjem vestima. Kao jedan od preduslova za slobodni protok vesti sa ratnom tematikom potrebno je imati i senzibilisano javno mnjenje zainteresovano za događaje od važnosti za njihov život i društveno okruženje: sudbinu svoje dece na frontu, stvarnu sliku rata i neprijatelja protiv koga se bore, neprihvatanje pravila da je sve dozvoljeno zarad odbrane nacionalnog interesa i integriteta države. Mediji su više puta bili presudni faktor koji je uticao da se među stanovništvom neke zemlje promeni raspoloženje u vezi sa ratnom politikom njihovih vlada. Rat u Vijetnamu je najbolji primer. Uprkos početnim pritiscima, prikrivenoj cenzuri i plasiranju kontrainformacija, kada su 1968. godine, u najtiražnijim novinskim listovima SAD objavljeni podaci o ukupnom broju žrtava, a snimci i fotografije sa autentičnim ratnim svedočanstvima javno emitovane, prevaziđena je prostorna distanca, a među stanovništvom SAD prevladalo je antiratno raspoloženje i negativan stav u odnosu na učešće sopstvenih oružanih snaga u njemu.

S druge strane, novinar treba da proceni da li bi prećutkivanje određene informacije od višeg interesa za društvenu bezbednost bilo u skladu sa pomenutim prin-

cipima novinarske etike. U tom slučaju, novinar bi trebalo da se odrekne prava da prenese informaciju do koje je došao, ako ne želi da se taj proces obavi posredstvom drugih nivoa uticaja, poput uredništva medija ili, u krajnjoj instanci, vladinih agencija za kontrolu protoka informacija u vreme rata.

Dostupnost i relevantnost samih informacija sa ratišta postavlja se takođe kao problem tokom izveštavanja reportera pridruženih jedinicama na ratištu. Određeni kritičari upozoravaju da su oni na taj način upućeni isključivo na zvanične armijske izvore (Žaket, 2007; Mek Kvin, 2000). Primećeno je da je u toku rata u Iraku 2003. godine, samo američkim i britanskim novinarima bio dozvoljen pristup zoni ratnih dejstava. Kritike su upućene ka tome da je to lak način da se kontroliše ono što novinari vide i čuju, a samim tim i ono o čemu izveštavaju. Ako se ima u vidu i već pomenuti aspekt subjektivnosti izveštavanja novinara koji vremenom uspostavlja određeni stepen ličnog odnosa sa pripadnicima jedne od zaraćenih strana o kojoj treba da izveštava, jasno je da, u tom slučaju, čak ni neposredan uvid u događaj, ne može biti garant dosledne i nepristrasno prenete vesti.

U svakom slučaju debata o tome da li bilo koje informacije treba cenzurirati, i ako treba koje i u kom periodu, jeste tema za javne rasprave u slobodnom društvu.

1.3.3 Ratne informacije među ostalim rubrikama vesti

Poslednjih decenija promenili su se kriterijumi za izbor događaja koji čine vesti, pa i sama definicija vesti kao oblika pisane, govorne, ili vizuelne informacije o nekom događaju, pojavi ili ličnosti (Đurić, 1997, str. 750) postaje sve elastičnija. Među principima, koji se pominju u radovima više teoretičara medija (Bojd, 2002; Mek Kvin, 2000; Schulz prema Rus-Mol, Zagorac Keršer, 2005) najvažniji su: aktuelnost događaja, blizina, dramatičnost i pokrivenost informacije slikom. Ratne informacije ispunjavaju veći broj pomenutih kriterijuma. Kao posebna vrsta **teških vesti**, odnosno vesti sa obeležjem negativnosti (Mek Kvin, 2000), u koje se ubrajaju ratovi, političke krize, terorizam, ispunjavaju princip dramatičnosti. Njihova recepcija od strane publike kao loših vesti, jedan je od faktora koji utiče na **snagu informacije**. Ratne informacije prema tome imaju solidnu osnovu da se nađu u izboru vesti, posebno u slučaju da je ispunjen kriterijum blizine, koji zavisi od geografske udaljenosti ratišta, odnosno bliskost publike nekoj od zaraćenih strana.

Okosnicu informativnog programa elektronskih medija dugo vremena su činile centralne informativno-političke emisije (CIPE), tzv. dnevници, emitovani sa ciljem da se obezbedi širi uvid u aktuelna dešavanja i rezimiraju najvažnije vesti dana (Bojd, 2002, str. 181,182). Tokom 20-60 minuta dnevници prate određenu dinamiku emitovanja priloga prema unapred pripremljenom rasporedu koji čini: najava sa najvažnijim vestima, duži izveštaji i ostale vesti hronološki rapoređene na osnovu tematskog kriterijuma, odnosno značaja informacije. Prema tradicionalnoj šemi, ratne vesti su prva i najvažnija informacija u slučaju da postoji njihova veza sa državom u kojoj se mediji nalaze, ili ako se odnose na svetski sukob kao predmet opšteg interesovanja. Po tome se one izjednačavaju sa aktivnostima ključnih političkih predstavnika drža-

ve i drugim **teškim vestima** od važnosti za društvo i državu. U daljem toku emisije, često kao okosnica tematskog dela, prikazuje se izveštaj reportera sa bojišta.

Dnevnik su redovno, a naročito u ratnim vremenima beležili izuzetnu gledanost. Sa napretkom televizijske i satelitske tehnike oni više nemaju isti uticaj. Pojavom posebnih televizijskih kanala sa programima vesti tokom 24 sata, osposobljenih da zabeleže i emituju informaciju o nekom događaju u što kraćem periodu, večernji termini dnevnika gube na ekskluzivnosti informacije.

Dnevna štampa ratne informacije takođe tretira kao prioritet i često je za njih rezervisano mesto na naslovnoj strani, zajedno sa fotografijom ključnih političkih ili vojnih oponenta, odnosno fotografijom nekog motiva sa ratišta. U unutrašnjoj listi, na prvoj ili drugoj strani, najčešće je predviđen prostor za vesti sa ratišta, intervjue sa predstavnicima zaraćenih strana, borbama, civilima, zajedno sa izveštajem reportera sa lica mesta. U slučaju pojave rata u državi u kojoj je sedište lista, ratne informacije ponekad se prenose i na ostale rubrike: komentare, pisma čitalaca, ekonomiju, sport i druge.

1.3.4 Značaj istraživanja uloge medija u ratnim situacijama

Na osnovu prikaza nekih od najznačajnijih detalja vezanih za istorijski kontekst ratnog novinarstva, njegove specifičnosti u okviru novinarske profesije, kao i poziciju ratnih vesti unutar medijske strukture, uočava se nekoliko mogućih aspekata istraživanja delovanja medija u ratu i ratnog izveštavanja.

Posebna tematska oblast u okviru sociologije komunikacija odnosi se na uticaj državnih struktura i državne kontrole nad ratnim informacijama. Ona podrazumeva i pitanja opravdanosti uvođenja cenzure u određenom slučaju, sa periodom i obimom u kome bi se ona primenjivala, kao i druge oblike onemogućavanja slobodnog prenošenja informacija u ratu. Sama tehnika produkcije ratnih vesti, izrada ratnih reportaža, prikupljanje informacija i njihova kompozicija u jedan od novinarskih žanrova, može biti predmet posebnih studija novinarstva u ratnim okolnostima. Moguće teme za analizu su objektivnost reportera uključenog neposredno u ratne operacije i druga pitanja u vezi sa specifičnostima novinarskog rada u ratnom okruženju, kao što su tehnika izveštavanja, udeo snimka i fotografije u odnosu na govor i tekst novinara, odabir govornika u prilogima i slično.

Konačno, jedan od segmenata istraživanja ratnih vesti kao dela medijske poruke u okviru programa elektronskih medija, odnosno teksta u dnevnoj štampi, jeste proučavanje njihovog delovanja na percepciju publike, u interakciji sa drugim delovima informativnog programa i rubrikama. Stanovništvo obučeno ratom na posredan ili neposredan način, pokazuje posebno interesovanje u vezi sa informacijama o ratnim događajima, jer se one direktno odražavaju na njihove živote i njihovu budućnost. Zbog toga je, u skladu sa osnovnom ulogom medija, na njima posebna odgovornost da prenesena informacija bude u skladu sa načelima objektivnog informisanja i saopštavanja istine. Osim cenzure i kontrole informacija od strane države, uređene posebnim normama ratnog zakonodavstva i pravilima propagandne delatnosti,

postoje i manje prozirni mehanizmi upotrebe medija u funkciji podrške određenoj vojno-političkoj opciji. Proučavanjem sadržaja ratnih vesti i značenja koja proizvodi medijski tekst, govor, snimak i fotografija može se ustanoviti da li se njihova sugestivna moć koristi sa namerom opravdavanja vojne akcije jedne zaraćene strane i tako utiče na povećanje javne podrške vođenju rata, da li je takav postupak deo celokupne uređivačke koncepcije medija, ili pak lični stav autora priloga, itd.

Rezultati naučnih istraživanja pružaju dragocena saznanja o ovim procesima, jer mogu biti upotrebljena u svrhu poboljšanja medijske pismenosti čitalaca (Poter, 2011), ali i kreiranja kvalitetne medijske poruke autora. Takođe, oni čine deo kritičkog stava stručne javnosti i kao takvi moraju biti uvažavani od strane državnih organa u toku planiranja sopstvene medijske politike.

1.3.5 Istraživanja o ulozi medija u sukobima na prostoru nekadašnje Jugoslavije

Studije o pozicioniranju pojedinih novinskih listova u odnosu na događaje koji su bili uvod u oružane sukobe među republikama bivše Jugoslavije i njihove aktere pokazuje da je jezik medija predstavljao jezik rata pre nego što je izbijanje rata bilo pojmljivo (Thompson, 1999; Slapšek & Štajner, 1997).

Sam oružani konflikt na prostoru nekadašnje Jugoslavije bio je predmet proučavanja više naučnih studija u Srbiji sa stanovišta uloge medija u procesu ratnog izveštavanja (Bugarski, 1997; Popov, 1996; Valić Nedeljković, 1997; Skopljanac Bruner, 2000). Dubravka Valić Nedeljković (1997), u svojoj publikaciji *Rikošet reči*, zasnovanoj na primerima informativnopolitičkog programa Radio Novog Sada, na osnovu psiholingvističke analize ratnih izveštaja pokazala je neke od strategija potčinjavanja medija propagandnim mehanizmima. Analizom frekvencijskog rečnika upotrebljenih termina za pripadnike zaraćenih strana, ona zaključuje da se od strane dopisnika čestom upotrebom nekih reči i izraza pokušava stvoriti pozitivna slika o svom narodu, a negativna prema drugim narodima u sukobu. Do sličnih rezultata je došla i Nena Skopljanac Bruner (Skopljanac Bruner, 2000) u studiji koja se bavi analizom sadržaja i analizom diskursa centralne informativno-političke emisije Radio televizije Srbije *Dnevnik*. Ona zaključuje da je RTS prikazivala realnost služeći se manipulativnim strategijama: selekcijom informacija, izborom snimaka kojima se onemogućava vezivanje krivice za jednu od sukobljenih formacija, stvaranjem tenzije o unutrašnjim i spoljnim neprijateljima i kombinacijom vesti na takav način da mogu da obezbede podršku aktuelnom režimu.

U Zborniku radova *Spinning out of control* (Kolsto, Đerić & Jusić, 2012)¹ različite grupe istraživača analizirale su izveštavanje medija o sukobima na prostoru bivše Jugoslavije. On sadrži pet tematskih tekstova i šest studija koji se odnose na šest etno-teritorijalnih sukoba. U njemu je analizirano i upoređeno kako mediji sa teritorija pod kontrolom zaraćenih strana predstavljaju aktere u sukobu. Cilj

¹ U Srbiji objavljenog pod naslovom *Intima javnosti* (2008)

istraživanja je bio da se ustanovi kako se u ratnim događajima na Balkanu kreirala slika o **sebi i drugom**, od perioda prvih nesuglasica među republikama i njihovim rukovodstvima do razvoja potpunog neprijateljstva među narodima. Kao početna metodološka osnova prihvaćena je analiza diskursa i prikupljen obiman korpus novinskih, radijskih i televizijskih vesti za analizu. Ipak, krajnji proizvod svakog od tekstova je umnogome zavisio od stručnog profila autora, tako da u nekima osim lingvističke, preovlađuju elementi sociološke, antropološke i politikološke analize. Komparativna studija o pisanju crnogorske i srpske štampe o NATO bombardovanju, urađena na osnovu teorijskih postavki kritičke analize diskursa *Brothers in Arms* (Radanović Felberg, 2008) predstavlja metodološki razrađen postupak za klasifikaciju diskursnih i semiotičkih relacija u odnosu na ključne političke aktere i zaraćene strane. Igor Lakić u svojoj publikaciji *Diskus, mediji, rat* (2011) takođe je istraživao ratne izveštaje u vezi sa bombardovanjem Srbije i Crne Gore od strane NATO avijacije, ali na primerima britanske i crnogorske štampe. Studija obuhvata analizu upotrebljenih žanrova i tematskih okvira, na osnovu koje se izvode zaključci o stavu medija u odnosu na određena ratna pitanja (probleme izbeglica, stradanja civila, opravdanost bombardovanja, itd.). Prema njegovom mišljenju, posmatrani mediji u ratnim okolnostima, nisu mogli izbeći pristrasnost u odnosu prema zaraćenim stranama, izraženu na manje ili više neposredan način.

Specifična analiza diskursa ratnog sukoba kao metaforičkog modela, predstavljena je u okviru studije Nadežde Silaški *Javni diskurs Srbije* (Silaški, Đurović & Radić Bojanić, 2009), u poglavlju Politika i rat. Ona se odnosi na vezu između domena rata i politike u medijskom diskursu, uz primer koji pokazuje kako se politička rasprava, metaforičkim strukturama, povezuje sa asocijacijama na ratni sukob i rat.

Niti u jednoj od navedenih studija nije primenjena ista metodologija za uporednu studiju više pojedinačnih sukoba povezanih zajedničkim kontekstom, kako bi se na taj način odredile zajedničke osobine i opisala strategija medijskog izveštavanja u ratu.

Premda je do sada objavljen značajan broj radova, kako teorijskih, tako i empirijskih u vezi sa problematikom jezika u medijima, ostaje prostor za istraživanje ovih relacija u pojedinim vanrednim društvenim i političkim uslovima, kao što su ratovi, ali i prirodne katastrofe ili drugi traumatični događaji (prirodne nepogode, teroristički napadi i sl.). Za nauku o jeziku je važno da posmatra kako se promene u društvenim odnosima reflektuju na promene u jeziku i da sistematizuje jezičke kategorije koje iz toga proizilaze.

Usled nespornog uticaja medija na formiranje mišljenja i stavova stanovništva, pored različitih kriznih situacija (Barović, 2012), potrebno je istražiti ponašanje medija u ratnom okruženju, kada su mehanizmi kontrole i slobode izražavanja delimično suspendovani, ugrožavajući tako principe objektivnog informisanje i saopštavanje istine kao osnovnog ideala slobodnog novinarstva. Lingvistički metod pruža mogućnost da se analizom govora novinara istraže diskursno-jezičke konstrukcije na osnovu kojih se može odrediti stav i naklonjenost medija određenoj strani u sukobu i njenoj interpretaciji ratnih događaja.

2 CILJ

Osnovna naučna hipoteza je da se empatijski odnos medija prema jednoj od zaraćenih strana u ratnom sukobu veoma često manifestuje pristrasnim izveštavanjem, tako da se jezičkim mehanizmima simboličke identifikacije jedna od zaraćenih strana određuje kao prijateljska strana u ratu (deo grupe MI), a njoj suprotstavljena kao neprijateljska (grupa ONI).

Osnovni cilj istraživanje jeste da ustanovi da li se na nivou leksičkog znaka i gramatičko-diskursnih celina, od nižih ka višim – od rečenice ka tekstu, mogu utvrditi relacije kojima se u medijima razvija empatija prema jednoj od sukobljenih strana, koja postaje deo kolektivnog identiteta publike (MI), a sa druge strane odbojnost i negativno predstavljanje druge, neprijateljske strane u sukobu (ONI). Rezultati će pokazati kako se analizom tendenciozne upotrebe određenih diskursnih strategija, mogu utvrditi odstupanja od načela objektivnog informisanja kojima mediji u konfliktnim situacijama postaju sredstva za realizaciju ratne propagande vladajućih političkih struktura.

Jedan od ciljeva jeste i istraživanje verodostojnosti metoda kritičke analize diskursa za ovu vrstu korpusa. Istražiće se koje parametre je potrebno odrediti kako bi se ova metodologija u kombinaciji sa metodom korpusne lingvistike potvrdila kao delotvorno naučno sredstvo za objektivno istraživanje pojava društvene nejednakosti.

3 METOD

3.1 METODOLOGIJA KRITIČKE DISKURS ANALIZE

Pristrasnost medija i jednostrano prikazivanje događaja u korist određene ideološke opcije predmet su mnogih studija kritičke analize diskursa (npr. Fairclough, 1995b; Van Dijk, 1988b, 1993, 2006; Chilton, 2004). Postavlja se međutim, pitanje nije li apriorno uverenje istraživača o postojanju određene društvene zloupotrebe prepreka za objektivan istraživački rad. Većina njih ne krije svoje ideološko ili političko ubedenje, a radovi koje objavljuju potkrepljuju njihove javno proklamovane stavove protiv: nacionalizma, konzervativizma, kapitalizma, globalizma i sl. Jedan od povoda za osporavanje ovakvog metodološkog pristupa je mogućnost da se tokom pripreme tekstova za analizu, osmisli selekcija uzorka tako da se u njima nađu primeri koji potvrđuju mišljenje istraživača, kako bi se nakon toga, ono predstavilo kao dominantna koncepcija medija.

Istraživanje koje sledi stoga se oslanja na obiman korpus podataka iz više vrsta različitih štampanih i elektronskih medija. Kriterijum za određivanje relevantnosti studije podrazumeva prikladan izbor studija slučaja, kojima se ukupna medijska politika u jednoj državi prikazuje na osnovu analize medijske reprezentacije ključnih događaja u više dnevnih listova sličnog uređivačkog koncepta.

Korpus selektiranih tekstova obuhvata sve navedene rubrike u jednom dnevnom izdanju, odnosno čitav sadržaj CIPE. Lociranjem i identifikacijom traženih struktura utvrđujem detaljan pregled karakterističnih pojava na čitavom uzorku, a zatim se u toku analitičkog postupka dalje precizira da li je reč o markiranim kategorijama ili je upotrebljena jezička oznaka u čijem značenju nije sadržan lični stav prema akteru, radnji i samom medijskom događaju.

Analiza **konteksta** pominje se u okviru metodološkog postupka više škola CDA (Van Dijk, 2008; Wodak, 1995). Sa namerom da se izbegne donošenje prethodnih sudova u vezi sa društvenim relacijama, istorijskim činjenicama i sferama uticaja koje su na prostoru zapadnog Balkana često veoma kompleksne, kontekstualni prikaz ograničen je na navođenje osnovnih političkih događaja i karakteristika medijskog prostora u godinama koje su prethodile ratnom sukobu.

U okviru narativne strukture novinskog teksta identifikovani su akteri, radnja i događaj, definisan kao promena stanja podstaknuta od strane nekog agensa. Selekcijom tekstova kojima je tema ratni konflikt postiže se zadovoljavanje kriterijuma

da učesnici u događaju predstavljaju direktno ili indirektno zaraćene strane. Potom se kroz analizu leksičko-gramatičke strukture rečeničnih delova istražuje odnos među ovim elementima.

U sledećoj fazi primenjuje se metod analize teksta na mikronivou zasnovan na pristupu Van Dejka (Van Dijk, 1998, 2006) i Ferkloua (Fairclough, 1995a), koji podrazumeva uočavanje leksičkih, sintaksičkih i stilističkih sredstava kojima se na nivou rečenice, kroz govor novinara, uspostavlja subjektivna relacija u odnosu na aktere radnje.

Analizirana je upotreba jezičko-stilskih sredstava za isticanje privrženosti određenoj vojnoj opciji i pokazano koliko ona odgovara pretpostavljenim konstrukcijama za imenovanje aktera, poput: hiperbole, metafore, nominalizacije kao jezičkog postupka u funkciji prikriivanja informacije, pejorativa, negativnih poređenja i metafore za iskazivanje negativnog stava.

Nakon što se odredi grupa aktera koja odgovara poziciji deiktičkog centra, kao govornog lica (JA), odnosno publike (MI), prikazivanje markiranih obeležja na osi deikse omogućava vizuelni prikaz aktera događaja u zavisnosti od načina identifikacije, blizine i distance u odnosu na stav govornika i društvene grupe MI. Vremenski i prostorni odnosi na deiktičkoj osi mogu se odrediti na osnovu karakteristika samog događaja, odnosno činjenice da je on u relaciji sa nekim događajem iz prošlosti i moguće budućnosti.

Političko-geografska simbolika odnosi se na značenja karakterističnih prostornih odnosa konstruisana stavom autora i pretpostavljenim znanjem publike. Proučavanje ovih struktura može se istražiti primenom posebnih pristupa razvijenih u okviru studija društvenih nauka: orijentalizma i oksidentalizma (Said, 2008; Carrier, 1995), čija saznanja takođe koristim u okviru metodološkog koncepta.

Vremenska osa deikse vezuje se uz društvenu simboliku, tako što se tokom izveštavanja o ratnom sukobu preispituju istorijski odnosi i ponovno istražuju uzročne veze sa presudnim istorijskim zbivanjima, najčešće velikim ratnim sukobima u prošlosti, ili se otkrivaju skrivena simbolička značenja tekućih i budućih događaja od sudbonosnog značaja (Đerić, 2004).

Primena sociokognitivnog i diskursno-istorijskog metoda zasniva se na analizi mogućih medijskih manipulacija ukorenjenim stavovima i verovanjima stanovništva, koja se u medijskom govoru ogledaju u upotrebi određenih diskursno-jezičkih sredstava: ekspresiva, diskursnih strategija i reprezentacija kako bi se uspostavila analogija između aktuelnih vojnih formacija sa vojnim formacijama i organizacijama prema kojima u svetskoj i domaćoj javnosti prevladuje negativan stav (*ustaše, četnici, teroristi, mudžahedini*). Rut Vodak je (Wodak, 2006, str. 184) ukazala na kompatibilnost u primeni ova dva pristupa tokom istraživačkog procesa. Ona je pojasnila da se sociokognitivni model može dopuniti elementima diskursno-istorijskog pristupa kako bi se istraženi mehanizmi kolektivnog pamćenja potkrepili empirijskim rezultatima i detaljnim proučavanjem istorijskih korena ovih procesa.

3.2 UPOTREBA DEIKSI

Svaki događaj o kojem izveštavaju mediji, zajedno sa njegovim akterima i radnjom koja ga prati, smešten je u neke vremenske i prostorne okvire. Jezička oznaka ovih elemenata izvodi se na osnovu deiktičkih kategorija. Pod deiktičkim centrom podrazumeva se govorna pozicija kreatora nekog diskursa. U slučaju medijskog diskursa to je pozicija novinara govornika – autora teksta (Verschuren, 1999). Elementi njegovog ličnog stava u odnosu na aktere novinarske priče, mogu se realizovati određenim jezičkim sredstvima koji se nalaze u tekstu i njih nazivamo deikse. Takođe, prostorna i vremenska definisanost događaja može biti u relaciji sa vremenskim okvirom i prostorom koji govornik smatra za prostor sopstvene identifikacije, odnosno vremenski period od posebne važnosti za njegovu govornu perspektivu. Spajanjem ovih kategorija stvara se deiktička osa i prikazuje pozicija drugih identiteta u zavisnosti od semantičkih obeležja koje ih postavlja bliže ili dalje od pozicije govornika (JA) i društvene grupe (MI) sa kojom se on identifikuje. Istraživanje jezičkih i diskursnih konstrukcija kojima se uspostavlja relacija između aktera neke radnje i sopstvenog identiteta, određenog u okviru šire društvene grupe, moguće je upotrebiti kako bi se odredio lični stav predstavnika medija prema učesnicima događaja, sadržanih u okviru novinskih priloga ili emisija.

Identifikacija posredstvom ličnih zamenica je osnova za uspostavljanje ključnih relacija na osi deikse. Ako su tokom analize određena diskursno-jezička sredstva kojima se iskazuje stepen identifikacije prema nekoj grupi aktera, ta grupa se pozicionira u blizini grupe MI na osi deikse. Lica u odnosu na koja je formiran negativan stav, ili govorna distanca, približavaju se poziciji grupe ONI. Takođe se na sličan način, analizom kategorije modalnosti glagolske radnje (Chilton, 2004), može odrediti semantička veza radnje koja se pripisuje određenom licu i referentne radnje. Konstrukcije vremena i prostora u odnosu na centralno vreme i prostor govornika pruža određena saznanja o vrednosnim stavovima i mentalnom modelu govornika.

3.3 DISKURSNE STRATEGIJE

U sklopu analize medijskog i političkog diskursa više istraživača bavilo se razmatranjem posebnih diskursnih mehanizama na nivou rečenice i teksta, na osnovu kojih je moguće uticati na čitaoca/gledaoca kako bi određeno gledište bilo prihvaćeno. **Strategije** (termin izveden iz vojne terminologije) deluju ubeđivački i daju argumente za određeni stav iza kojeg se često kriju animoziteti prema nekoj osobi, društvenoj grupi, ili uopšte drugačijem mišljenju kao takvom. Tako se u Van Dejkovoj teorijskoj razradi problema medijske manipulacije navode diskursne strategije za opovrgavanje argumenata suprotstavljene strane (Van Dijk, 2003, 2006), koje teže ka tome da u svesti čitaoca kreiraju sliku o neprijatelju, čak i kada otvoreno nepri-

jateljstvo nije vidljivo. Čilton takođe, u svojoj analizi političkog diskursa (Chilton, 2004) navodi medijske i političke strategije razvijene sa ciljem da se manipuliše osećanjima i znanjem jedne populacije, među kojima su legitimizacija, reprezentacija, presupozicija itd. U okviru diskursno-istorijskog pristupa, diskursne strategije koriste se u radovima više grupa istraživača (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999; Reisigl & Wodak, 2009). U prvim etapama razvoja ovog pravca one se odnose na problem sistemskog opravdavanja nacionalizma, rasizma i definisanja sopstvenog nacionalnog habitusa (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999; Wodak, De Cillia, Reisigl & Liebhart, 2009). Nakon toga, usvojen je čitav sistem strategija primenjen u različitim domenima, kojima se autor teksta služi kako bi primaocu medijske poruke učinio prihvatljivom svoju ideološku poziciju. Diskursna reprezentacija aktera prema analitičkoj shemi Van Levena (Van Leeuwen, 2006) zasniva se na sličnim motivima, a realizuje se sistematskim izborom gramatičkih kategorija (modela identifikacije) kako bi se predstavio obeležjima u okviru grupe (kolektiva), odnosno isticanjem karakteristika ličnog identiteta.

Analiza diskursa interpretacije ratnog sukoba u sredstavima masovne komunikacije (Machin & Van Leeuwen, 2007, str. 74-104) pokazuje uticaj izabranih modela identifikacije aktera rata u Somaliji na formiranje ličnog stava gledalaca prema učesnicima. Tako, na primer, predstavljanje aktera na osnovu njegovih bioloških karakteristika (kategorizacijom), može biti upotrebljeno kao sredstvo za izgrađivanje stereotipa (pozitivnih i negativnih), koji zamenjuju stvarne uloge u ratu.

Od autora sa teritorije Srbije, Strahinja Stepanov (2016) je primenom diskursno-istorijskog metoda pokazao upotrebu ubeđivačkih strategija u analizi diskursa najuticajnijih političara u Srbiji savremenog doba.

3.4 VIZUELNA ANALIZA

Metodologija analize vizuelnih elemenata razrađena je na osnovu principa vizuelne gramatike (Kress & Van Leeuwen, 1996). Na nivou interakcijskog značenja, posmatrana je reprezentacija različitih kategorija aktera, događaja i njihovih aktivnosti u sklopu vizuelnih medijskih formi. U okviru korpusa koji se odnosi na tekste dnevne štampe izdvojeni su: fotografije, karikature i posebne grafičke oznake.

Analiza vizuelne reprezentacije usmerena je na identifikaciju različitih kategorija aktera, zajedno sa narativnim i analitičkim procesima u kojima su prisutni. Kategorizacija aktera unutar novinske fotografije ili karikature delimično odgovara modelima određenim na nivou jezičkih struktura. Jedna od kategorija su direktni učesnici sukoba (vojnici i delovi vojnih jedinica), zatim reprezentativni akteri (predstavljaju ih najčešće ključni politički lideri i vojni komandanti: Radovan Karadžić, Franjo Tuđman, Alija Izetbegović itd.), dok grupu aktera koju na nivou leksičkog značenja određuju društvene celine predstavljaju pasivni učesnici rata (nenaoružana lica, kao što su: žene, deca, stara lica itd.).

Analiza narativnih procesa realizovana je na osnovu analize vektorskih dijagrama, zamišljenih linija koje povezuju figure učesnika: njihova tela, udove, poglede i sl. Na taj način oni ilustruju radnju i procese koji se među njima dešavaju.

Važan element analize vizuelnog materijala čini i interakcijski prikaz učesnika, jer od njega zavisi kako će na osnovu ličnog izbora autora fotografije ili teksta akteri i događaji biti predstavljeni publici. Kontakt aktera fotografije sa gledaocem suočavanjem pogleda ili njegovim izostankom, direktno utiče na poruku koja mu je upućena. Stav gledaoca u odnosu na aktera zavisi i od društvene distance, određene na osnovu veličine kadra: snimak izbliza simbolizuje odsustvo distance, gubljenje ličnog prostora, dok se svakim udaljavanjem figure čini korak ka prikazivanju aktera kao nepoznatog lica. Na stav takođe utiče i izbor ugla snimanja. Vertikalni ugao afirmiše dominaciju aktera u odnosu na perspektivu gledaoca, dok viši ugao može učiniti da akter izgleda sitniji i manje važan, dok snimak u liniji očiju sugerise ravnopravan status učesnika i gledaoca.

3.5 STUDIJA SLUČAJA KAO ISTRAŽIVAČKI OKVIR

Metod studije slučaja čest je u lingvističkim naukama, naročito u istraživanju razgovornog jezika, analize diskursa i korpusne lingvistike (Duff, 2008). Prime na ovog metoda za proveru određenih teorija i otkrivanje teorijskih implikacija, u ovom sličaju teorijskih postavki kritičke analize diskursa, jedan je od razloga za njegov izbor. Da bi se studija slučaja tretirala kao pouzdan metod, potrebno je da se izuzev obilja kvantitativnih podataka i neformalizovanih istraživačkih tehnika, njenom upotrebom definišu kvantitativni uzorci i razvije sistem kodiranja, uz definisanu proceduru pravila za prikupljanje i objavljivanje rezultata (Bogdanović, 1986). Takođe, da bi se izbegla opasnost uopštavanja rezultata i subjektivnost izbora, potreban je sistematizovan pristup koji obuhvata prikaz i primenu istraživačkog plana, pojmovnu utemeljenost zasnovanu na čvrstoj teorijskoj osnovi, uz navedeni vremenski redosled pojava.

Jedna od dilema koje ovaj metod donosi jeste mogućnosti da odabrana studija nije najtipičniji pokazatelj osobina medijskog diskursa koja su predmet istraživanja na određenom medijskom prostoru. Ona je izbegnuta odabirom tri studije, čime su uvedeni elementi višestruke studije slučaja, a samim tim i povećana mogućnost objektivnih i reprezentativnih rezultata, uz doslednu primenu kriterijuma za izbor svakog od tri medijska događaja (slučaja), koji čine karakteristične ratne fokuse dugogodišnjih ratnih zbivanja.

3.6 KORPUS

Diskurs ratnog izveštavanja proučavam na uzorku medijskog predstavljanja tri ratna konflikta u okviru ratova koji su vođeni na prostoru nekadašnje Jugoslavije od 1991. do 1995. godine. Sva tri primera odnose se na događaje koji su uticali na eskalaciju konflikta, pa je shodno tome medijski uzorak ograničen na period tokom kojeg su oni bili među najvažnijim temama u medijima.

Prva studija slučaja je ratni konflikt u Sloveniji između JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije, poznat i kao prvi oružani sukob i uvod u jugoslovensku dezintegraciju, u kome su oružane borbe trajale deset dana (*Desetodnevni rat*);

Masakr na Markalama, konflikt između Vojske Republike Srpske i Armije BiH, jedan je od ratnih fokusa bosanskohercegovačkog ratišta. Premda se radnja samog događaja vremenski može ograničiti na nekoliko minuta, tokom kojih se desila eksplozija i stradanje više desetina ljudi, reakcije koje su usledile trajale su više dana nakon toga, i na izvestan način, dovele su do eskalacije medijskog stava u odnosu na učesnike;

Operacija *Oluja*, konflikt između vojnih jedinica Republike Hrvatske i vojnih formacija Republike Srpske Krajine, je klasična ratna operacija sa petodnevnom trajanjem, okončana vojnim zauzećem teritorije pod kontrolom jedne od strana u ratu.

Reprezentativan uzorak čine novinski tekstovi u štampi, odnosno delovi informativnog televizijskog programa, čija su pomenuti događaji tema. U dosadašnjim istraživanjima na prostoru Srbije najčešći izbor je bila štampa. S obzirom na popularnost televizije, pogotovo u ratnim vremenima, kada dolazi do izražaja tehnološke prednosti (brzina saopštavanja vesti, svedočanstvo posredstvom slike, tona itd.) i program ovog elektronskog medija uvršten je kao jedan od segmenata korpusa. Istraživanje tako pruža sveobuhvatnije podatke o tome kako su pojedine vrste informacija predstavljene u različitim tipovima medija, o prirodi njihovog uzajamnog delovanja i uticaju na publiku. Izbor dve nacionalne televizije (Radio televizije Beograd i Televizije Ljubljana) pokazuje vezu između politike i medija kao sredstva državne propagande. U okviru televizijskog programa odabrani uzorak odnosi se na CIPE, kao najgledaniju informativnu emisiju tog vremena sa najznačajnijom koncentracijom važnih vesti.

Jedini štampani mediji sa prostora Bosne i Hercegovine koji su aktivno izveštavali o toku ratnog sukoba u trenutku kada se desio *Masakr na Markalama*, su dva dnevna lista **Oslobođenje** i **Glas. Oslobođenje** je list koji u kontinuitetu nastavlja sa radom od vremena socijalističke Jugoslavije, ali s obzirom da je njegovo sedište u Sarajevu, gradu koji je pod vojno-političkom kontrolom vlade Bosne i Hercegovine pretpostavka je da su u tekstovima sadržani stavovi naklonjeni politici vlade BiH i njenim vojnim snagama. **Glas** je, s druge strane, list koji je osnovan u Banjoj Luci sa jasnom namerom da obezbedi informisanje i medijsku podršku vojno-političkoj opciji Republike Srpske.

Kompleksnost ratnih dešavanja Operacije *Oluja* u kojima je učestvovalo više vojnih formacija, a koja su uticala na više država i stvorila neke globalne proble-

me, poput novog talasa izbeglica, usloвила je odabir većeg broja novinskih listova za analizu. Štampani mediji sa sedištem u Srbiji izabrani su s obzirom na njihovu usmerenost ka medijskoj publici Srbije, među kojom postoji saosećajnost prema pripadnicima srpskog naroda u Hrvatskoj kao akterima događaja, a do toga vremena i prema njihovom političkom i vojnom rukovodstvu. Takve okolnosti pružile su mogućnost za istraživanje slučaja u kome zaraćena strana nije u direktnoj vezi sa kontrolom i upravljanjem medijima, ali postoji izvestan empatijski odnos koji može da utiče na pristrasno izveštavanje. Izvorna krajiška štampa i televizija nisu predstavljale medije od značajnijeg uticaja na javnost van administrativnih granica Krajine. U trenucima kada je teritorija unutar koje se nalazilo sedište lokalnih medija bila vojno zaposednuta od strane hrvatskih oružanih snaga, televizijski program prestaje sa radom, a plasman i produkcija štampe su otežani, tako da je njihov uticaj na čitalačku publiku u ostalim delovima Krajine bio minimalan. Mediji u Srbiji su tada bili ključno sredstvo informisanja podjednako za stanovništvo Srbije i Krajine, pa je odabir njihove građe kao istraživačkog uzorka, i sa te strane, logičan izbor.

Obim uzorka ograničen je na period **od deset dana** od događaja ključnog za eskalaciju konflikta. U toku ovog perioda, u okviru odabranih dnevnih listova, analizirani su svi novinski tekstovi, sa izuzetkom naslova, različitih novinskih žanrova iz rubrika u kojima se prenose informacije o aktivnostima sukobljenih strana: vesti, saopštenja, izjave, izveštaji, reportaže, intervjui. U okviru uzorka koji obuhvata televizijski program, analizirani su delovi centralno-informativnih političkih emisija o događajima u toku sukoba. Za analizu su izdvojeni delovi teksta, odnosno televizijskog programa u kojima se saopštavaju informacije od strane novinara, kao predstavnika samog medija bez citiranih i parafraziranih delova govora drugih lica ili samih učesnika.

U prvom konfliktu medijski uzorak, ograničen na deset dana koliko su trajale same oružane borbe između dve vojne formacije, biće analiziran na osnovu delova televizijskih centralnih informativnopolitičkih emisija **TV Ljubljana** i **RTV Beograd**, emitovanih u najgledanijim terminima u 19,30 časova

26. VI – 7. VI 1991. godine;

Kao početni datum za analizu eskalacije konflikta u Bosni i Hercegovini odabran je period od napada na tržnicu Markale, a obuhvataće novinske izveštaje dnevnih listova **Oslobođenje** (informativnog lista koji se izdaje na teritoriji pod kontrolom bošnjačke strane) i **Glasa** (sa područja Republike Srpske)

5. II – 15. II 1994. godine;

Za predstavljanje konflikta u Hrvatskoj odabran je medijski uzorak dvaju reprezentativnih hrvatskih novinskih listova (**Večernji list** i **Novi list**) i dvaju listova iz Srbije (**Večernje novosti** i **Dnevnik**) na osnovu kriterijuma teritorijalne pokrivenosti, tiraža i uticaja na čitaoce. Vremenski period obuhvaćen analizom odnosi se na trajanje operacije *Oluja*, **4. VIII – 14. VIII 1995. godine.**

3.7 MEDIJSKI DOGAĐAJ

Medijski događaj čini svako dešavanje, skup ili situacija nastali kao posledica neke radnje, spontane ili organizovane, koji privlači medijsku pažnju i postaju predmet izveštavanja masovnih medija, bilo da su u pitanju televizijske i novinske vesti, ili internet prezentacija. Spontani medijski događaji poseduju obeležje hitnosti i tretiraju se slično udarnim vestima, dok planirani događaji poput važnih obraćanja političkih lidera, državnih ceremonija i svečanosti postaju deo medijskih rituala koji imaju za cilj da se, uz prisustvo novinara i direktnog prenosa, gledaocima približe trenuci koji mogu postati deo nacionalne i svetske istorije. Medijski događaji mogu postati vesti, ali direktna veza između ovih pojmova se ne može uspostaviti. Da bi događaj bio medijski, mora dobiti karakter vesti, ali njegovo celokupno trajanje ne mora nužno biti predmet medijskog interesovanja. Takođe, mnoge vesti se ne mogu smatrati događajima, poput situacija kada se, po prvi put, javno saopšte neke značajne informacije o javnim ličnostima, državnim tajnama i raznim prikrivenim podacima. U tom slučaju, sam događaj koji se nekad desio nije vest, ali saznanje o njemu jeste. Događaj može takođe biti zasnovan na izrečenom stavu, oceni, informaciji od značaja za javnost koju saopštva određena osoba, ako je ona predmet medijskog interesovanja.

U svojim studijama Dayan i Katz (1992) navode obaveznu prisutnost masovnih medija, naročito televizije, kao ključnog svedoka i interpretatora, koji svojom slikom i rečju utiču na percepciju i pamćenje određenih situacija i procenu njihove važnosti, a sopstvenom prezentacijom istovremeno i na druge događaje koji mogu biti deo istog društvenog konteksta. Kao primer, navode se medijska izveštavanja o političkim promenama u zemljama Istočne Evrope: Poljskoj, Mađarskoj i Čehoslovačkoj, koje su kao udarne vesti ubrzo postajale ključne informacije i praktično, poslužile kao sredstvo za pokretanje lanca sličnih događaja u čitavom regionu i širom kontinenta. Međutim, pored događaja koji sa sobom donose društvene promene i ostaju zapamćeni po integrativnoj ulozi, postoji poseban tip događaja koji se odnose na katastrofe, ubistva, otmiče, ratove i slične tragične pojave, tzv. **traumatični događaji** (Katz & Liebesz, 2007). Njihovo predstavljanje, usled medijske težnje da se neposredno i trenutno prikaže svaki dramatičan trenutak, često može da doprinese širenju panike, straha, zbunjivanju, pa i do dijametralno različitih tumačenja od strane različitih delova publike. Kako navodi Sabina Mihelj (2007) podvrstu takvih događaja čine i medijski događaji dezintegracije, a uslov za njihovu pojavu predstavlja odsustvo zajedničkog komunikacionog prostora na određenoj teritoriji koja je već politički i medijski podeljena. Kao primer ona navodi medijsko predstavljanje sudskog procesa četvorici oficira JNA iz Slovenije (poznat u literaturi kao *Suđenje četvorici*), optuženih za izdaju i javno saopštavanje poverljivih vojnih podataka, od strane TV Slovenije protumačeno kao kršenje ljudskih prava, dok je za TV Beograd isti događaj značio izdaju i rušenje ugleda vojske.

Medijsko predstavljanje ratnih sukoba među bivšim jugoslovenskim republikama, takođe se može posmatrati kao izvor podela i dezintegracija, pogotovo ako se ima u vidu da je podela medijskog prostora i polarizovanost stavova već ispoljena u trivijalnijim okolnostima.

3.8 KONTEKST

Medijski tekst nije izdvojena celina za sebe i njegova sadržina može se razumeti samo u relaciji sa kulturnim, političkim, ideološkim i drugim faktorima koji utiču na njegovo pojavljivanje. Pre nego što se analizira ponašanje medija u ratu, potrebno je opisati i društvene uslove u kojima su oni delovali.

Tokom devedesetih godina prošlog veka razvijeno je nekoliko modela za analizu konteksta za potrebe društvenih nauka, lingvistike i analize diskursa. Za potrebe istraživanja usvojene su teorijske postavke socio-kognitivnog i diskursno-istorijskog pristupa, međutim za analize konteksta primenjeni su samo pojedini elementi (Van Dijk, 2008; Reisigl & Wodak, 2009). To je učinjeno kako bi se što objektivnije prikazale sve činjenice i podaci koji su mogli uticati na kreiranje ratnog diskursa bez pojednostavljivanja i apriornog zaključivanja o motivima i ciljevima njegovih aktera. U odnosu na socio-kognitivni pristup kontekstu, usvojena je podela na makro i mikrokontekst, pri čemu se pod makrokontekstom podrazumevaju najznačajniji događaji koji su uticali na opštu društvenu klimu tog vremena, dok se mikrokontekst ili situacioni kontekst vezuje za okolnosti neposredno pred izveštavanje o eskalaciji pojedinih sukoba, izdvojenih kao studije slučaja.

Prikazani elementi društvenog konteksta odnose se na tok političke krize u Jugoslaviji u periodu pred izbijanje sukoba i događaje koji su predstavljali uvod u različite faze dezintegracije federalne države, dok su medijskim kontekstom predstavljene neke karakteristike medijskog prostora u Jugoslaviji od značaja za karakter izveštavanja o ratu.

3.8.1 Makrokontekst: dezintegracija Jugoslavije i početak ratova

Krajem osamdesetih godina prošlog veka postalo je očigledno da su za efikasno funkcionisanje jugoslovenske federacije neophodne ustavne promene, povodom čega su započeli pregovori među republikama. Rukovodstvo Socijalističke Republike Srbije, na čelu sa Ivanom Stambolićem, suočeno sa nezadovoljstvom albanskog stanovništva na Kosovu, nastojalo je da ukaže na to da je problem Kosova zapravo problem cele Jugoslavije.

Dešavaju se, međutim, promene u rukovodstvu Socijalističke Republike Srbije. Posle Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, održane 23. septembra 1987. godine, na čelo dolazi Slobodan Milošević. Sa ključnih pozicija smenjeni su Stambolićevi najbliži saradnici, a tri meseca kasnije i sam Stambolić razrešen je dužnosti. Od tog perioda, pod izgovorom racionalizacije državne uprave (Komšić, 1996; str. 67), menja se pristup u politici SR Srbije prema Kosovu, Vojvodini, ali i prema drugim republikama. Počinje organizacija mitinga sa ciljem nasilne smene rukovodstava nelojalnih učesnika u vlasti. Najpre je, nakon demonstracija u oktobru 1988. godine, smenjeno pokrajinsko rukovodstvo u SAP Vojvodini. Ubrzo potom, 11. januar 1989. godine, takođe pritiscima i organizovanjem demonstracija, smenjena je vlast u Crnoj Gori. Na Kosovu je 20. februara 1989. godine otpočeo štrajk rudara u

rudniku Stari Trg, u okolini Prištine. Rudari su zahtevali obustavu najavljenih ustavnih i političkih promena, kao i najavljenju smenu pokrajinskih rukovodilaca. Uprkos protivljenjima pojedinih republika, Predsedništvo SFRJ uvelo je vanredno stanje na Kosovu, 3. marta. Ulaskom snaga policije u rudnike zaustavljena je pobuna albanskih rudara, da bi za nekoliko nedelja proglašavanjem novog Ustava, 28. marta 1989, Skupština Srbije ukinula visok stepen autonomije SAP Vojvodine i SAP Kosova.

Nakon političkih promena u bivšim socijalističkim državama Istočne Evrope i nagoveštaja završetka blokovske podele simbolično označene rušenjem Berlinskog zida, zahtevi za promene u SFRJ doveli su u pitanje i opstanak SFRJ kao celine. Od 1989. godine naglo se pogoršavaju odnosi između Srbije i ostalih jugoslovenskih republika, a naročito SR Slovenije. U septembru je Slovenija proglasila amandmane na republički ustav, proglašavajući prioritet republičkog zakonodavstva nad saveznim. Vadajući političari u Srbiji i Crnoj Gori nisu smatrali da je za budućnost Jugoslavije potrebna promena političkog sistema. Prema ideji Slobodana Miloševića, vlast u Srbiji je videla Jugoslaviju kao federalnu državu, na čelu sa Savezom komunista Jugoslavije, dok se političko rukovodstvo Slovenije, zalagalo za Jugoslaviju kao državu konfederalnog tipa, sa mogućnošću da svaka republika ima pravo na samoopredeljenje.

Da bi se pitanje uređenja Jugoslavije rešilo, političko rukovodstvo Srbije je zahtevalo održavanje 14. vanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), koji je i održan, od 20. januara do 22. januara 1990. godine u Beogradu. Rukovodstvo Srbije je branilo svoj stav protiveći se promenama socijalističkog sistema. Na kongresu su svi njihovi predlozi prihvaćeni ubedljivom većinom, dok su slovenački predlozi o reorganizaciji jugoslovenske partije i političkog sistema SFRJ glasanjem odbijeni. Rukovodstvo SR Srbije je ubrzo odbilo slovenački predlog za stvaranje asimetrične federacije. Kasnije je odbijen i zajednički predlog delegacija SK Hrvatske i SK Slovenije o stvaranju konfederacije. Posle dva dana verbalnog rata, slovenačka delegacija napustila je kongres. Hrvatska delegacija nije pristala na to da se kongres nastavi bez prisustva slovenačkih delegata, pa je i ona napustila kongres. Nakon toga dolazi do raspada SKJ, što je bio uvod u raspad Jugoslavije.

Sukob u Sloveniji

Godine 1990. u svim jugoslovenskim republikama održani su višestranački izbori. Komunističke partije su izgubile vlast u četiri republike: Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji, dok su u Srbiji i Crnoj Gori pobedile Socijalistička partija Srbije (nastala ujedinjenjem Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije) i Demokratska partija socijalista. Parlamenti Slovenije i Hrvatske 25. juna 1991. godine, doneli su odluku o proglašenju nezavisnosti, čime je i formalno počeo raspad Jugoslavije. Kako bi sprečile preuzimanje graničnih punktova od strane organa Slovenije, jedinice Jugoslovenske narodne armije krenule su ka graničnim prelazima Slovenije u nameri da ponište tu odluku. Nastao je oružani sukob između pripadnika JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije. Sukob je trajao deset dana da bi početkom jula Predsedništvo SFRJ donelo odluku o povlačenju pripadnika JNA iz Slovenije. Deo armije, pri tom, povukao se u

Hrvatsku. Prilikom opsade vojnih baza JNA u Sloveniji, u napadu pripadnika TO Slovenije na, još uvek, regularne vojne posade u tim bazama, gine veći broj vojnika na odsluženju redovnog vojnog roka.

Rat u Hrvatskoj

Početkom 1991. godine, počinju sukobi Srba i Hrvata u Hrvatskoj. Predsedništvo SFRJ, kao rukovodeći organ u državi, a na čijem čelu je tada Borisav Jović nastojalo je da uspostavi vojnu kontrolu na zaraćenim područjima i spreči krvoproliv.

Tokom proleća međutim, sukobi se sve više razbuktavaju, da bi se, tokom avgusta i septembra 1991. godine, na jednoj zaraćenoj strani našli pripadnici hrvatskih Srba i JNA, a na drugoj novoformirana hrvatska vojska. Tome je prethodila politička odluka Hrvatske o oduzimanju Srbima u Hrvatskoj ustavnog statusa državotvornog naroda. Pripadnici srpskog naroda u graničnim područjima Hrvatske samoorganizovali su se i formirali Republiku Srpsku Krajinu 1991. godine, kao politički izraz svoje volje da ostanu u državi Jugoslaviji. Nakon toga počinje vojni sukob između oružanih snaga Republike Hrvatske, s jedne strane i jedinica Jugoslovenske narodne armije stacioniranih u Hrvatskoj zajedno sa novoformiranim oružanim snagama Republike Srpske Krajine. Najteža razaranja i civilne žrtve dogodile su se u Vukovaru, koji su nakon višemesečne opsade i bombardovanja, zauzele srpske paravojne jedinice i pripadnici JNA. U januaru 1992. godine potpisan je dogovor između predsednika Hrvatske Franje Tuđmana i predsednika Srbije Slobodana Miloševića o prekidu vatre između Hrvatske armije i pobunjenih Srba u Hrvatskoj, koje je podržavala Jugoslovenska narodna armija.

Rat u Bosni i Hercegovini

Na prvim demokratskim izborima u Bosni i Hercegovini (BiH), u novembru 1990. godine, pobedile su tri najveće nacionalne stranke u zemlji, koje su uskoro formirale vlast prema kriterijumu da svaki od tri naroda ima predstavnika na nekoj od ključnih političkih funkcija. Događaj koji je, međutim, označio kraj dogovora o zajedničkom vršenju vlasti bio je „Akt o reafirmaciji suverenosti Republike Bosne i Hercegovine“, donet od strane Skupštine BiH, bez saglasnosti poslanika Srpske demokratske stranke (SDS). Tim činom odlučeno je da se povuku predstavnici BiH iz rada saveznih organa dok se ne postigne dogovor između svih republika koje sačinjavaju Jugoslaviju.

Od sredine septembra do sredine novembra 1991. godine, oslanjajući se na opštine u kojima je osvojila vlast, SDS uspostavlja srpske autonomne oblasti (SAO), koje su u svim svojim delovanjima bile nezavisne od centralne vlasti. Kao pokušaj da se spreči odvajanje BiH iz Jugoslavije usledio je referendum srpskog naroda, 9. i 10. novembra 1991. godine, na kome je izglasano uspostavljanje samostalne srpske republike u granicama BiH, sa namerom ostanka u SFRJ. Delovi vlade u Sarajevu, sastavljeni od nacionalnih stranaka muslimana i Hrvata, izneli su stav da je referendum neustavan i nevažeći i nisu preduzeli nikakve dalje mere. Hrvatska demokratska zajednica BiH je, međutim, 12. novembra 1991. godine, proglasila Hrvatsku

Zajednicu Posavine u Bosanskom Brodu, a 18. novembra u Grudama i Hrvatsku Zajednicu Herceg-Bosnu (HZHB).

Srpske vlasti su 9. januara 1992. godine „autonomne oblasti“ formalno proglasile imenom republike, pod nazivom Srpska Republika Bosna i Hercegovina (kasnije preimenovano u Republika Srpska) pre nego što je Skupština BiH 25. januara 1992. donela odluku da raspiše referendum o nezavisnosti BiH. Rast napetosti u Republici BiH doveo je do masovnog ličnog naoružavanja i porasta broja incidenata. Od jeseni 1991. godine do početka rata, širom Bosne i Hercegovine brojni su incidenti, naročito nakon održavanja referenduma, 29. februara i 1. marta, na kome se većina stanovništva BiH izjasnila za nezavisnost. Drugog dan referenduma, dešava se prvi oružani sukob, u kome je prilikom oružanog napada na svadbenu povorku sa srpskim nacionalnim obeležjima ubijen mladoženjin otac Nikola Gardović. Kao odgovor na ovo ubistvo, naoružani Srbi su iste večeri postavili barikade u Sarajevu, a nekoliko dana nakon toga i u nekim drugim gradovima. U noći između 26. i 27. marta pripadnici oružanih jedinica pod kontrolom vlade napale su naselje Sijekovac kod Bosanskog Broda, pri čemu je stradalo više desetina stanovnika tog mesta sa većinskom srpskom populacijom. Nakon toga počinju veći sukobi, a prvi masovniji predstavlja napad srpskih paravojnih snaga, predvođenih Željkom Ražnatovićem Arkanom na Bijeljini, 1. aprila, takođe praćen ubistvima civilnog stanovništva (Radaković, 1997, str. 141).

3.8.2 Medijski kontekst

Kao i u drugim državama u regionu, političke elite u postkomunističkoj Jugoslaviji ophodili su se prema medijima poput njihovih komunističkih prethodnika – smatrali su ih instrumentima kontrole koji pripadaju vladajućoj partiji (Mihelj, Bajt & Pankov, 2009). Istovremeno, novinari i urednici često su bez otpora prihvatili takav stav uvažavajući demokratski izabrane predstavnike sa gotovo bezgraničnim poverenjem. Činjenica da je medijsko tržište u Jugoslaviji, poput većine institucija u federaciji, bilo podeljeno duž republičkih linija, prvenstveno nacionalnih, stvarala je dodatne probleme. Osim šačice projugoslovenskih medija, sve medijske kuće, uključujući i dve televizijske koje su predmet ovog istraživanja bile su kontrolisane na republičkom nivou i obraćale su se etnički podeljenoj publici. Kada je krajem osamdesetih godina prošlog veka prekinuta praksa saradnje na međusobnoj razmeni informacija u svrhu jačanja ideje o zajedništvu na celom jugoslovenskom državnom prostoru, publici su prosleđivane vesti koje su jačale pozicije nacionalistički opredeljenih lidera.

Republičke televizijske kuće postale su ubrzo nacionalne televizije pod direktnom kontrolom vladajućih stranaka u republikama, koje su imenovala njihova rukovodstva, finansirale program i samim tim bile izložene pritisku da promovišu politiku vladajućih političkih struktura. Novinski listovi su se našli u neznatno drugačijoj situaciji, s obzirom na to da su pojedini od njih uspeali da transformacijom vlasništva očuvaju formalnu nezavisnost od pritisaka vlasti. U svim republikama i nakon osamostaljivanja tržištem su dominirali listovi sa većinskim državnim

kapitalom, mada je slučaj **Večernjeg lista**, u kome je rana privatizacija dovela do još strože političke kontrole (Đurić & Zorić, 2009, str. 62), pokazao da ovi procesi ne moraju biti međusobno zavisni. Uskoro se profilisao jedan broj dnevnih i nedeljnih novina, poput **Borbe** u Srbiji i **Novog lista** u Hrvatskoj, otvorenijih za različita mišljenja i kritike nekih političkih odluka vlasti, ali je njihova čitalačka publika ostala malobrojna i ograničena uglavnom na intelektualne krugove.

3.8.3 Istorijski kontekst

Diskursno-istorijski pristup kontekstu zasniva se na uvažavanju pretpostavki o istorijskoj genezi pojava koje su predmet kritičke analize, kako bi se razumela njihova manifestacija i uticaj na primaoce poruka medija, u skladu sa njihovim prethodno usvojenim stavovima i shvatanjima (Reisigl & Wodak, 2009, str. 99, 107). Objektivnu teškoću predstavlja činjenica da je upravo tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije došlo do naglih promena u doživljaju sopstvenog identiteta u društvu (posebno nacionalnog) u odnosu na identitete **Drugih**. Pojava jezika nasilja u medijima i njegova upotreba u funkciji podrške ciljevima ratne politike, nadozvezuje se na stanje društvene svesti i odnose uspostavljene tokom ratova u prošlosti, na usvojena iskustva, shvatanja i ubeđenja koja nisu bila vidljiva u periodu socijalizma. Sačuvana kao deo društvenog pamćenja, ona su očigledno uticala na delotvornost etničkih, religijskih i drugih predrasuda primenjenih kroz diskurs ratnog novinarstva kao strategije uticaja na medijsku publiku sa namerom da se među njenim pripadnicima kao dominantan, formira negativan stav prema različitim kategorijama aktera (pripadnicima oružanih snaga, političkim, vojnim predstavnicima, građanima republika i narodima u SFRJ) jedne od zaraćenih strana – grupe **ONI**.

Ako se rezultati istaživanja posmatraju u okviru dugotrajnih istorijskih procesa, potrebno je analizirati i kontekstualnu vezu između uspostavljenih modela identifikacije aktera, sa nazivima i terminima oružanih formacija i drugih aktera ratova u prošlosti koji su ostavili najznačajnije posledice na odnose među pripadnicima nacionalnih i verskih zajednica u pogledu broja poginulih, prognanih, ukupnog učešća stanovništva, podela koje su uspostavljene, kao i ishodu rata u odnosu na ciljeve zaraćenih strana. Shodno tome, ratni događaji koji će, u prvom redu, biti razmatrani kao mogući izvori uticaja na medijsku praksu ratnog izveštavanja devedesetih godina na prostoru bivše SFRJ jesu: Prvi svetski rat, Drugi svetski rat, kao i ratovi između Srbije i Otomanskog carstva tokom devetnaestog i početkom dvadesetog veka (Prvi i Drugi srpski ustanak, Balkanski ratovi).

3.9 ANALIZA TELEVIZIJSKE I NOVINSKE GRAĐE

Prva faza u analizi televizijskog programa je transkripcija, obavljena tako što su delovi tonskog zapisa emisije prikazani u formi teksta (Savić, 1993), bez navođenja

neverbalnih znakova. Zatim je izvršen izbor tekstova i rubrika informativno-političke emisije na osnovu tematskih kriterijuma izbora korpusa za analizu².

Analiza novinskog materijala primenjena je na čitavom dnevnom izdanju navedenih novinskih listova sa odgovarajućim datumima produkcije. Prva etapa je izbor tekstova i drugog vizuelnog materijala (fotografije, karikature, crteži i druge grafičke oznake), koji kao tematsku osnovu sadrže ratni događaj, predmet analize. Izabrani tekstovi analiziraju se na osnovu utvrđenih parametara koji sadrže informaciju o: identifikaciji autora teksta/priloga, akterima ratnog sukoba, navođenju izvršene radnje, predstavljanju samog događaju o kome se izveštava, fotografiji koja se odnosi na neki od ovih elemenata, kao i prostornim i vremenskim podacima u tekstu.

Sledeća etapa sastoji se iz analize vizuelnih delova novinskog sadržaja. Nakon što se utvrdi značenje svih identifikovanih vizuelnih simbola koji odgovaraju zadatim kriterijumima, oni su upoređeni i posmatrani zajedno sa delovima analiziranog teksta sa kojima čine informativnu celinu. Na taj način utvrdiće se koliko od njihove međusobne interakcije zavisi ukupna medijska poruka.

3.9.1 Pozicija i značaj pojedinih vesti u okviru CIPE

Kao što je navedeno u uvodu, koncepcija jedne centralno-informativne političke emisije (CIPE) zavisi od definisanog redosleda rubrika, pri čemu je tipičan hronološki raspored: najava, udarne vesti, unutrašnja politika, ekonomija i društvo, svet-ske aktuelnosti, kultura, sport, zabava i vreme, kao poslenji blok vesti. Dužina trajanja CIPE najčešće varira od 20 do 30 minuta, a najmanje polovina tog vremena obuhvataju prilozi koji se odnose na vesti iz zemlje, dok završne rubrike izuzetno retko traju duže od 5 minuta. Važnost informacije može da utiče na izmenu definisane hronologije, a sve zavisi od toga da li se neka od informacija koja bi redovno bila pozicionirana u drugom delu emisije, izborila za status vesti dana. U tom slučaju, prilog koji se odnosi na npr. prirodne katastrofe ili vanredni sportski uspeh može zauzeti mesto odmah nakon najave.

Tokom vanrednih okolnosti, koje podrazumevaju pojavu ratnih zbivanja u državi i neposrednom okruženju, praćenu različitim oblicima masovnog stradanja ljudi, može se desiti i da veliki broj važnih informacija uslovi dužinu trajanja emisije. Tada je za ratne informacije rezervisan poseban tematski blok na početku *dnevnika*, koji obuhvata najvažnije informacije sa ratišta, zatim one koje su vezane za politički kontekst rata, da bi se, ako dinamika programa i aktuelnost informacije to zahtevaju, omogućilo i posebno uključanje pri kraju emisije sa najnovijim vestima sa zaraćenih područja. Ratne vesti se, u takvim okolnostima, često provlače i kroz rubrike spoljne politike, ekonomije i druge.

² U Prilogu je prikazan transkript jedne informativno-političke emisije (*Dnevnik 2* TV Beograd od 27.6. 1991. godine), koja čini sastavni deo datog korpusa

3.9.2 Dnevne novine u ratnim i mirnodopskim uslovima

U poglavlju 1.3.3 (*Ratne informacije među ostalim rubrikama vesti*) navedeni su podaci o uobičajenoj poziciji ratnih vesti unutar jednog izdanja dnevnih novina. Društvene okolnosti u kojima ratna zbivanja čine udarnu temu, ili se čak i sama medijska produkcija realizuje u ratnim uslovima, nameću potrebu detaljnije analize uticaja ratnog konteksta na uređivačku koncepciju dnevnih listova, sadržaj, raspored i obim rubrika u poređenju sa redovnim mirnodopskim izdanjem.

U teoriji novinarstva (Rus-Mol & Zagorac Keršer, 2005, str. 174-175) osnovnim, redovnim rubrikama dnevnih novina, prema tematskom okviru, smatraju se: vesti i politika, privreda, kultura, sport i lokalne teme. Pri tome je, samo u redakcijama velikih dnevnih listova, prisutna i rubrika o događajima u inostranstvu (svetu), dok su ostale rubrike najčešće nadovezuju prema sledećem redosledu: privreda, društvo, crna hronika, lokalne teme, zabava, feljtoni, oglasi, sport. Na osnovu istraživanja sprovedenih od 2000. do 2004. godine (Rus-Mol & Zagorac Keršer, 2005, str. 178) utvrđeno je da su među informacijama o zbivanjima u drugim državama najviše medijskog prostora u dnevnim novinama u Srbiji imale vesti o događajima u SAD i Nemačkoj, pa tek onda u zemljama nekadašnje Jugoslavije. S obzirom na interesovanje domaće javnosti za događaje u nekadašnjim republikama nakon raspada Jugoslavije i njihov direktan uticaj na zbivanja u Srbiji, najvažnije vesti iz društveno-političke sfere u ovim državama često su bile dominantne u okviru političke rubrike. Ratna zbivanja na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine bile su najvažnije teme za medijsku publiku ovih država, pa je uređivačka koncepcija i sadržaj dnevnih listova sa tog područja bio prilagođen ratnim uslovima.

U redovnim okolnostima standardne rubrike ne obuhvataju istu količinu teksta tokom dužeg vremenskog intervala, već se dnevnim planiranjem određuje prostor na kojem će određena rubrika biti zastupljena tog dana. Obično se formira orijentacioni, nedeljni raspored prostora, ali on ne mora biti ustaljen. Odluke o konačnom rasporedu vesti i rubrika unutar dnevnog izdanja lista donosi urednik broja zajedno sa urednicima rubrika. Urednik političke rubrike, s obzirom na tematski okvir ratnih vesti, takođe ima znatan uticaj na njihov obim i raspored unutar rubrike.

Prilagođavanje ratim uslovima zavisi i od karaktera dnevnih novina. Prema tipologiji Nede Todorović (2006, str. 22), na osnovu kriterijuma sadržaja, tematskog okvira i kvaliteta, novine se mogu podeliti na: kvalitetne, kvalitetno-popularne i tabloidne. Ova tipologija kao najznačajniji pokazatelj kategorizacije nekog dnevnog lista podrazumeva odnos javne i privatne sfere unutar njegovih rubrika i tekstova. Dok se kvalitetne novine najpre bave informacijama i temama od značaja za javnost, tabloidi su usmereni na podatke iz privatnog života javnih ličnosti. Primenom ove tipologije, analizirane dnevne listove možemo podeliti na kategorije kvalitetne (informativne) štampe (**Dnevnik** i **Novi list**) i kvalitetno-popularne (**Večernje novosti** i **Večernji list**). **Oslobođenje** i **Glas** ne mogu biti adekvatno kategorisani na osnovu ovog modela, s obzirom na količinu ratnih informacija koje dominantno utiču na koncepciju lista i percepciju čitalaca.

Očekivano je da ratno izveštavanje od strane kvalitetnih novina bude fokusirano na teme od javnog značaja, poput: toka ratnih operacija, vojno-diplomatskih aktivnosti, reakcije javnosti itd. Kvalitetno-popularna štampa usmerena je u značajnijem obimu na predstavljanje ličnog doživljaja rata, tako da je unutar njenog sadržaja više neposrednog kazivanja: intervju sa akterima, detaljnijih informacija o tragičnim zbivanjima, životnih priča žrtava rata (lica izloženih fizičkom nasilju i izbeglica).

3.9.2.1 Delimična podređenost ratnim uslovima na primeru lista Dnevnik

Za potrebe informisanja svojih čitalaca o ratnim sukobima u bivšoj Jugoslaviji uticajni dnevni listovi u Srbiji, među kojima su **Dnevnik** i **Većernje novosti**, u okviru aktuelnosti iz regiona, formirali su redovnu rubriku o vestima iz ratom zahvaćenih područja, zajedno sa aktivnostima političkih stranaka i državnih organa u vezi sa tim. Sa rasplamsavanjem sukoba koji donose sa sobom niz tragičnih posledica – veći broj žrtava, razaranja, pojavu izbeglica, ratne rubrike se dodatno prilagođavaju, kako bi se obezbedio medijski prostor za pravovremeno informisanje o svim kategorijama udarnih ratnih vesti.

U listu **Dnevnik** uobičajeni raspored rubrika podrazumeva pozicioniranje najvažnijih događaja iz sfere domaće politike, sveta i regiona na prostoru 1. i 2. strane, zatim slede ostala zbivanja u drugim državama, društvena i ekonomska pitanja, pokrajinske i lokalne teme. Masovna pojava izbeglica u Srbiji, a posebno Vojvodini tokom Operacije *Oluja* uslovia je značajniju preraspodelu prostora unutar rubrika koje su najčešće rezervisane za slične pojave. Tim povodom оформljena je tematska rubrika sa varijantama oznaka u nadnaslovu *Prihvat izbeglica* i *U prihvatnim centrima* (Dnevnik 14.08. 1995: 2 ; Dnevnik 12.08. 1995: 4-5; Dnevnik 11. 08. 1995: 5), u kojoj su predstavljene informacije o kretanju izbeglica, intervjui sa pojedincima, saopštenja društveno-političkih organizacija i kriznih štabova. Ostalim vestima sa ratom zahvaćenih područja i reakcijama domaće i svetske javnosti, pripale su udarne pozicije u listu, između druge i treće, sve do pete novinske strane. Ostali sadržaji takođe su delimično prilagođeni i izmenjeni. Informacije u vezi sa ratnim kontekstom nalazile su se povremeno i u rubrici spoljne politika, privrede i društva, lokalne hronike, pa čak i sporta.

3.9.2.2 Potpuna podređenost ratnim okolnostima: ratno izdanje lista Oslobođenje

Većina ukupnog sadržaja štampanih listova u ratnim uslovima odnosi se na ratni kontekst. Izdanja listova **Oslobođenje** i **Glas** tokom rata u BiH najbolji su primeri potpune podređenosti medija ratnom sukobu kao udarnoj temi. Neposredno ratno okruženje utiče na koncepciju novina toliko da informacije van ratnog konteksta skoro da ne postoje, bez obzira na mesto u novinskoj rubrici. Od svih tekstova objavljenih od 5. II do 15. II 1994. godine u 11 dnevnih brojeva lista **Oslobođenje**, samo 1 autorski tekst, 2 izveštaja i nekoliko kratkih sportskih vesti nisu u tematskoj vezi sa oružanim sukobom. Izuzev očekivanog tematskog bloka na početnim stranicama, u kome se prezentuju izveštaji sa ratišta i druge vojno-političke aktivnosti, ratna zbivanja prožimaju čitav sadržaj lista.

Autor teksta sportske rubrike, tako u izveštaju sa Zimskih olimpijskih igara u Lilihameru (Oslobođenje 12. 02. 1995:10), objašnjava odsustvo sportista iz Srbije, u završnom poglavlju, stavom da je to posledica „agresije na Bosnu i Hercegovinu”. Tekstovi u rubrici o privrednim aktivnostima, takođe se bave uticajem ratnih uslova na industrijsku i poljoprivrednu proizvodnju. Dva kraća izveštaja u sklopu kulturne rubrike, u kojima nisu identifikovani jezičko-diskursni signali ratnog konteksta odnose se na promociju knjige i izveštaj sa manifestacije Dani slovenačke kulture (Oslobođenje 11. 02. 1995: 10). Potpuno odsustvo ratne tematike vezano je za autorski tekst Enesa Karića sa obeležjima religijskog diskursa u kome se najavljuje nastupajući verski praznik Ramazan, uz ilustrativno objašnjenje njegovog značaja za bosanske muslimane (Oslobođenje 11. 02. 1995: 9). S druge strane, već u narednom broju, u tekstu zvaničnog obraćanja verskog poglavara reis-ul-uleme Mustafe Cerića istim povodom, uz ostale poruke o poštovanju vere i negovanju etičkih vrlina, pomenuto je i ratno okruženje, kao činjenica koja utiče na moral i ponašanje vernika. Sportska, kulturna i privredna rubrika manjeg su obima i obuhvataju najviše od jednu do dve novinske strane, u odnosu na prosečan broj od deset strana u jednom broju lista **Oslobođenje**.

U danima nakon *Masakra na Markalama* čitav novinski sadržaj bio je podređen tom događaju. Vanredna rubrika *Granatom u srce naroda* raspoređena na 5 od ukupno 10 novinskih strana, koliko broji izdanje 06.02.1995. godine, obuhvata celokupnu medijsku recepciju događaja. U njoj su sadržani: terenski izveštaji „sa lica mesta”, izveštaj iz kliničkog centra i konferencije za medije, novinski komentari, saopštenja i izjave međunarodnih institucija, državnih organa, političkih stranaka i njihovih predstavnika, kratke vesti povodom reakcija na ovaj događaj u svetskoj i domaćoj javnosti, izjave očevidaca itd. Posledice ovog događaja na ukupan izgled sarajevskog dnevnog lista dan nakon masakra mogu se sagledati pregledom rubrike sa poslednjih strana u kojoj se objavljuju oglasi povodom smrti (čitulje). S obzirom na činjenicu da su većina, od 66 poginulih u eksploziji na pijaci Markale bili stanovnici Sarajeva, u ovoj rubrici proširenoj za 5 dodatnih strana, objavljeni su uglavnom oglasi prijatelja i rodbine nastradalih u masakru sa izjavama saučešća povodom njihove smrti.

Novinski listovi kojima u određenom periodu dominiraju ratne informacije u odnosu na druge teme, poput lista **Oslobođenje** tokom rata u Bosni i Hercegovini, privremeno gube karakter informacionog servisa i postaju svojevrсни „ratni bilteni”. Nova uloga, koja podrazumeva direktnu upotrebu medija kao sredstva ratne propagande, može dovesti do kršenja normi objektivnog informisanja i kvalitetnog novinarstva uopšte. Navedeni primeri, ukazuju na to da se, izuzev direktnog pritiska državnih i vojnih struktura, subjektivnost u izveštavanju javlja i kao posledica neposredne blizine ratnih dejstava, usled čega su i sami novinari, zajedno sa svojom publikom, bili pod neposrednom pretnjom životne opasnosti. Nesporo je takođe, da je ratno stanje bitno uticalo na sve elementarne sfere života u gradu Sarajevu, u kome se nalazi i sedište lista. Ratne informacije stoga postaju dominantne vesti iz potpuno opravdanih razloga, ispunjavajući više profesionalnih kriterijuma: dramatičnosti, aktuelnosti, prostorne bliskosti.

S obzirom na to, važno je da se u postupku analize istraže svi navedeni aspekti ličnog stava medijskog govornika, motivisanog s jedne strane empatijskom vezom koju proizvodi zajedničko ratno iskustvo, a sa druge strane svesnom namerom da se izrazi podrška ili neslaganje sa određenom vojno-političkom opcijom.

3.10.3 Obraćanje publici i stav izveštača

Jedno od osnovnih pravila u teoriji novinarstva je da lični stav novinara ne sme biti vidljiv u tekstu izveštaja (Rus-Mol & Zagorac Keršer, 2005). S druge strane, principi društveno angažovanog novinarstva navode na aktivno delovanje medija sa ciljem da se ukaže na probleme i uspostavi kritički stav u odnosu na različite društvene teme. Politički i vojni pritisci u uslovima delimične suspenzije medijskih sloboda, kao i subjektivnost reportera kao učesnika ratnog događaja rezultiraju različitim odstupanjima od principa objektivnog izveštavanja. S obzirom na kontekst istraživanja, potrebno je imati u vidu uobičajene forme obraćanja novinara publici različitih novinarskih žanrova štampanih i elektronskih medija, uz podatak o utvrđenim standardima novinarskih sloboda za iskazivanje ličnog stava u svakom od njih.

U televizijskim vestima neguje se direktno obraćanje, što podrazumeva direktno upućen pogled gledaocima tokom najvećeg dela emisije (Mek Kvin, 2000, str. 223). Najdirektnije apostrofiranje rezervisano je za voditelja emisije, koji se obraća publici obavezno na početku emisije, u toku najave, a često i tokom davanja uvodnih objašnjenja za najavu priloga. Sami izveštači nisu u istovetnoj poziciji, jer se njihovi prilozi emituju kao snimci i nedostaje im „živ“ kontakt sa publikom. Oni međutim, mogu tokom prezentacije događaja davati tumačenja koja se zasnivaju na ličnom utisku, a ponekad se na samom početku ili kraju priloga navodi kratak komentar koji odgovara stavu novinara o daljim posledicama tog događaja. Tokom direktnih uključenja manje je vremena za pripremu iskaza reportera, a oni su usmereni ka što vernijem i aktuelnijem prenošenju trenutnog zbivanja. To je jedan od razloga usled kojeg se reporteri ređe odlučuju za implementiranje sopstvenog stava kroz izveštaj. Kada on postoji, često je nevešto prikriven i praćen izlivom emocija, kao posledica nedostatka vremena za suptilniji izbor reči pod utiskom dramatičnih događanja o kojima se izveštava, kao što pokazuje izjava reportera TV Ljubljana, suočenog sa posledicama vojnog dejstva JNA u jednom od slovenačkih gradova, tokom Desetodnevnog rata.

TVLJ 28.06. 1991. Tu smo kod barikade kod Medvednika na autoputu od Ljubljane ka Zagrebu. Artiljerijska paljba *jugoslovenskog vazduhoplovstva*, kako je nazvati nego *okupacijske vojske*, ukratko ... završena je pre pola sata. Čuli smo svedočenja meštana, čuli smo kako je bilo strašno, ali ipak ono što smo videli prevazilazi sve što smo zamišljali. ... pred nama leže mrtva tela vozača kamiona koji su svojim vozilima pokušali da zaustave napredovnje *vojske*... Čitava dolina izrešetana je rupama od granata... (A2)

U drugim televizijskim žanrovima informativnog programa stepen identifikacije sa publikom zavisi najviše od toga da li se program emituje direktno iz studija ili je reč o snimljenim priložima. Osnovni cilj intervju-a jeste da se utiče na intervjuisanog, kako bi se od njega dobilo što više značajnih informacija. Lični stav se ogleda kroz sugestivna pitanja i odgovore koji ponekad sadrže i kratak komentar intervjuera, što je odlika izrazito drskih intervju-a.

Žanr koji maksimalno afirmiše lični stav je televizijski komentar. U njemu se iskazuje sopstveni stav, ili stav medijske kuće koju novinar predstavlja, povodom neke značajne vesti (Valić Nedeljković, 2002, str. 175). Da bi se komentarisala vest ona mora biti saopštena u celini, a komentator maksimalno objektivno sagledati činjenice. U analizama televizijskih komentara Radio-televizije Srbije, tokom devedesetih godina, navodi se da je kao rezultat pristrasnih komentara opao kreditet ove televizije, a ovaj žanr nakon petooktobarskih promena potpuno ugašen, „što se može razumeti kao odustajanje od doktriniranog, sugestivnog obraćanja gledaocima, karakterističnog za prethodni period” (Ilić, 2006, str. 227).

Novinski tekst i žanrovi pisanih medija, odlikuju se značajnijom vremenskom i prostornom distancom prema svojim korisnicima. Izostaje vizualni kontakt, a informacije se prenose sa većom vremenskom zadržkom, pa usled toga i ne postoje forme za direktno obraćanje. Iskazivanje ličnog stava kroz izveštaj, reportažu, ili intervju češće je u okolnostima u kojima ne postoji dovoljno prostora za izjave aktera. Tada se u formi prepričavanja, narativnim postupkom, saopštavaju informacije o tome: šta se desilo, kada se desilo, ko je u događaju učestvovao i pod kakvim okolnostima. Kada je događaj „pokriven” izjavama aktera, prostor za iznošenje ličnog stava sužen je na uvodne informacije o kontekstu događaja i završni komentar. Parafraziranje, prepričavanje ili citiranje izjava aktera mora biti tako formulisano da u njemu ne sme biti prostora za manipulaciju, pogrešno interpretiranje ili iznošenje mišljenja autora teksta, čak i ako se on lično ne slaže sa izrečenim.

Novinski naslov je prostor novinskog teksta u kome se najočiglednije predstavlja stav novinara ili urednika. Pojava citata i parafraziranih delova tuđeg govora u naslovima i nemogućnost razgraničenja delova autorskog govora od govora novinara čine ovaj deo teksta neprikladnim za analizu u odnosu na zadate kriterijume. To je razlog usled kojeg su naslovi kao delovi teksta izostavljeni iz analize ukupnog uzorka.

Novinski komentar, zajedno sa kolumnom kao podvrstom, izuzetak je od uobičajnih formi obraćanja u novinama, jer slično televizijskom komentaru, podrazumeva iskazivanje ličnog ili medijskog stava o nekom važnom događaju ili društvenoj temi. Iako nema ubeđivačku snagu televizijskog komentara, koja se zasniva na apostrofiranju publike ličnim kontaktom pogledom, ostavlja prostor da, snagom argumenata, literarnim i stilističkim sredstvima utiče na mišljenje čitalaca, naročito onih koji redovno i pažljivo prate ove rubrike.

REZULTATI I DISKUSIJA

4.1 DOGAĐAJ U MEDIJSKOM DISKURSU

Identifikacija događaja kao parametra za analizu stava medija u odnosu na aktere, radnju, vremenske i prostorne okvire može značajno da utiče na percepciju čitaoca/ gledaoca koji nije detaljno upoznat sa sadržajem medijskog izveštavanja u vezi sa određenom temom. Informacija o tome kako se događaj tumači sadržana je u određenju onoga što se desilo. Na osnovu pristiglih vesti sa ratišta medij formuliše svoju interpretaciju prema proceni o tome koja informacija može da pobudi najveće interesovanje publike. Izbor za odrednicu događaja može zavisi i od prethodno formiranog medijskog stava prema njegovim subjektima. Na rečeničnom nivou, događaj se najčešće realizuje nominalizovanom konstrukcijom bez detaljnijih informacija o akterima i izvršenoj radnji (na primer: *Sukobi u Sloveniji*).

U slučaju da postoje različita viđenja stvarnosti, moguće je da se manifestacije iste pojave iskazuju na leksičkom planu tzv. kontekstualnim ekspresivima (Ristić, 2004, str. 210), izrazima suprotnog značenja u zavisnosti od ličnog stava autora teksta prema jednoj od zaraćenih strana. Isti događaj tako može biti predstavljen u jednom mediju kao *osvajanje* (aktivnost kojom se nešto uzurpira, prisvaja, uspostavlja nepravedan poredak), a u drugom kao *oslobađanje* (prekid nepravednog stanja i promena koja znači povratak prava i slobode). Takođe, nije neobično da uvodna informacija započne direktnom kvalifikacijom o odgovornosti aktera za ono što je u ratu učinjeno i potom preraste u udarnu vest koja će obeležiti dalji tok izveštavanja (npr. *Hrvatske snage napale položaje Srba u Krajini*). U tom slučaju medijski događaj, kao takav, nije direktno identifikovan.

4.1.1 Mikrokontekst događaja

a) Desetodnevni rat

Sukobu u Sloveniji prethodilo je proglašenje nezavisnosti od strane Skupštine Hrvatske i Skupštine Slovenije (25. VII 1991). Prva državna institucija koja je direktno odgovorila na taj čin, s obzirom na činjenicu da je parlament državne zajednice bio u višemesečnoj blokadi, bila je savezna vlada (Savezno izvršno veće), odnosno njen premijer Ante Markovića. U njegovom saopštenju tim povodom se navodi da će se „svaki jednostrani pokušaj da se promene unutrašnje ili spoljašnje granice federacije smatrati nezakonitim i u suprotnosti sa mirnim, demokratskim rešenjem krize” (TV Ljubljana: 21. VI 1991). Dvadeset petog juna on je potpisao naredbu da oružane snage federacije osiguraju kontrolu federalnih granica. U isto vreme, vlada

Slovenije uputila je snage Teritorijalne odbrane (TO) da osiguraju suverenu kontrolu nad teritorijom i granicama koje je smatrala slovenačkim.

b) Masakr na Markalama

Masakr se dogodio nakon višemesečnih krvavih borbi u Sarajevu, između Vojske Republike Srpske, čije su vojne jedinice okruživale grad i Armije Bosne i Hercegovine, koje su imale za posledicu smrt više hiljada civila i masovno razaranje grada. Prvi *Masakr* dogodio se 5. II 1994. godine, oko podneva, u centru sarajevske pijace. Tada je od posledice eksplozije granate poginulo 68 ljudi, a 144 je ranjeno. Pitanje da li su ove granate ispaljene sa položaja Armije Republike Bosne i Hercegovine ili Vojske Republike Srpske bilo je predmet dugotrajne rasprave i brojnih analiza. Drugi masakr, od 28. VIII 1995. godine, kada su granate ubile 37 ljudi, a ranile 90, bio je direktan uzrok za početak akcije bombardovanja srpskih položaja oko Sarajeva od strane avijacije NATO pakta.

c) Operacija Oluja

U jutarnjim satima, 5. avgusta 1995. godine, Hrvatska je započela obimnu vojnu operaciju pod nazivom *Oluja*. Cilj ove operacije je bilo zauzimanje teritorije centralne Hrvatske koja je bila pod kontrolom vojnih jedinica Republike Srpske Krajine. Operacija je zvanično trajala četiri dana i završila se vojnom pobedom Hrvatske, dok je samoproglášena Republika Srpska Krajina (RSK) prestala da postoji. Područje zahvaćeno hrvatskom ofanzivom napustilo je gotovo celokupno srpsko stanovništvo. Kolone izbeglica na traktorima i drugim poljoprivrednim vozilima su, preko zapadne i severne Bosne i auto-putem Beograd-Zagreb kroz Hrvatsku, krenule ka Srbiji. Tokom operacije, ubijeno je preko 2500 civila.

4.1.2 Medijska percepcija i leksička identifikacija

a) Desetodnevni rat

Ratni sukob u Sloveniji 1991. godine označio je za medije uvod u nove okolnosti novinarskog rada, za koje u prethodnom višedecenijskom mirnodopskom periodu nije postojala odgovarajuća priprema. Od pojave televizije u Jugoslaviji, u toku informativnog programa emitovane su povremeno ratne vesti o sukobima u udaljenim područjima, poput Vijetnamskog rata i rata u Kambodži, realizovane na osnovu izveštaja inostranih televizijskih stanica i agencija. Kako navodi Barović (2012) postojala su određena iskustva u izveštavanju o kriznim situacijama u svetu i susednim državama (Rumunije). *Desetodnevni rat* je, međutim kao prvi ratni događaj u neposrednom okruženju, na teritoriji sopstvene države, podrazumevao drugačiju ulogu i ponašanje medija od dotadašnje prakse izveštavanja o ratnim sukobima i krizama u drugim državama. S obzirom na to, nije postojao praktično razrađen mehanizam koji bi poslužio kao model za izveštavanje o ratnim situacijama na koji bi se voditelji i izveštači mogli osloniti. Tada su uspostavljana i prva ratna dopisništva, tako da je novinarski stil izveštavanja formiran tom prilikom poslužio kao model za izveštavanje i

sa zaraćenih područja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ova činjenica uticala je i na reakciju u odnosu na sam događaj, kojim su bili, u određenoj meri, zatečeni svi medijski centri bivše Jugoslavije. Kada je postalo očigledno da se pred njima dešava prvi oružani sukob u bivšoj Jugoslaviji o čijoj prirodi nije postojao jasan stav vladajućih političkih struktura, novinari su se, između ostalih, našli i pred dilemom u vezi sa izborom adekvatnog termina kako bi kvalifikovali prirodu i žestinu sukoba.

TV Ljubljana

Na sadržaj informativnog programa TV Ljubljana, značajno je uticala činjenica da se ratni sukob dešavao u neposrednoj okolini televizijske zgrade. Usled toga, koncepcija informativnog programa oslanjala se, dobrim delom, na izveštaje sa lica mesta koji su pokušavali da što uverljivije prenesu atmosferu, sliku i svedočanstvo rata na sopstvenom tlu. Prve kvalifikacije događaja, polaze od opreznih konstatacija i navođenja dokaza u prilog tome da je ratni okršaj u Sloveniji započet (*sukobi u Sloveniji; oružani sukob; ulični boj*). Leksička identifikacija zasniva se na određenju ratnog sukoba kao pojave bez implikacija o odgovornosti bilo koje strane.

TVLJ 27.06. 1991. Zadnja tri sata se u Ormožu dešavao *pravi ulični boj*. Mogla se čuti *rafalna paljba* sa obe strane, sa prekidima. (D1)

Nakon eskalacije sukoba, u daljem određenju događaja sadržani su podaci o njegovim tragičnim posledicama, i posredo izričene teške optužbe za nedozvoljene ratne radnje i stradanje civilnog stanovništva prema jednom od aktera (JNA).

TVLJ 02.07.1991. Prema svemu što se danas događalo u Sloveniji, *zločinima nad civilnim stanovništvom*, očigledno je da je vojska, odnosno Vrhovni štab, izveo državni udar. To potvrđuje i izjava načelnika generalštaba, Blagoja Adžića, koju smo objavili na početku Dnevnika, pa predlažem, da je još jednom prelušamo...(D4)

TV Beograd

Tokom izveštavanja o prvoj fazi sukoba, slično kao u programu TV Ljubljana, RTV Beograd oprezno navodi pojave i radnje iz kojih se može zaključiti da on prelazi u ratna dejstva, uz još uvek nedovoljno određenu identifikaciju tog značenja.

TVB 28.06.1991. Iza nas je težak dramatičan *dan sa dosta ratnih elemenata* u Sloveniji... To je dovelo *do više ozbiljnih sukoba*, u kojima je bilo mrtvih i ranjenih. (D5)

U kasnijim priložima dolazi do kontekstualizacije, uspostavljanjem uzročno-posledične veze među njima i određivanjem lokacije (*događaji u Sloveniji*), da bi se nakon prvih tragičnih posledica, događaj identifikovao terminom – *rat*, praćen odgovarajućim epitetom koji bi trebalo da podseti na asocijacije koje proizvodi ova pojava.

TVB 03.07. 1991. I *ovaj prljavi rat* nije mogao bez izdajnika, ali je imao i svoje junake, koji su herojski branili ugled Armije i čast otadžbine. Jedan od takvih je i svakako poručnik Dragomir Grujović iz Čačka, koji je slovenačkim teritorijalcima, poručio da će svi odleteti u vazduh, ako pokušaju da zarobe skladište pogonskog goriva. (D6)

Analiza termina upotrebljenih za identifikaciju ratnog sukoba u Sloveniji kao medijskog događaja, pokazuje da se, u najvećem broju izveštaja ne izriče stav prema nekoj grupi aktera. Izuzetak su dva primera dinamičnih ratnih izveštaja obeju televizijskih stanica. U jednom od njih se iskazuje negativan stav od strane novinara TV Ljubljana prema oružanim jedinicama JNA, a u drugom od strane reportera RTV Beograd prema jedinicama TO Slovenije (kao što je prikazano u Tabeli događaja 1.1.)

Ono što je nesumnjivo zajednički stav obe televizijske kuće, jeste priznanje da se u Sloveniji tih dana desio prvi oružani sukob na prostoru nekadašnje Jugoslavije od završetka Drugog svetskog rata. Usaglašenost oko termina je potvrda činjenice da je mehanizam ratnog izveštavanja uspostavljen i da su se mediji prilagodili novoj, kriznoj situaciji. Pojedine procene po kojima je taj oružani sukob već bio prerastao u pravi rat, dovedene su u pitanje nakon mnogo krvavijih, žešćih i dugotrajnijih ratnih okršaja u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. To potvrđuju i podaci u literaturi koja se bavila proučavanjem ratnih sukoba na prostoru nekadašnje Jugoslavije, u kojoj se pri opisu događaja u Sloveniji naizmenično koriste termini: *oružani sukob*, *rat* i *mali rat* (Radaković, 1997, str. 56; Potočar, 1994, str. 183; Gusko-va, 2003, str. 160-165).

Tabela događaja 1.1

DOGAĐAJ		TVB	TVLJ	
DEIKTIČKA OSA (DO)	ONI	NEUTRALNO		ONI
PRIMER	<i>ovaj prljavi rat</i>	<i>više ozbiljnih sukoba, u kojima je bilo mrtvih i ranjenih</i>	<i>ulična bitka; pucnjava i eksplozije</i>	<i>zločini nad civilnim stanovništvom</i>
		<i>dan sa dosta ratnih elemenata</i>	<i>vojna drama</i>	
		<i>događaji u Sloveniji</i>	<i>sukobi u Sloveniji oružani sukob</i>	
LIČNI STAV (LS)	optužba aktera	neutralan		optužba aktera (JNA)

b) Masakr na Markalama

Analiza druge studije slučaja odnosi se na uzorak novinskih tekstova dnevnih listova **Oslobođenje** i **Glas**. Rezultati analize su shodno tome, primereni stilsko-jezičkim sredstvima karakterističnim za štampane medije, što znači da je tekst ključni nosilac informacije, uz eventualnu podršku fotografije kao sredstva vizuelne komu-

nikacije. U ratnim izveštajima tog perioda već su bili razrađeni mehanizmi ratnog izveštavanja koji su se oslanjali između ostalog na upotrebu govora mržnje, zasni- vanog i na karakterističnom načinu identifikacije aktera (Bugarski, 1997a; Valić Nedeljković, 1997). Specifičnost ovog uzorka jeste u tome da se njegovom analizom može ustanoviti eskalacija ovog modela izveštavanja podstaknutog pojavom tragič- nog događaja čija je odgovornost pripisivana jednoj od zaraćenih strana.

Masakr na Markalama je karakterističan primer traumatičnog medijskog doga- đaja (Mihelj, 2007: str. 183 prema: Katz & Liebes, 2007) u kojem je saopštavanje podatka o tome šta se desilo, odnosno imenovanje same pojave ključno za određi- vanje ukupne karakterizacije čitavog novinarskog izveštavanja. Sve preostale vesti koje se odnose na druge ratne izveštaje u Bosni i Hercegovini, a bile su deo informa- tivnog bloka zajedno sa vestima, komentarima i reakcijama na događaj na Marka- lama, bile su u senci informacije da se desio masakr, a sposobnost medija da dopru da podataka o njegovim detaljima, bila je ključna za procenu uspešnog i uticaj- nog medijskog izveštaja. Drugi važan činilac koji doprinosi ukupnom sudu javno- sti, jeste formiranje medijskog stava odgovornosti za masakr, na osnovu različitih kriterijuma. U skladu sa principom objektivnog novinarstva, najlogičniji počec- tak predstavljao bi traganje za konkretnijim podacima prikupljenim na licu mesta. Međutim, u ovom slučaju, tom principu se protivi realna mogućnost da postoje pri- strasni mediji, koji neće uzimati u obzir različite dokaze na osnovu kojih se mogu utvrditi stvarne činjenice, poput izjava očevidaca, mišljenja stručnjaka za balisti- ku i nepristrasnih izvora, već će kreirati vest na osnovu a priori formiranog stava. Stoga je važno da se u toku analize istraže jezičko-diskursna sredstva na osnovu kojih se može pokazati stav medija u odnosu na: određivanje razmera tragedije i odgovornosti za sam događaj.

Oslobođenje

Prva činjenica koja je vidljiva na osnovu analize izveštavanja jeste saglasnost oba novinska lista o karakteru tragedije, uz terminološku ujednačenost identifikacije događaja konstatacijom da se desio *masakr*.

Osl 07.02. 1994. Juče su kao i prethodna 22 dana agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, *Sarajlije i njihov grad ponovo ubijani, masakrirani, ranjavani... Sa agresorskih pozicija na Mrkovićima*, u 12.10 h, samo dan nakon četničkog zlo- čina na Dobrinji, *doletjela je granata na pijacu Markale*, na kojoj se u tom tre- nutku nalazio velik broj naših sugrađana, u potrazi za ono malo hrane što život znači, *usmrtivši 66, a teže i lakše ranila 197 civila*. (D7)

U **Oslobođenju** se navodi više detalja o događaju i u najvećem broju tekstova izražava stav o odgovornosti za taj čin: u jednom primeru implicitno, imenovanjem prostora na kome su locirane oružane jedinice (*sa agresorskih pozicija u Mrkovićima... doletjela je granata na pijacu Markale*), a u drugom koristeći oblik proširene identifikacije kolektivnog aktera.

Osl 09.02.1994. *Srbima* se dakle još jednom pruža šansa i *oprašta stravičan zločin*, ali znajući njih, sumnjamo da će svoju verbalnu kooperativnost pokazati i na djelu. (D8)

Uz imenicu koja definiše prirodu događaja, slede kvalifikacije, epiteti na osnovu kojih se dodatno naglašavaju njegove tragične posledice.

Glas

U tekstovima **Glasa** događaj se takođe ocenjuje kao *masakr*, uz podatke o njegovim posledicama, ali bez informacije o akterima. Ovaj podatak može biti indikativan, jer pokazuje da medijski list sa teritorije Republike Srpske, izuzev dovođenja u sumnju zvanične verzije događaja, nije pokušao da pruži dokaze o drugima eventualnim počinocima masakra, koju bi suprotstavio interpretaciji **Oslobođenja**.

Gl 06.02. 1994. Mnoga pitanja i nedoumice izaziva *eksplozija mine na sarajevskoj pijaci*, od koje je poginulo 66, a ranjeno 200 ljudi. (D9)

U Tabeli događaja 1.2 dati su primeri i modeli identifikacije u tekstovima **Oslobođenja** i **Glasa**, zajedno sa podacima o medijskom stavu prema akterima sukoba koji prizilazi iz upotrebljenog termina i diskursnih kategorija upotrebljenih tim povodom.

Tabela događaja 1.2

OSLOBOĐENJE			GLAS	
DEIKTIČKA OSA	ONI	NEUTRALNO		ONI
PRIMER	<i>bestijalan zločin nad civilima</i>	<i>zločin, masakr</i>	<i>masakr</i>	
	<i>četnički masakr</i>	<i>masakr civila</i>	<i>eksplozija mine na sarajevskoj pijaci</i>	
	<i>najgnusniji i najmasovniji četnički zločin</i>		<i>tragediju na sarajevskoj pijaci</i>	
	<i>zločin Srba</i>		<i>krvavi incident na Markale pijaci</i>	
IDENTIFIKACIJA RADNJE/AKTERA	imenovanje aktera		priznavanje posledica	
LIČNI STAV	optužba nacionalne zajednice	bez navoda odgovornosti	bez navoda odgovornosti	
DISKURSNA STRATEGIJA (DS)	intenzifikacija generalizacija		instrumentalizacija	

c) *Operacija Oluja*

Treća studija slučaja, *Operacija Oluja*, u ovom istraživanju predstavlja najkompleksniju studiju, između ostalog i stoga što su u njoj prisutne različite medijske politike dnevnih listova, koji su usmereni ka istom medijskom prostoru. Prisutnost državnog interesa kao i emotivna bliskost publike prema stanovništvu zaraćenog područja, međutim doprinose tome da se lični stav u medijskim izveštajima može vrlo jasno uočiti. Kompleksnost istraživačkog uzorka proizvodi i složeniji postupak analize, sa više činilaca, a samim tim i više kategorija u kojima su sadržani jezičko-diskursni postupci manje prozirnih značenja.

Ratne vesti tokom vojne operacija *Oluja* predstavljene su u istraženim medijima posredstvom dva ključna, međusobno povezana događaja, a vesti i izveštavanja o njima, zajedno sa posledicama koje su izazvale, mogu se svrstati u udarne, na osnovu više kriterijuma važnosti. Prvi događaj odnosi se na direktno informisanje o radnji ofanzivne ratne akcije, a drugi, koji se dešava neposredno nakon prvog, kao posledica promena nastalih dejstvom ratne akcije, na pojavu izbeglica i napuštanja teritorije od strane dotadašnjeg stanovništva.

Oluja kao događaj u hrvatskim medijima

Dve perspektive posmatranja i tumačenja istih događaja vidljive su u izveštavanju hrvatskih listova. Prvi događaj viđen je kao ofanzivna radnja koja se završava vojnom pobedom (*oslobađanje*). Pozitivan stav u odnosu na njeno ostvarenje označen je isticanjem jezičko-stilskih sredstava poput ekspresiva, pozitivnih epiteta i istorijskih paralelizama (*hrvatsko oslobođenje; veličanstvena pobjeda u negdašnjim sektorima sjever i jug; drastičan vojno-politički poraz nekadašnje Krajine*).

VI 06.08. 1995. U vjerojatno najsloženijoj operaciji ovog rata hrvatske su snage jučer, poslije samo dan i pol borbi, *oslobodile Knin*. (D10)

Izbegavanje termina sa značenjem ofanzivne i nasilne radnje postiže se, u pojedinim situacijama, upotrebom eufemizama koji imaju za cilj da kao motiv za pokretanje ofanzive istaknu poštovanje ustavno-pravnog sistema Hrvatske (*uspostavljanje ustavno-pravnog poretka Republike Hrvatske*).

NI 07.08.1995. Oslobođanje Zapadne Slavonije Hrvatima je vratilo ponos i dostojanstvo, *veličanstvena pobjeda u negdašnjim sektorima sjever i jug*, oživotvorila je onu neprekinutu slutnju o neporecivim, a toliko osporavanim hrvatskim vojnim sposobnostima, koja se tako uporno vukla u legendi o nepobjedivim lađama kralja Tomislava. (D11)

Oluja kao događaj u medijima Srbije

U medijima Srbije isprva, postoji oklevanje u nameri da se prenesu direktne informacije o događajima suprotno očekivanjima publike (*vesti i dalje kontradiktorne*). Već u drugom danu ratnih zbivanja, međutim odgovornost za rasplamsavanje

rata usmerava se ka glavnokomandujućem hrvatskih oružanih snaga predsedniku Hrvatske Franji Tuđmanu (*Tuđmanova ratna akcija*) upotrebom personalnog identifikatora. Osnovne i najčešće pominjane kvalifikacije zasnivaju se na upotrebi kontekstualno negativnih ekspresiva za označavanje nasilne radnje u ratu: *agresija, nasilje, osvajanje*. Vremenom one prerastaju u interpretacije događaja kao nasilnog akta jedne etničke zajednice prema drugoj.

Vn 05.08. 1995. *Hrvatski rat protiv Srba* nije ništa drugo nego hladnoratovska batina, koja je povučena „iza leđa”, u vreme kada Rusija, zbog sopstvenih ekonomskih problema i kohezije svoje federacije, nije u stanju da odredi granice do kojih Zapad može da ide. (D12)

Vn 06.08. 1995. Regularna hrvatska vojska zajedno sa snagama HVO izvršila je *sveopšti napad s namerom konačnog osvajanja* Knina, Kninske krajine, Korduna i Banije. (D13)

Druga konotacija ovog događaja odnosi se na faktičko stanje nestanka političko-teritorijalnog subjektiviteta Republike Srpske Krajine (*pad Krajiine, nestanak Krajine*), kao direktne posledice ratnih dejstava.

Dn 13.08.1995. Iako srpska istorija ne oskudeva u *tragedijama ove vrste, pad Krajine* će verovatno ostati kao jedna od njenih prekretnica. (D14)

Vn 13.08.1995. Mizerija ljudskog i profesionalnog morala je pokušaj da se naknadno načini balans „satelitskim slikama” sumnjivog porekla iz Srebrenice i Žepe, sa *ovim jezivim proterivanjem naroda iz Krajine*. (D15)

Hronologija medijskog izveštavanja o toku ratne operacije *Oluja* i primena određenih diskursnih strategije od strane obe grupe medija prikazana je u Tabeli događaja 1.3. Vidljivo je polarizovano izveštavanje o karakteru vojne akcije. Nakon početnih izveštaja u kojima se priznaje ofanzivni karakter akcije, slede otvoreni izrazi podrške vojnom uspehu, realizovani diskursnom strategijom perspektivizacije (Reisigl & Wodak, 2009, str. 122).

Naredni događaj (masovno iseljavanje civilnog stanovništva i pojava izbeglica) kao indirektna posledica ratnih operacija identifikovan je u svim grupama medija kao činjenica, ali različitim semantičkim kategorijama. Dok hrvatski listovi ublažavaju njegove tragične posledice i odgovornost hrvatskih vojnih formacija, predstavljajući ga eufemizmima kao *evakuaciju civila*, srpski mediji ga opisuju kao nastavak nasilnih aktivnosti jedne grupe aktera, proširuju ih i optužbama za nameran progon i ubistvo civila (*jezivo proterivanje naroda iz Krajine; masakr srpskih izbeglica*), služeći se hiperboličnim izrazima kako bi naglasili razmere tragedije.

Tabela događaja 1.3.

DOGAĐAJ	VL	NL	Vn	Dn	
LS	naglašavanje legitimiteta vojne akcije	uspostavljen ustavno-pravni poredak	oklevanje da se priznaju neželjene vesti		
PR			vesti i dalje kontradiktorne		
DS	legitimizacija				
PR					
DS					
LS	priznanje ofanzivnih akcija				
PR	ofanziva Hrvatske u tzv. Krajini				
DS					
LS	podrška ofanzivi i objava pobjede u ratu				
PR	veličanstvena pobjeda ; drastičan vojno-politički poraz nekadašnje Krajine		amputacija Krajine od srpskog državnog korpusa		
ID			ekspresivi		
DS	predikacija		intenzifikacija		
			perspektivizacija		
LS	negiranje nelegitimnih ratnih aktivnosti				
	ništa ne smije zaprljati sjaj velike hrvatske pobjede				
LS	pojava izbeglica kao rezultata svojevoljnog odlaska		pojava izbeglica kao rezultat progona i nasilja		
PR	evakuacija civila		jezivo proterivanje naroda iz Krajine ; masakr srpskih izbeglica		
ID	eufemizmi		hiperbole		
DS	perspektivizacija		intenzifikacija		

4.1.3 Diskursne strategije i reprezentacije događaja

Upotreba diskursnih strategija sa ciljem oblikovanja stava medija prema prirodi samog događaja i učešću njegovih aktera (Chilton, 2004; Reisigl & Wodak, 2009, str. 122; Van Leeuwen, 2008) pokazuje da se subjektivni odnos medija prema ratnom sukobu iskazuje već u prvim informacijama o njegovoj pojavi, pre nego što usledi identifikacija aktera, opis radnje i ostali kontekstualni podaci.

4.1.3.1 Predikacija

Premda se prvi teorijski opisi predikacije odnose na njenu određenost iskazom kojim se izriču tvrdnje, naknadna razmatranja podrazumevaju (Serl, 1991, str. 203) donekle izmenjenu definiciju, tako da ključni uslov postaje veza sa nekim od tipova ilokucionih govornih činova (zahtevanja, pitanja, obećavanja, upozoravanja, zahvaljivanja, savetovanja, itd.). To je istovremeno i ključna linija razdvajanja veoma srodnih pojmova, predikacije i reference. U jednom od svojih objašnjenja Serl je, između ostalog, vidi kao „deo sveukupnog i ilokucionog govornog čina, koji određuje sadržaj primenjen na predmet na koji se referira subjekatskim izrazom” (Serl, 1991, str. 201). Kao jedan od ključnih uslova predikacije on navodi postojanje logičke mogućnosti istinitog ili lažnog iskaza, odnosno situacije u kojoj njena upotreba kod potencijalnog slušaoca može proizvesti ovu dilemu.

Diskursna strategija predikacije (Reisigl & Wodak, 2009, str. 122-123) definiše se kao strategija direktnog predstavljanja aktivnosti određenog aktera pozitivnim ili negativnim kvalifikacijama. Rezultati analize pokazuju da identifikacijom događaja nije formiran stav pema akterima i radnji, tako da češća primena ove diskusne strategije nije zabeležena u ovom segmentu analize.

Izuzetak su izveštavanja hrvatskih medija o ratnom događaju *Oluja*. U epilogu ratnog događaja (D11), pojava koja je nesumnjivo označila završetak ratne operacija (*veličanstvena pobjeda u negdašnjim sektorima sjever i jug*) kvalifikovana je od strane **Novog lista** pozitivnim epitetom koji otkriva stav odobravanja akcije aktera 2.

4.1.3.2 Perspektivizacija

Perspektivizacija se kao pojava u sintaksi odnosi na „rangiranje rečeničnih elemenata u zavisnosti od toga kolika im je informativna vrednost pod datim uslovima komuniciranja” (Ivić, 1976, str. 29). Prema shvatanju funkcionalne lingvistike, funkcionalne perspektive rečenice podrazumevaju najpre mogućnost variranja jedne date rečenične strukture u skladu sa potrebama komunikacije.

Među značajnim teorijskim problemima u okviru postavki ove lingvističke škole razmatrani su mehanizmi delovanja *konverzivnih sintaksičkih jedinica*, poput promena aktivnog u pasivno stanje, odnosno pozicioniranje direktnog objekta na mesto rečenične teme u zavisnosti od toga da li je težište informacije na vršiocu radnje ili na objektu. Usvojen je koncept *leksikalizovanog odnosa aktiv/pasiv* rečeničnih struktura koje se međusobno postavljaju u odnos parafraze, sličan onom u kome se nalaze aktivne rečenice prema svojim pasivnim parnjacima (pr: *Ti podaci se nalaze u pomenutoj knjizi. / Pomenuta knjiga sadrži te podatke*). Odnos konverzije naročito je demonstriran na primeru konverzivnih predikata, poput semantičkih parova *glagola kupiti/prodati*.

Prema tome, svako navedeno opredeljenje govornog lica za izbor semantičkog aspekta direktno utiče na formulisanje određene perspektive događaja. U okviru istraživanja motiva za učinjeni izbor, kao jedan od regulatora pominje se *diskursom uslovljena perspektivizacija*, u slučaju da je regulator izbora određen diskursom, kao i nedovoljno proučeni uticaj vanjezičkih faktora (Ivić, 1976, str. 41-43).

U okviru diskursnih strategija, primenjenih u diskursno-istorijskom pristupu, perspektivizacija je definisana kao pozicioniranje stava govornika ili autora teksta u pravcu iskazivanja bliskosti ili distance prema nekom akteru. Identifikacija ratnog događaja tokom Operacije *Oluja* u medijima Srbije i Hrvatske predstavlja karakterističan primer različitog viđenja iste pojave iz različite perspektive posmatranja. Za hrvatske medije on predstavlja ponovnu primenu ustava i zakona u ovom delu republike, povratak slobode za njene građane i usled toga koristi se termin – *oslobađanje*, dok je za medije u Srbiji ključan nasilni, uzurpatorski karakter akcije, koji proizilazi iz termina: *agresija, nasilje, osvajanje*.

VI 06.08. 1995. U vjerojatno najsloženijoj operaciji ovog rata hrvatske su snage jučer, poslije samo dan i pol borbi, *oslobodile Knin*. (D10)

Vn 06.08. 1995. Regularna hrvatska vojska zajedno sa snagama HVO izvršila je *sveopšti napad s namerom konačnog osvajanja* Knina, Kninske krajine, Korduna i Banije. (D13)

4.1.3.3 Generalizacija

Generalizacija kao oblik diskursne reprezentacije predstavlja zamenu stvarnog aktera nekog događaja širom grupom, čijim se sastavnim delom on smatra. U političkom i medijskom diskursu ona je često sredstvo za stereotipno predstavljanje društvenih grupa, kojom se, umesto identifikacije stvarnih vršilaca neke radnje predstavljene kao negativna pojava, odgovornost za njene posledice generalizuje i prenosi na čitav kolektiv – pripadnike istog naroda, društvenog sloja, roda, starosne kategorije, ili drugog oblika društvene identifikacije. Mada su češće zabeleženi primeri generalizacije aktivnosti aktera oružanih grupa i društvenih identiteta, identifikacija događaja kao negativne pojave takođe, u pojedinačnim slučajevima iskorišćena je kako bi šira grupa aktera bila optužena za njegovu realizaciju.

b) Masakr na Markalma

Oblikom proširene identifikacije aktera obuhvaćena je šira zajednica kao nosilac radnje kojom je predstavljen sam čin masakra, od strane oba medija viđen kao tragedija i negativna pojava. Razlika u izveštavanju listova, sastoji se, između ostalog u izražavanju stava o odgovornosti za čin masakra. Osim što je iskazan stav o odgovornosti oružanih formacija Republike Srpske za njegov nastanak, u listu **Oslobođenje**, generalizacijom radnje krivica je usmerena ka (srpskom) narodu kao kolektivnom akteru (D8: *Srbima* se dakle još jednom pruža šansa i *oprašta stravičan zločin*).

c) Operacija Oluja

Sličan postupak primenjuje se u interpretaciji ratnih aktivnosti tokom Operacije *Oluja* od strane medija u Srbiji (D12), kao sredstvo za proširivanje optužbe za primenu nasilja prema čitavoj nacionalnoj zajednici (*Hrvatski rat protiv Srba*).

4.1.3.4 Intenzifikacija

Diskursnom strategijom inenzifikacije ostvaruje se modifikacija značenja pri čemu se formira i pojačava negativan stav prema jednom od aktera. Njena upotreba u identifikaciji medijskog događaja podrazumeva tumačenje događaja kao negativne pojave, za koju se istovremeno proglašava odgovornom jedna grupa aktera.

a) *Desetodnevni rat*

Negativna konotacija ratnih događaja u Sloveniji proizvedena je upravo intenzifikacijom stava, izraženim na osnovu teških optužbi za nedozvoljene ratne radnje i stradanje civilnog stanovništva usmerenih prema jednom od aktera (JNA).

TVLJ 02.07.1991. Prema svemu što se danas događalo u Sloveniji, *zločinima nad civilnim stanovništvom*, očigledno je da je vojska, odnosno Vrhovni štab, izveo državni udar. (D3)

c) *Operacija Oluja*

Od strane medija u Srbiji intenziviranje optužbi za progon i ubistvo civila (*jezivo proterivanje naroda iz Krajine; masakr srpskih izbeglica*), sadržano je i u određenju događaja koji podrazumeva pojavu izbeglica i napuštanje Hrvatske od strane srpskog stanovništva. Kao sredstvo intenzifikacije koristi se spoj negativnih epiteta i glagola koji označavaju nasilnu radnju i imenica sa pojačanim značenjem negativne ekspresije, a negativan stav implicitno je izražen prema oružanim snagama Vojске Hrvatske odgovornim za ovu akciju.

Vn 13.08.1995. Mizerija ljudskog i profesionalnog morala je pokušaj da se naknadno načini balans „satelitskim slikama” sumnjivog porekla iz Srebrenice i Žepe, sa *ovim jezivim proterivanjem naroda iz Krajine*. (D15)

4.1.4 Zaključci poglavlja 4.1

Analiza identifikacije posmatranih ratnih sukoba kao medijskih događaja pokazuje da su oni u medijima većinom prepoznati kao takvi i identifikovani semantički bliskim terminima, na osnovu kojih se, bez razlike, u odnosu na njihovu pojavu iskazuje negativan stav. U prvoj studiji slučaja može se uočiti lični stav prema jednoj od zaraćenih strana samo u programima TV Ljubljana (*zločini JNA*), dok u ostalim sadržajima preovlađuju informacije o karakteru sukoba (*ratni sukob; rat*). Slična praksa je primenjena je u drugoj studiji slučaja: oba dnevna lista opisuju prirodu tragičnog događaja istim terminom (*masakr*). Razlika se ogleda u eksplicitnom izjašnjavanju **Oslobođenja** o odgovornosti jedne zaraćene strane, odnosno nacionalne zajednice za taj čin, dok od strane **Glasa** izostaje podatak o eventualnoj odgovornosti.

Treća studija slučaja daje najodređeniju sliku medijskog stava kroz predstavu ratnog događaja. Tome doprinosi činjenica da ovde, za razliku od prve dve studije

je, opisom i tumačenjem događaja medij opredeljuje stav prema njegovim akterima. Hrvatski mediji po pravilu ga vide kao oslobađanje sopstvene teritorije i indirektno opravdavaju taj čin, dok srpski mediji insistiraju na ofanzivnim i naslinim aktivnostima oduzimajući im na taj način legitimitet. Drugačija nijansa značenja iskazuje se i u predstavljanju drugog, povezanog ratnog događaja, pojave ratnih izbeglica, time što hrvatski mediji pokušavaju da ublaže njegov značaj kao posledicu nasilja i pritisaka. Srpski mediji, pak ističu njegove tragične dimenzije hiperboličkim i simboličkim konstrukcijama.

Diskursne strategije upotrebljene za iskazivanje ličnog stava sporadično se javljaju u prve dve studije, dok se u trećoj primenjuje znatno širi opseg (perspektivizacija, generalizacija, legitimizacija), kojim se pokušavaju što uspešnije predstaviti suprotstavljena viđenja oba povezana ratna događaja: ofanzivne akcije i pojave izbeglica.

Tabela događaja 1.4

DOGAĐAJ (terminološko određenje)			
Medij	pozitivno	neutralno	negativno
TVB		rat /sukob	prljavi rat
TVLJ		rat/ sukob	zločini JNA
Glas			masakr/tragedija
Osl			(četnički) masakr zločin Srba
Ve Dn			hrvatska agresija/okupacija
Ve pojava izbeglica Dn			proterivanje naroda/masakr izbeglica
VL NL	ofanziva/oslobađanje ofanziva/oslobađanje		
VL pojava izbeglica NL		evakuacija civila	

4.2 VREMENSKO I PROSTORNO ODREĐIVANJE DOGAĐAJA

Prostorno-vremenske koordinate u studijama novinarstva imaju naročit značaj pri određivanju snage informacije i bliskosti geografskog prostora o kome se izveštava sa medijskim prostorom u okviru kojeg se emituje i plasira vest. Istraživanja medijske publike pokazala su da udarne vesti sa tematikom o tragičnim događajima sa udaljenih kontinenata nepoznatih država i gradova, prema kojima domaća medijska publika nema poseban empatijski odnos, ne izazivaju ni izbliza interesovanje kao pojedinačne tragične vesti (ubistvo, silovanje) u neposrednoj blizini sedišta medija (Mek Kvin, 2000, str. 127). Vremenske koordinate najviše utiču na aktuelnost vesti. Najtraženije su *sveže vesti*, o onome što se upravo desilo, direktni prenosi i informacije o događajima koji su još u toku i čije se posledice još sagledavaju. S druge strane, višednevno ponavljane neke vesti može da traje sve dok postoji interesovanje za nju, ili do pojave novih događaja koji će prethodne učiniti neaktuelnim.

Osim direktnih implikacija vremenskih kategorija u vestima, postoje i simbolička značenja vremena koja možemo definisati kao deiktičku kategoriju, posmatranu u odnosu na aktuelni događaj, od posebne važnosti za medij i njegovu publiku.

Prostorni odnosi, izuzev opisa konkretnih lokacija, mogu sadržati i značenja simboličke geografije, u slučaju da njihova upotreba sa sobom donosi određene vrednosne (pozitivne illi negativne) asocijacije koje se povezuju sa bliskošću ili distancom prema nekoj grupi aktera na prostornoj deiktičkoj osi (Bakić-Hayden & Hayden, 1992; Chilton, 2004).

4.2.1 Simbolika prostornih značenja

a) Desetodnevni rat

TV Ljubljana

Ključni pojam geografske simoblike u medijskim izveštajima o *Desetodnevnom ratu* jeste identifikacija geografskog prostora *Slovenije* kao mesta radnje sukoba (primer V1).

TV LJ 26.06.1991. Dobro veče. Sinoć je *Slovenija* postala nezavisna. Danas **svi** slavimo... Ovo veče nam neće pokvariti ni činjenica da je Jugoslavija već reagovala na **našu** [...] odluku. (V1)

TVLJ 28.06. 1991. Dobro veče. Napad okupatorske vojske na samostalnu i nezavisnu Republiku *Sloveniju* danas dostigao svoj vrhunac. ...Od svog vrhovnog komandanta vojska je dobila naredbu da do okončanja operacije zaposedne čitavu *Sloveniju*. (V2)

TVLJ 03.07. 1991. Mlada, u krvi rođena država *Slovenija*, poziva međunarodnu javnost u pomoć. (V3)

Izuzev geografske oznake, ova leksema sadrži i metonimijsko značenje političkog subjektiviteta. Privrženost Sloveniji kao sopstvenoj državi ispoljava se u izveštajima TV Ljubljana deiktičkom upotrebom prisvojne zamenice, koja potvrđuje njenu saglasnost sa odlukama političkog rukovodstva Slovenije i sa akcijama vojnih snaga. Apostrofiranje medijske publike i upotreba ekspresivnih izraza (*mlada; u krvi rođena*), naglašava zajedništvo u dramatičnim okolnostima njenog osnivanja. Identifikacija medija sa teritorijalno-političkom celinom Slovenije i njenim stanovnicima, na osnovu pomenutih signala jasan je pokazatelj da upravo njoj pripada pozicija deiktičkog centra.

Različiti lokaliteti u teritoriji Slovenije pominju se u televizijskim izveštajima kao poprišta sukoba, a u pojedinim priložima identifikovani su i terminima posebnih značenja izvedenih na osnovu simboličkih predstava. Tako je grad u Sloveniji *Gornja Radgona* svrstan u političko-teritorijalnu celinu koja realno ne postoji, ali simbolizuje evropski region posebno blizak „mentalnoj mapi” izveštača (Đerić, 2004, str. 153).

TVLJ 02.07. 1991. *Gornja Radgona*, trgovački grad koji ima svoje mesto u državi *Alpe-Adria*, obavljen je dimom i vatrom i okupan u sopstvenoj krvi. (V4)

Empatijski odnos ratnog reportera sa određenom prostornom celinom potvrđen je glagolskom dijatezom, sadržanom u alegorijskom i personifikovanom prikazu ratne slike u ovom naselju.

U navedenom govornom ciklusu (V1), medijski govornik identifikuje i suprotstavljenu stranu (grupu ONI), takođe metonimijskom oznakom (*Jugoslavija*), a na osnovu aktivnosti njenih vojnih snaga i političkih predstavnika, protumačenih kao suprotstavljanje odlukama i delovanju grupe MI. Navedene informacije pozicionirane su kao udarne vesti, na samom početku CIPE, u prvoj rečenici obraćanja urednika, čime je naglašena važnost određivanja medija prema novim političkim okolnostima.

TV Beograd

Termin *Slovenija*, u izveštaju RTV Beograd (V7), predstavlja metonimijsko značenje koje se odnosi, pre svega, na vojne i političke aktere ove republike. Premda su navedene optužbe za samovoljno i jednostrano ponašanje pre svega ka njima usmerene, generalizovana konstrukcija može se razumeti i kao poruka upućena

svim građanima Slovenije. Ovaj primer ilustruje jedan od mehanizama u diskursu ratnog izveštavanja, čijom se postupnom upotrebom čitava teritorijalno-politička celina, zajedno sa stanovništvom, pretvara u prostor neprijatelja (grupu ONI).

TVB 28.06. 1991. U osnovi svega što ste sinoć, i što ćemo večeras gledati je **jednostrana, samovoljna odluka Slovenije** da zaposedne državne granice Jugoslavije na svojoj teritoriji. (V7)

Jugoslavija kao državna tvorevina, s druge strane, zajedno sa njenim vojnim i političkim subjektima, podržanim od strane državne televizije (TVB) nalazi se na poziciji deiktickog centra (grupe MI).

b) Masakr na Markalama

Oslobodjenje

Informacije o prostoru i vremenu dešavanja radnje istovremeno pružaju podatke o određenju medija prema činu masakra, identifikovanju odgovornih za njegovu pojavu, kao i o medijskom stavu prema stanovništvu grada na čijem području se on dogodio. Deikticki centar prostorne ose nalazi se u Sarajevu, mestu tragedije, gradu koji je središte masakra (*pokolj u centru Sarajeva*), i personifikacija stradanja njegovih stanovnika (12).

Osl 07.10. 1994. *Sarajevske rane* i sva bol bosanskohercegovačkog naroda prokrvarile su u subotnjem masakru na gradskoj tržnici Markale, kada je četničkom granatom ispaljenom sa Donjeg Bioskog, u jednom trenu ubijeno 67, a ranjeno 198 civila.

... Samo poštena istraga, može sačuvati obraz svjetske organizacije i kredibilitet međunarodne zajednice. *Obje ove stvari su u BiH ozbiljno uzdrmane* i možda već sada možemo dati odgovor na pitaje da li svijet izvan Sarajeva uopšte postoji, ili smo sami na planeti...(V11)

Osl 06.02. 1994. *Sarajevo danas ponovo broji mrtve.* (V12)

Izuzev direktne geografske oznake toponima na kome se nalaze suprotstavljene vojne snage, zabeleženi su i primeri simboličke identifikacije prostora, kao dela sveta prema kome se uspostavljaju određene asocijativne veze, usmerene prema njegovom stanovništvu, državi, politici i kulturi.

Osl 09.02. 1994. U ovoj situaciji Bosna se može ispostaviti kao nevina žrtva tuđih nečistih računa i računica. Zbog nje će *Moskva*, po pitanju međunarodne vojne intervencije u BiH, još više nego što bi to inače činila, **ići uz nos Zapadu i Americi.** (V14)

Stav državne politike Rusije, (predstavljene metonimijskom oznakom glavnog grada) suprotstavljajući vojnoj intervenciji u BiH, po mišljenju autora teksta **Oslobođenja**, suprotan je državnim interesima BiH, stoga je ova država identifikovana delom grupe ONI.

Osl 14. 02. 1994. Dani ultimatumu teku. *Zapad* je ovoga puta **odlučan da provede svoju odluku**, pri čemu će vjerovatno nastojati da iskoristi sve argumente, koji bi se eventualno ispriječili pred upotrebom sile. (V13)

Prema reprezentima međunarodnih institucija i pojedinih država sveta (*međunarodna zajednica, svjetska organizacija, svijet*) izriču se optužbe za pasivnost i saučesništvo u zločinu. Identifikovane su zajedničkim imenicama opšteg značenja, na osnovu kojeg se pomenuti geopolitički prostori ne mogu precizno locirati. Semantička distanca u odnosu na poziciju govornika istaknuta je i specifičnom stilističkim značenjem frazne konstrukcije (*svijet izvan Sarajeva*), koja podrazumeva shvaćanje *sveta* kao prostorne definicije drugačijeg, tuđeg udaljenog i stranog pojma (Mršević Radović, 2008, str. 31).

Nakon promene stava pojedinih evropskih zemalja prema ratnom sukobu u Bosni i Hercegovini, njihov odnos prema stranama u sukobu predstavlja se određenoje kao stav *Zapada*, prostorne metafore suprotstavljene *Rusiji* (V14). S obziroma na kontekst upotrebe, ovaj termin se prevashodno odnosi na države članice NATO pakta: *Evropsku uniju* i *SAD*.

Glas

Odrednice koje ukazuju na prostor grupe MI, prepoznatljive su na osnovu pozitivnih kvalifikacija reprezentativnog aktera sa tog područja. To su, po pravilu, naseljena mesta i područja pod kontrolom Vojske Republike Srpske. Izjednačavanje etničkih podela sa prostornim razgraničenjem (*zaštita srpskih prostora i granica RS*) pokazuje tragove procesa „reteritorijalizacije identiteta” zabeleženog upravo tokom ratova u Bosni i Hercegovini (Đerić, 2005, str. 163).

Glas 15. 02. 1994. Potpredsednica RS dr Biljana Plavšić juče je posetila Komandu i jedinice Prvog krajiškog korpusa na *prostoru Doboja i Teslića* gde se interesovala za uslove života i rada boraca te za mere koje se preduzimaju u *zaštiti srpskih prostora i granica RS*. (V17)

Metonimijskom oznakom grada (*Sarajevo*) uz epitet sa kvalifikacijom verskog ekstremizma, obeležava se sedište političkog i državnog rukovodstva neprijatelja (grupe ONI). Među ostalim prostorno-geografskim celinama koje proizvode simbolička značenja, izdvajaju se arapske države, takođe određene kao prostor neprijatelja, identifikovanog mestom porekla aktera sukoba i optužbom za versku isključivost i agresiju prema grupi MI.

Gl 07. 02. 1994. Čini se da se od **opijenosti idejama fundamentalističkog vrha Sarajeva** trezni sve više muslimana. Jedan broj njih koji žive u Herceg-Bosni stupio je u redove HVO i bore se protiv, kako kažu, *islamskih fanatika i ubica iz Afganistana i drugih arapskih zemalja*. (V15)

c) Operacija Oluja

Hrvatski mediji

Oba hrvatska dnevna lista u svojim tekstovima iskazuju privrženost *Hrvatskoj* direktnim izražavanjem nacionalnog osećanja ponosa i zadovoljstva zbog vojnog uspeha njenih vojnih jedinica, kao i upotrebom metaforičkih značenja koje bi trebalo da simbolički prikaže njen moralni i politički uspon u odnosu na druge (*Hrvatska je danas relevantan vojno-politički čimbenik; iskovala je vlastiti čekić; stekla važne teritorijalno-političke pretpostavke za borbu protiv velikosrpstva*).

Gradovi nad kojima se uspostavlja vojno-politička kontrola hrvatskih vlasti, postaju simboli prostora u kome se ponovo stvaraju uslovi za skladan i harmoničan život. Metonimijskim značenjima predstavljena je patnja njihovih stanovnika i materijalna šteta izazvana ratnim dejstvima suprotstavljene vojne formacije.

VI 07.08.1995. Postavljanje ploča na pročeljima policijskih postaja u *Gračacu i Lovincu*, simbolički je u ta dva, do jučer okupirana mesta, započela uspostava legitimne hrvatske vlasti. (V19)

VI 14.08.1995. Potkraj kolovoza 1991. godine *izmučeno i ugušeno Kijevo* <palo je u ruke neljudima koji su *satrlj njegovu crkvu, škole, kuće, sve ali dušu i uspomene Kijevljana rasutih diljem svijetu nisu mogli ubiti*. (V20)

Za medije sa teritorije Republike Hrvatske, simbolički prostor prema kome se izražava negativan stav, ali bliži neutralnoj poziciji, jeste prostor država koje bi mogle vojnim i političkim pritiscima uticati na njegovo okončanje. Optužba je delimično ublažena generalizovanom identifikacijom aktera (*svijet*), čime je izbegnuto direktno apostrofiranje pojedinih država, slično navedenom primeru u prethodnoj studiji.

VI 05. 08. 1995. *Svijet*, koji najpre nije hteo u pohodu srbo-komunističke armade prepoznati agresiju Srbije na Hrvatsku i BiH, uporno je inzistirao na pregovorima, ne libeći se da u provođenju te svoje politike praktički izjednači žrtvu i agresora. (V21)

Direktnije optužbe odnose se na *Beograd*, metonimijsku oznaku državne vlasti Srbije, za koji se tvrdi da je duhovni pokretač pobune i centar širenja srpskog nacionalizma. Ove optužbe najsazetije su realizovane leksičkim kovanicama ekspresivnog značenja *velikosrpski nacionalizam* i *velikosrpstvo*, koje u različitim slojevima svog značenja podrazumevaju nameru jednog ideološkog koncepta da svoju etnič-

ku dominaciju ostvari teritorijalnim ugrožavanjem nacionalnog prostora Republike Hrvatske (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999).

VI 10. 08. 1995. Dokazi da su *Beograd i Srbija* bili glavni pokrovitelj i voditelj pobune hrvatskih Srba u Kninu nalaze se na svakom koraku. (V22)

VI 10. 08. 1995. *Velikosrpstvo Beograda* uzdiglo se s Kninom i ostaje otvoreno pitanje može li ga se odreći, a da ne ugrozi vlastitu nacionalističku projekciju i svoj položaj na vlasti. (V23)

Naredni označeni prostor usvojen kao izvor opasnosti i destruktivnih aktivnosti po državu Hrvatsku jeste sam grad *Knin*, centar vojne pobune Srba. Za *Knin* se vezuju dvostruke metafore. Prva je signal pozitivnog vrednovanja, zasnovana na istorijskom značaju grada za Hrvatsku državu, a druga *Knin* u sadašnjem vremenu i čini je niz negativnih metafora i frazeoloških konstrukcija, koje asociraju na njegov novi status, u okviru političko-teritorijalne celine Republike Srpske Krajine.

VI 06. 08. 1995. Grad koji je bio *središte srednjovjekovnoga hrvatskoga kraljevstva*, sticajem povijesnih okolnosti, u modernom se vremenu pretvorio u ishodište velikosrpskog ekspanzionizma na državnom hrvatskom tkivu. (V25)

Simbolika koja kvalifikuje *Knin* u negativnom kontekstu je predstava ovog grada kao izvorišta terorizma, rata, razaranja i zla, prema stanovištu **Novog lista**, u pravo vreme predupregnutog. U isto vreme njegovo zaposedanje i eliminacija aktera koji je uzrokovao njegov trenutni položaj, alegorijskim prikazom označava kraj Srpske Krajine kao autonomne teritorijalne celine.

NI 13.08. 1995. Jer, *Knin je nervus simpaticus Hrvatske*. Zloćudni tumor što je četiri godine bujao na tim naizgled perifernim zapuštenim hrvatskim prostorom, sada je uklonjen neurohirurškom preciznošću i kobaltnim zrakama. Nema više *malignog tkiva koje imobilizira taj živac*. (V26)

Mediji u Srbiji

Dnevni listovi sa prostora tadašnje Jugoslavije iskazuju, pre svega, privrženost sopstvenoj državnoj zajednici u kojoj se nalazi njihova medijska publika, upotrebom prijevodne zamenice u funkciji deikse (*naša zemlja*). Gradovi i regije na teritoriji Republike Srpske Krajine, takođe se smatraju prostorom grupe MI, empatijski bliskom stanovištu reportera, a njegova egzistencijalna pretpostavka uslovljena je vojnom kontrolom od strane direktnog aktera rata, Vojske Republike Srpske Krajine (VRSK).

Dn 11.06. 1995. Pet hiljada srpskih vojnika **nije uspjelo da spase Kordun**. Ipak, kordunaški i banijski borci, su uspjeli tokom jučerašnjeg dana u dva navrata da deblokiraju putnu komunikaciju Glina-Dvor na Uni – Novi Grad i put Kostajni-

ca – Dvor, pa je najveći broj izbeglica uspeo da se izvuče ovim pravcima u Novi Grad. (V27)

Geografska celina simboličkog prostora bliskog teritoriji grupe MI, u izveštavanjima **Dnevnika**, je Ruska Federacija na osnovu metonimijske oznake centra državne administracije (*Kremlj*). Ona je pozicionirana kao politički i ideološki saveznik Jugoslavije, a oponent teritorijalno-političkom prostoru SAD. U jednom od primera nalazi se u poziciji potencijalnog vojno-političkog saveznika RSK, dok se u drugom opravdava njena nemoć da se direktnije vojno angažuje u sukobu.

Vn 12. 08. 1995. *Kremlj* je shvatio tri osnovne stvari: da više ne sme uzmicati pred Zapadom, da Srbi stradaju zato što Amerikanci čine sve što je u njihovoj moći da osujete ujedinjenje Evrope i povratak na političku scenu snažne i demokratske Rusije i da je njegovo priključenje „režimu sankcija” bilo ono fatalno što je zločin pretvorilo u „grešku”.(V28)

Vn 05. 08. 1995. *Hrvatski rat protiv Srba* nije ništa drugo nego hladnoratovska batina, koja je povučena „iza leđa”, u vreme kada Rusija, zbog sopstvenih ekonomskih problema i kohezije svoje federacije, nije u stanju da odredi granice do kojih Zapad može da ide.(V29)

Prostor neprijatelja odnosi se na zemlje Zapadne Evrope, u prvom redu Austrija i Nemačka, identifikovane metonimijskim oblikom glavnih gradova kao središta političke moći i SAD. Ka njima su usmerene optužbe za učešće u nedozvoljenim ratnim radnjama i ratnim zločinima proterivanja civila.

Vn 12. 08. 1995. Da li *Vašington* ili *Bon*, koji su **sudelovali u ratu protiv Srba**, njihovom **progonu i nečuvenom etničkom čišćenju** veruju da su napravili dobar biznis? (V33)

Osim pojedinih država pominju se, kao u navedenim primerima iz dnevnih listova Hrvatske i BiH, kategorije neodređenih prostornih identiteta, poput *međunarodne zajednice*, prema kojoj se upućuje kritika zbog nedovoljno objektivnog stava prema akterima rata.

Dn 13. 08. 1995. *Međunarodna zajednica* je navikla da jedino u Srbima vidi vinovnike tragedije bivše SFRJ. (V34)

Hrvatska i *Zagreb* su međutim u analiziranim primerima, izostavljeni kao modeli simboličke identifikacije. Hrvatska država i njeni reprezenti su pomenu ti kao najodgovorniji akteri za proterivanje Srba, međutim izostaje primena jezičko-diskursnih obeležja na osnovu kojih bi se konstruisala slika o neprijateljstvu i matičnih država Srba i Hrvata, u skladu sa dotadašnjim mehanizmima propagande.

4.2.2 Istorijski kontekst i simboličko značenje vremena

Izuzev postojanja simboličkih prostornih identiteta, analizirani delovi medijskog uzorka pokazuju i primere simboličke upotrebe vremenskih kategorija. Aktuelni ratni događaji i njihovi akteri porede se sa značajnim istorijskim događajima u prošlosti i njihovim akterima, oslanjajući se na mehanizme istorijskog pamćenja stanovništva i njihove, u vezi sa tim, već formirane vrednosne stavove (Wodak & Reisigl, 2009, str. 99; Wodak & Meyer 2001, str. 70; Wodak, 2006, str. 180; Van Dijk, 2006, str. 368). Gordana Đerić (2005, str. 155-158) navodi primere istorijskih događaja koji su poslužili kao osnov za kreiranje nacionalnih mitova, naročito u slučaju da su njima prouzrokovane dugoročne tragične posledice određenoj nacionalnoj zajednici. Takvi događaji često bivaju evocirani i prepoznati u aktuelnim dešavanjima, stvarajući na taj način privid o tzv. „ponavljanju istorije” (Đerić, 2005, str. 159; Elijade, str. 1992).

Naredni primeri pokazuju pokušaje izveštača da ukažu na sličnost između ratnih događaja u Sloveniji i Hrvatskoj i drugih ratnih sukoba u prošlosti ove vrste.

a) Desetodnevni rat

TV Beograd

U analiziranom primeru akter u ratnom sukobu poredi se sa tragičnim junakom *Tanaskom Rajićem* sa početka 19. veka, iz vremena Prvog srpskog ustanka protiv Otomanske imperije u centralnoj Srbiji. Ratna anegdota o njegovoj pogibiji postala je nakon toga jedan od široko prihvaćenih simbola nacionalnog mita o kolektivnom žrtvovanju u ratu.

TVB 03.07. 1991. I ovaj prljavi rat nije mogao, ali je imao i svoje junake, koji su herojski branili ugled Armije i čast otadžbine. *Jedan od takvih* je i svakako poručnik *Dragomir Grujović iz Čačka*, koji je slovenačkim teritorijalcima, poručio da će svi odleteti u vazduh, ako pokušaju da zarobe skladište pogonskog goriva.

...Danas smo uz velike teškoće, teritorijalci prisluškuju i ometaju veze, razgovarali sa ovim *Tanaskom Rajićem našeg vremena*. (8)

Upotreba istorijskih ličnosti i simbola (Chilton, 2004, str. 15) u medijima povezana je sa ustaljenim predstavama i znanjem stanovništva koje direktno utiču na tumačenje i snagu određene medijske poruke. U ovom slučaju, apostrofirano vreme u društvenoj percepciji stanovništva Srbije evocira razdoblje junaštva, oslobođenja i rađanja srpske države.

TV Ljubljana

U nastavku ratnog izveštaja TV Ljubljana (4), ratne akcije JNA porede se sa zločinima nacističke Nemačke iz vremena Drugog svetskog rata, oslanjajući se na utemeljene strahove i negativna iskustva slovenačkog stanovništva iz tog vremena

(Van Dijk, 2006, str. 368). Ono što je novina u ovoj komparaciji na jugoslovenskom medijskom prostoru jeste činjenica da se u poredbenoj konstrukciji zajedno sa fašističkim, pojavljuju i komunistički simboli u istom vrednosnom sistemu. Očigledno je reč o temeljnom redefinisanju stava o dojučerašnjem političkom i ideološkom sistemu u kome su ovi mediji funkcionisali zajedno decenijama.

TVLJ 02.07. 1991. Za takvo <varvarstvo su sposobni> samo nacisti, nacisti s petokrakom. (5)

Dan proglašenja nezavisnosti : NAŠE i NJIHOVO vreme

U vestima TV Ljubljana simbolika je uspostavljena vremenskom odrednicom koja označava istorijski trenutak od posebne važnosti za izveštača i njegovu publiku.

TVLJ 26.06.1991. Slovenija je sinoć postala nezavisna. Danas svi slavimo.(1)

Za TV Ljubljana 25.06.1991. godine predstavlja *dan D*, ključni datum od kada počinje život u novom državnom prostoru. Za RTV Beograd to je međutim, dan kada je država dovedena u opasnost i kada je sazrelo vreme za njenu odbranu, a ključni dani su upravo dani početka vojne akcije JNA, reakcije na takvu odluku.

TVB 28.06.1991. U osnovi *svega što ste sinoć, i što ćemo večeras gledati je jednostrana, samovoljna odluka Slovenije* da zaposedne državne granice Jugoslavije na svojoj teritoriji. (7)

c) Operacija Oluja

Mediji Srbije

Negativna istorijska simbolika koristi se kao model kvalifikacije radnje hrvatskog predsednika Franje Tuđmana, reprezentu državne politike. Njegove političke odluke u ratu porede se sa politikom Ante Pavelića, predstavnikom hrvatske vlasti tokom fašističke vladavine u Drugom svetskom ratu. Simbolička manifestacija uspostavljanja vojne kontrole nad zaposednutim područjima postavljanjem državne zastave, takođe se dovodi u vezu sa ovim tragičnim istorijskim razdobljem za srpsko stanovništvo (pr. V35 i V36). Takođe u negativnom kontekstu pominje se i njegov visok položaj u vojnoj hijerarhiji ostvaren u bližoj prošlosti, nakon Drugog svetskog rata, dok je čelu države bio Josip Broz Tito.

Dn 07.08. 1995. *Titov general Franjo Tuđman* već slavi pobedu nad „pobunjenim Srbima“. (35)

Vn 09.08. 1995. Tuđman je stavio karte na sto. On hoće „okruglu državu“. On želi *Pavelićevu endehaziju*. (V36)

Istorijska konotacija kao osnov za određenje prostornih simbola (Krajina i Knin)

Podsećanje na period stvaranja srednjovekovne države Hrvatske, sa Kninom kao gradom u njenom sastavu, upotrebljena je kako bi se uspostavila veza sa sopstvenim nacionalnim identitetom (grupom MI), i naglasili argumenti koji proističu iz istorijskog prava Hrvatska na taj grad u sastavu svoje teritorije (V26).

Predstavljanje *Krajine* i njenog glavnog grada *Knina* kao teritorijalne i političke celine, za medije Srbije ima dvostruku simboliku. *Krajina* je sinonim za prostor sopstvene strane prema kome se pokazuje emotivna bliskost, a Knin središte nacionalnog ustanka i simbol otpora protiv nepravедne vlasti (*postao simbol otpora krajiških Srba Tuđmanovoj Hrvatskoj*). Šira teritorijalna celina *Krajine*, kao neodvojivi deo nacionalnog prostornog identiteta, simbolički je konstruisana mitskim predstavama, metaforama sa istorijskom podlogom koje su u javnom diskursu tog vremena deo strategije retoričkog vezivanja sa istorijski važnim toposima (Đerić, 2005, str. 167).

Vn 07.08. 1995. Amerikanci su ostajali gluvi za sve srpske razloge - da su na primer avnojevske granice za Srbe nepravедne i da je *Krajina prastara srpska teritorija*. (V30)

Nakon predaje i povlačenja krajiške vojske ona postaje simbol istorijskog poraza srpskog naroda.

Vn 07.08.1995. Na *Kninskoj tvrđavi* pobodena je **mamutska ustaška šahovnica**. (V31)

Vn 08. 8.1995. Sve što su zapadni Srbi baštinili punih pet vekova svoje istorije, za samo tri dana otišlo je, možda u nepovrat ! *Republika Srpska Krajina* praktično **više ne postoji**. (V32)

Odnos prema novoj društvenoj realnosti izgrađuje se na osnovu istog diskursnog modela aktualizacije starog nacionalnog mita o Kosovu (Đerić, 2005, str. 159; Čolović, 1997), tako da svaki novi poraz budi asocijacije u vezi sa najvećom istorijskom tragedijom, Kosovskom bitkom. Prema mišljenju Gordane Đerić u društvenoj svesti stanovništva Srbije kosovska tragedija predstavlja centralni istorijski događaj za srpski narod koji se tokom vremena iznova aktualizuje, tako da se i uzroci novog poraza sagledavaju na sličan način kao istorijska predanja o izdaji i podelama kao ključnim razlozima za sve srpske poraze.

4.2.3 Zaključak poglavlja 4.2

Analiza je potvrdila postojanje simboličkog prostora sa kojim se identifikuje reportersko JA, u sklopu jedinstvene grupe koja povezuje autora sa identitetom medijske publike (grupom MI). Najčešći izbor predstavlja država (*Slovenija, Hrvatska,*

SR Jugoslavija) ili grad (Sarajevo) u kome se nalazi sedište medija (Tabela simboličke prostornih relacija 2.1). Prostor grupe ONI odnosi se direktno na ratni položaj suprotstavljene strane (**Oslobođenje**), širu teritorijalno-političku jedinicu kojoj ona pripada (*Jugoslavija, Slovenija, Sarajevo, Knin*), kao i na određene centre za koje su mediji smatrali da poseduje stvarnu geopolitičku moć (SR Jugoslavija, države Evropske Unije). Simbolička bliskost i daljina određenog prostora u odnosu na prostor govornika (DC) odgovara vojno-političkom stavu pojedinih država i teritorija prema zaraćenim stranama u konfliktu.

Osnovna podela koja oblikuje prostorne metafore odnosi se na dva suprotstavljena pola, čija su svojstva određena u odnosu na tzv. blokovsku podelu sveta: Zapad (zemlje Evropske Unije i SAD) i Rusiju (*Moskva, Kremlj*). Zapad je, pri tom, viđen kao saveznik BiH, Hrvatske i Slovenije, a Rusija kao saveznica Srbije i srpskog naroda uopšte. Mediji Republike Srpske locirali su i drugi „neprijateljski“ prostorni identitet, formiran na osnovu kriterijuma verske pripadnosti određenih aktera rata i njihovog državnog porekla (*Afganistan i arapske zemlje*), potencirajući time opasnost od *islamskog fundamentalizma* kao zajedničkog svojstva koje se pripisuje suprotstavljenoj ratnoj strani, legitimisanog kao globalna pretnja svetskoj bezbednosti (Chomsky, 2004). Izuzetak je kontrastivni prikaz *Krajine* u medija Srbije, koja se od sopstvenog nacionalnog prostor, nakon vojnog poraza, pretvara u prostor negativne simboličke poraza i izdajstva. Sličan je odnos medija Hrvatske prema *Kninu*, u zavisnosti da li govornik ima u vidu istorijski značaj ovog grada za Hrvatsku, ili ga posmatra kao centar vojne pobune.

Simbolička upotreba vremena odnosi se najpre na tumačenje istorijskih simbola od strane čitalaca (gledalaca), shodno njihovim znanjima i verovanjima (Wodak, 2006, str. 180; 1990) i realizuje se semantičkim vezama i poređenjima sa značajnim događajima iz prošlosti (stvaranje prvih državnih zajednica u Srednjem veku, Prvi srpski ustanak protiv Otomanskog carstva, Drugi svetski rat). Akteri aktuelnih ratnih sukoba porede se sa akterima poznatih ratova i bitaka, unutar populacije kojoj se medij obraća, simbolički prihvaćene kao izrazito pozitivne (ratni heroji), odnosno negativne ličnosti (tirani, zločinci) (Tabela istorijske simboličke 2.2). Opšta tendencija, pri tome, je da se simbolikom koja se vezuje za dalju prošlost (srednji vek, XIX vek) kreiraju pozitivni modeli ratne prakse, dok se događaji iz bliže prošlosti (II svetski rat i doba SFRJ nakon toga) povezuju sa akterima prema kojima se iskazuje neprijateljski stav, optužbe za agresiju i neprimereno ponašanje u ratu.

Tabela 1.1²

SIMBOLIKA PROSTORNIH RELICIJA						
DEIKTIČKA OSA (DO)	DC PROSTOR GRUPE MI	BLISKOST		DISTANCA	DISTANCA PROSTOR GRUPE ONI	
MEDIJ						
TVB	JUGOSLAVIJA (pre raspada)					SLOVENIJA
TVLJ	SLOVENIJA					JUGOSLAVIJA (pre raspada)
Glas	SRPSKI ETNIČKI PROSTOR			SVET		ARAPSKE ZEMLJE SARAJEVO
Osl	SARAJEVO	ZAPAD		SVET	RUSIJA	
Ve Dn	JUGOSLAVIJA (SRJ)	RUSIJA	KRAJINA KNIN		KRAJINA KNIN	ZAPAD
VI NI	HRVATSKA (HR.)	NASELJA U HR.	KNIN	SVET		JUGOSLAVIJA (SRJ) KNIN

Tabela 2.2

	Pozitivna ← ISTORIJSKA SIMBOLIKA → Negativna			
DO	MI		ONI	
MEDIJ				
TVB	Tanasko Rajić (I srpski ustanak)			
TVLJ			Nacisti s petokrakom (II svetski rat)	
Glas				
Osl			Četnici (II svetski rat)	
Ve Dn			Pavelićeva endehazija (II svetski rat)	Titov general (Tuđman)
VI NI	Središte srednjovekovnoga hrvatskoga kraljevstva (srednji vek)			
Istorijsko razdoblje	Srednji vek	XIX vek	1941 -1945.	1945-1980.

² S obzirom na to da je u medijskim priloziima upotrebljeno više sinonimnih pojmova za identifikaciju iste prostorne celinu, u tabeli su radi ekonomičnog i sažetog prikaza, oni objedinjeni jedinstvenom oznakom. To se odnosi na prostorne celine: RUSIJA (identifikovane u medijskim priloziima terminima *Moskva* i *Kremlj*), JUGOSLAVIJA (SRJ, *Beograd*), SVET (*međunarodna zajednica*, *svijet*, *svjetska javnost*) i ZAPAD (*SAD*, *NATO*, *Bon*, *Beč*)

4.3 UČESNICI RATA

Ključni parametar za analizu prisustva ličnog stava autora teksta u odnosu na strane u sukobu jeste identifikacija aktera sukoba tj. učesnika rata i radnje čiji su oni nosioci. U analiziranom uzorku ratnog događaja njihove aktivnosti predstavljene su, pored ostalih i duskursno-jezičkim sredstvima za iskazivanje ličnog stava. S obzirom na to da je ova kategorija najobimniji i najsloženiji deo analitičkog postupka, ona će u daljem postupku biti raščlanjena na tri grupe subjekata:

1. **oružane jedinice** (oružane grupe, vojne i paravojne jedinice kao neposredni učesnici rata);
2. **reprezentanti** (ličnosti koje predstavljaju, zastupaju veće društvene grupe i odlučuju o događajima u ratnom kontekstu: vojni i politički lidera, vojnici i oficiri);
3. **društveni identiteti** (delovi određenih društvenih celina: naroda, stanovnika naselja, verskih zajednica).

4.3.1 Oružane formacije

Oružane formacije (jedinice) u ratnom sukobu predstavljene su u medijskom diskursu kao direktni učesnici rata, odnosno kao grupe organizovanih pojedinaca čija je neposredna uloga vođenje ratnih operacija u užem smislu. Njihova identifikacija u posmatranom korpusu ratnih izveštavanja na leksičkom nivou realizovana je najpre na osnovu formalnog kriterijuma: imenovanjem vojne jedinice ili njenog sastavnog dela, ratnog oruđa i borbenih sredstava, ali i kolokvijalnim i ekspresivnim izrazima koji podrazumevaju iskazivanje ličnog stava prema grupi aktera, uspostavljajući kategorizaciju: prijateljske (sopstvene) i neprijateljske vojne formacije. Delovanje oružane formacije u ratu, podrazumeva postojanje kolektivnog aktera kao nosioca radnje, a shodno tome, očekivano je, među utvrđenim modelima leksičke identifikacije aktera (Vasić & Alanović, 2007, str. 156), odsustvo identifikatora personalnog tipa, kao i određenih kategorija diskursne reprezentacije koji se odnose na reprezentaciju ličnosti i pojedinca (Van Leeuwen, 2008, str. 28-52).

4.3.1.1 Leksička identifikacija

a) Desetodnevni rat

Oružane formacije čija se ratna dejstva pominju u televizijskim vestima odnose se na regularne vojne jedinice dve zaraćene strane. *Jugoslovenska narodna armija* (u

primerima pomenuta i kao JNA, u Tabeli oružanih jedinica 3.1 kao akter 1) je oružana sila savezne države (Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije), dok je *Teritorijalna odbrana Republike Slovenije* (u primerima pomenuta i skraćenim nazivom *TO Slovenije i Teritorijalna odbrana*, označena u tabeli kao akter 2) oružana sila pod komandom rukovodstva Republike Slovenije. Uz ove dve grupacije pojavljuju se i jedinice *MUP Slovenije* (ili *slovenačke milicije*) koje su deo iste komandne odgovornosti sa Teritorijalnom odbranom i kao takve takođe čine grupu aktera 2.

TV Ljubljana

Teritorijalna odbrana „naša vojna sila“

Analiza televizijskog programa TV Ljubljana pokazuje jasno prisustvo ličnog stava medija u odnosu na grupe aktera identifikovane kao oružane formacije. Primeri u kojima se prema jednoj od grupa aktera izražava nedvosmislena bliskost najvidljiviji su u ratnim izveštajima (A5-7), a odnose se isključivo na vojne jedinice Republike Slovenije (akter 2). Direktan signal ličnog stava je upotreba prisvojnih zamenica u deiktichnoj funkciji (*naša Teritorijalna odbrana; naša vojna sila; naša milicija*), koja eksplicitno pokazuje da se vojne formacije Republike Slovenije smatraju delom sopstvenog identiteta, reporterskog JA.

TVLJ 03.07. 1991. *Naša Teritorijalna odbrana* <je ispoštovala dogovor> o prekidu sukoba. (A5)

TVLJ 27.06. 1991. *Naša milicija* <još uvek deluje> na Korenjskom sedlu. (A6)

Ispoljavanje ličnog stava prema ovoj grupi aktera najčešće nije vidljivo u opisu ofanzivnih radnji. Upotrebljeni su uglavnom semantički neutralni izrazi uobičajene terminologije ratnih dejstava bez značenja koja bi asocirala na njihovu vojnu nadmoć ili ugroženost (primer A6). U narednom izveštaju, međutim, sa namerom prikrivanja vršioca nasilne radnje, izbegnuta je identifikacija agentivnog aktera (pripadnika grupe 2), odgovornog za čin ubistva pripadnika grupe aktera 1, upotrebom metonimijskog klišeiziranog izraza.

TVLJ 27.06.1991. <Progovorilo je oružje i pala je> *prva žrtva*. (A7)

Jugoslovenska narodna armija kao neprijateljska vojska

Negativan stav je, s druge strane, izražen prema jedinicama Jugoslovenske narodne armije (JNA). U odnosu na strukturu CIPE, on je na leksičkom i gramatičkom nivou najočigledniji u dve žanrovske forme: uvodnom komentaru voditelja (primer A1) i direktnim izveštajima sa bojišta (A2-3).

TVLJ 28.06.1991. Dobro veče. Napad *okupatorske vojske* [A1.31] na samostalnu i nezavisnu Republiku Sloveniju danas dostigao svoj vrhunac. Vojska [A1.2] je upotrebila sva raspoloživa borbena, *vazduhoplovna i druga sredstva* [A1.3] i uništila naše prijemnike na Nanosu, Pohorju, Krimu i Kumu, Plješivcu i Trdinovom vrhu, a do sada su ih naše ekipe osposobile za emitovanje prvog programa. Od svog vrhovnog komandanta *vojska* [A1.1] je dobila naredbu da do okončanja operacije zaposedne čitavu Sloveniju. (A1)

Prvobitna identifikacija aktera 1 (oružane jedinice JNA) od strane urednika CIPE realizovana je upotrebom negativnog ekspresiva (*okupatorska vojska*). Ona gledaocima upućuje poruku da je, do pre nekoliko dana, zajednička vojna formacija, postala neprijateljska i da je kao takva nepoželjna na teritoriji Slovenije.

Naredni primer izveštaja sa „lica mesta” praćen je video snimkom koji u krupnom planu prikazuje uništene kuće i vozila, ugljenisana tela civila i uplakane ljude.

TVLJ 28.06. 1991. Tu smo kod barikade kod Medvednika na autoputu od Ljubljane ka Zagrebu. Artiljerijska paljba *jugoslovenskog vazduhoplovstva*, kako je nazvati nego *okupacijske vojske*, ukratko ... završena je pre pola sata. Čuli smo svedočenja meštana, čuli smo kako je bilo strašno, ali ipak ono što smo videli prevazilazi sve što smo zamišljali. ... pred nama leže mrtva tela vozača kamiona koji su svojim vozilima pokušali da zaustave napredovnje vojske... Čitava dolina izrešetana je rupama od granata... (A2)

Na osnovu dokumentarnog filmskog zapisa o posledicama ofanzivnih aktivnosti formira se obrazac predstavljanja JNA kao *okupacione vojske*. Lični sud na osnovu kojeg se opravdava stav reportera formulisan je u sklopu umetnute relativne klauze. Elementi neverbalne komunikacije signaliziraju da je u ovom prilogu, on podstaknut neposrednim reporterskim doživljajem slike rata. Opis radnje jedinica JNA realizovan je shodno modelu identifikacije aktera. Na samom početku sukoba aktivnosti JNA su protumačene kao nasilne (*prvi agresivni pomaci*), da bi se potom i modalitet vojnih akcija tokom uklanjanja postavljenih barikada predstavio kao spremnost za eliminaciju svakog otpora.

TVLJ 26.06. 1991. *Vojna vozila* <nemilosrdno uklanjaju podignute barikade>. Nekoliko civilnih vozila je oštećeno. (A4)

Primer navedenog izveštaja sa ratišta (A2), zajedno sa uvodnim obraćanjem voditelja informativne emisije sadrži ekspresive i hiperbole koje stilski i narativno proizvode utisak agresivne i brutalne vojne akciji sa tragičnim posledicama (*upotreбили sva svoja sredstva*); čuli smo kako je bilo strašno, ali ono što smo videli preva-

³ Simbolima A1.1, A1.2, A1.3... obeležene su različite lekseme koje u novinskom tekstu i televizijskom prilogu označavaju oružane formacije grupe aktera, a shodno tome i lekseme za identifikaciju grupe aktera A2 (A2.1, A2.2,...)

zilazi sve što smo zamišljali). Jezički signal ličnog stava nezadovoljstva je upotreba partikule sa obeležjem negativne ekspresije u saopštenju voditelja u vezi sa rezultatima borbenih aktivnosti JNA (*na žalost, uspešan proboj armije*).

Analizirani ratni izveštaji TV Ljubljana sadrže i termine za identifikaciju aktera na osnovu kojih se ne može odrediti lični stav prema nosiocima radnje, a odnose se na zvanične i kolokvijalne nazive vojnih formacija (*Teritorijalna odbrana; armija; Jugoslovenska armija*) i vojnotehničkih sredstava (*armijska vozila, tenkovi; helikopteri; avioni*).

TV LJ 02.07.1991. Čujete učestalu <pešadijsku paljbu koju razmenjuju> pripadnici Jugoslovenske armije i slovenačka Teritorijalne odbrane. (A8)

Na osnovu vremenske odrednice priloga, može se ustanoviti da se češće javljaju u završnoj fazi sukoba, nakon proglašenog primirja i u očekivanju mirovnog sporazuma.

TV Beograd

Podrška akcijama Jugoslovenske narodne armije

Na osnovu analize upotrebljenih termina za identifikaciju radnje u informativnom programu TV Beograd, uočljiva je određena nijansa podrške jedinicama JNA i saveznim institucijama (akter 1). Imenovanje aktera izvedeno je semantički neutralnim terminima, zvaničnim nazivima u formi vlastitih i zajedničkih imenica za oznaku vojnih jedinica i njihovih borbenih sredstava (*JNA, jedinice JNA, helikopteri, tenkovi, oklopna vozila*). Ponovo su sekvence uvodnih obraćanja urednika (A7) i izveštaji sa ratišta (A8) pozicije unutar CIPE u kojima se lični stav najočiglednije ispoljava, u ovom slučaju, identifikacijom grupe MI i pozitivnim predstavljanjem aktera.

TVB 28.06. 1991. Dobro veče poštovani gledaoci. Iza nas je težak dramatičan dan sa dosta ratnih elemenata u Sloveniji. U osnovi svega što ste sinoć, i što ćemo večeras gledati je jednostrana, samovoljna odluka Slovenije da zaposedne državne granice Jugoslavije, na svojoj teritoriji. *Jugoslovenska narodna armija* [A1] je, <u skladu sa Ustavom i odlukama Savezne vlade, u nastojanju da zaštiti državnu granicu, naišla je na oružane i druge vrste otpora>, pre svega od strane *Teritorijalne odbrane Slovenije* [A2]. To je dovelo do više ozbiljnih sukoba, u kojima je bilo mrtvih i ranjenih. (A7)

Uprkos očiglednoj inicijativi, akter 1 (JNA) predstavljen je kao pasivni učesnik sukoba. Nominalizovana konstrukcija (pr. A9: *pokret oklopnih jedinica*) upotrebljena je sa namerom prikrivanja informacije o nasilnoj radnji aktera (Van Dijk, 2006, str. 359; 2008), dok su eufemizmi sredstvo minimalizacije posledica ratnih dejstava (Bugarski, 2001, str. 125), naročito onih koje mogu uzrokovati tragične posledice: razaranja i pogibija civilnih žrtava (*naišle na oružane i druge vrste otpora ; progovo-*

rilo je oružje). U daljem tekstu direktna identifikacija aktera praćena je modalnim glagolskim oblicima sa ciljem opravdavanja nasilne akcije (*put je morala da prokrči vatrom*). Sa istom namerom upotrebljene su, rečenične partikule (*Bombardovanja je bilo, ali koliko je nama poznato, ne na civilne ciljeve*), zajedno sa odričnom formom kao argumentacijom za utvrđivanje činjenice da su i sami pripadnici JNA stradali. Ekspresivna frazeološka konstrukcija, pasivne dijateze (*postali veoma lak plen teritorijalaca*) iz domena ratne terminologije doprinosi intenziviranju predstave pipadnika JNA kao stvarnih žrtava u ratu.

TVB 28.06. 1991. Ljubljana živi u ratnoj psihozi i strahu od eventualnog bombardovanja, jer oko podne se, preko radija oglosio ministar policije Igor Bavčar, koji je rekao da vazduhoplovstvo armije ima naređenje da bombarduje civilne ciljeve, a postupke *armije* nazavao je fašističkim.

Bombardovanja je bilo, ali koliko je nama poznato, <ne na civilne ciljeve> [1]. Iz aviona Orao <bačene su dve bombe> na Aerodrom Brnik [2]. Pogodile su parking i hangar Adrije erveža. Analiza današnjih vojnih operacija samo potvrđuje da su *jedinice Jugoslovenske narodne armije* <izbegavale korištenje raspoložive vatrene sile>,[3] što je za posledice imalo činjnicu da su *oklopna vozila i helikopteri* <postali veoma lak plen i meta> *teritorijalaca*. (A8)

Negativan stav prema Teritorijalnoj odbrani Slovenije

Negativan stav formiran u odnosu na jedinice TO i institucije slovenačke vlade (akter 2) ogleda se, između ostalog, u upotrebi terminoloških odrednica za označavanje suprotstavljene strane koje variraju od formalnog naziva (*jedinice TO, TO Slovenije*) do kolokvijalnih izraza (*teritorijalci*). S obzirom na to da se upotrebljeni imenički sufiks (ci) koristi i u žargonskom značenju pripadnosti neformalnim društvenim grupama, kao i negativne psihofizičke karakterizacije (Bugarski, 2003, str. 64), izbegavanjem upotrebe zvaničnih naziva jedinice Republike Slovenije i negiranjem njihovih statusnih i drugih obeležja legitimiteta, one se približavaju kategorijama neformalnog ili čak negativnog značenja.

Naredni izveštaj pokazuje nesrazmernu upotrebu različitih termina za identifikaciju, tako da se samo za jednog od njih (akter 1) upotrebljena formalna obeležja.

TVB 28.06. 1991. Evo kako su izgledali događaji u Sloveniji, kako ih je svojim žiteljima danas predstavila slovenačka televizija. Slika< može biti tendenciozno birana>, u nameri da se <prikaže sva moć> *teritorijalaca Janšine armade* u borbi protiv *pripadnika Jugoslovenske narodne armije*...(5n)

Pošto za *pokret oklopnih jedinica* ka granici nisu bile dovoljne postavljene barikade, <progovorio je oružje>. U ovakvim situacijama, <na silu se odgovara silom>. Na putu Ljubljana-Zagreb *oklopna jedinica JNA* <put je morala da prokrči vatrom>. (A9)

Tabela oružanih jedinica 3.1

ORUŽANE FORMACIJE – TVLJ					
DO	DC (Slovenija) - MI	POZITIVNO	NEUTRAL- NO	NEGATIVNO - ONI	
AKTER	akter 1	akter1	akter 1 akter 2	akter 2	akter2
ID	deiktička zamenica (+) zvaničan naziv		zvaničan naziv	zvaničan naziv	negativne me- tafore, istorijske paralele
PR	<i>mi; naša vojska; Teritorijalna odbrana</i>			<i>Jugoslovenska armija</i>	<i>nacisti s petokra- kom</i>
RADNJA	uzdržanost	pasivna kon- strukcija		glagoli koji ozna- čavaju agresiju, razaranja, ofanzivno delovanje, hiperbole	
PR	<i>ispoštovala do- govor o prekidu vatre</i>	<i>pala je prva žrtva..</i>		<i>nemilosrdno uklanja- ju barikade</i>	
DS	predikacija	isključivanje aktera		perspektivizacija	
	perspektiviza- cija			intenzifikacija	
				predikacija	
ORUŽANE FORMACIJE - TVB					
DO	DC - MI (srpski narod)	MI	NEUTRAL- NO	ONI	
AKTER	akter 2	akter 2	akter 1 akter 2	akter1	
ID	zvaničan naziv	zvaničan naziv	zvaničan naziv	zvaničan naziv(+) kolokvijalni naziv	
PR	JNA	JNA		<i>Teritorijalna odbrana; teritorijalci</i>	
RADNJA	stradanje u ratu	uzdržanost u ofanzivi		osporavanje uspeha	
ID	pasivne konstrukcije, ekspresivi,	anominizacija, eufemizmi, nominalizacija, modalni glagoli		potencijal	
PR	<i>postale lak plen teritorijalaca</i>	<i>.morala da put prokrči silom; pokret oklopnih jedinica</i>		<i>slika može biti namerno birana</i>	
DS	pasivizacija	argumentacija		argumentacija	
		isključivanje aktera			

b) Masakr na Markalama

Kao i u prethodnoj studiji u osnovi sukoba na bojnopolju zabeležena je aktivnost dve, međusobno suprotstavljene oružane grupacije, Vojske Republike Srpske i Armije Bosne i Hercegovine, čija se komandna odgovornost vezuje direktno za republičke, odnosno državne entitete pomenute u njihovim nazivima. Upotreba različitih sinonimnih termina za identifikaciju, u zavisnosti od stepena ekspresije, međutim daleko je raznovrsnija u odnosu na *Desetodnevni rat*.

Glas

Srpski borci i Vojska republike Srpske kao pripadnici grupe MI

Naredni izveštaj dopisnika **Glas**a sa ratnog područja u okolini Bihaća predstavlja jedan od tipskih obrazaca novinarstva u kojem novinski list postaje aktivan subjekt ratne propagande jedne od strana u sukobu.

Gl 09.02. 1994. Bojovnici 503. i 504. cazinske brigade iz sastava Petog korpusa vojske Alije Izetbegovića [A2.1] iz Bihaća <nisu mogli podneti munjevit poraz>, pa su juče popodne ponovo <nastavili provociranje srpskih boraca> [A1]. <Provokacije su započeli u rejonu Hasinog vrha, misleći da će iznenaditi> srpske borce [A1], te <lakše probiti liniju fronta i povratiti osvojeni Barakovac>, nedaleko od Bihaća. Međutim, <i ovog puta su se prevarili>, jer su *srpski borci* [A1] <taj napad uspešno odbiti i u kontranapadu osvojiti Hasin vrh>...

Preko *muslimanskih rado-stanica* iz Bihaća i Cazina <dan danas pre podne nije bilo uobičajenih saopštenja za javnost> *komande Petog korpusa muslimanske vojske* [A2.2]...(A10)

Naglašavanjem etničke pripadnosti boraca Vojske Republike Srpske (*srpski borci*) verifikuje se zvanično tumačenje vlasti Republike Srpske o ratu kao etničkom sukobu dva naroda u vezi sa spornom teritorijom. Ostali analizirani tekstovi takođe sadrže obavezne kvalifikative o etničkoj pripadnosti aktera 1 (*srpska strana, srpska vojska*). Izbor leksičko-gramatičkih sredstava za predstavljanje radnje u tekstovima **Glas**a, čini potpuno odsustvo neutralnih kategorija za navođenje ratnih aktivnosti bilo koje vojne formacije. Za ovaj list u posmatranom periodu, prikazivanje ratnih dejstava zavisi isključivo od toga „sa koje strane fronta se reporter nalazi”. Kvalifikacije radnje jedinica Vojske Republike Srpske zasnivaju se na namerni izveštača da se, opravdavanjem ratnih akcija odbrani od eventualne odgovornosti za zločine i nedozvoljene ratne radnje (*pružila više nego ubedljive argumente da ne može biti odgovorna za tragediju; unapred osuđeni kao krivci i zločinci; energično se suprotstavljajući propagandnim lažima*), a ratni uspesi njenih boraca istaknu i naglase.

Muslimanske snage kao pripadnici grupe ONI

Model identifikacije koji verifikuje tumačenje rata kao etničkog sukoba, primenjen je i u nazivima vojnih formacija i borbenih sredstava Armije BiH. Osnovnu

odrednicu čini podatak o verskom identitetu aktera 1 ili personalnoj identifikaciji u odnosu na osobu koja se smatra odgovornom za njegove aktivnosti (*Peti korpusa vojske Alije Izetbegovića*). Obavezni identifikator pojavljuje se samostalno ili u sklopu sastavnog dela hijerarhijske strukture složenog naziva koji sadrži elemente formalnih naziva (*muslimanske snage, muslimanska radio stanica, muslimani, komanda petog korpusa muslimanske vojske*).

Drugi model u kome je vidljiviji negativan stav čine lekseme izvedene iz imeničke oznake za učesnike borbenih dejstava, ekspresivnog značenja negativnog vrednosnog stava o vojnoj organizaciji koju predstavljaju (*neprijatelj, agresor, zavojevači*). U navedenom tekstu (A10) kroatizam *bojovnici* upotrebljen je kao objedinjujući identifikator svih neprijateljskih, hrvatskih i bošnjačkih, vojnih snaga u bosanskohercegovačkom ratu. Predstavljanje vojnih aktivnosti (primer A10) realizuje se negacijom i minimiziranjem uspeha u borbi (*nisu mogli podneti munjevit poraz; i ovog puta su se prevarili*) i naglašavanjem negativne konotacije ofanzivnih aktivnosti (*nastavili provociranje srpskih boraca*).

Oslobođenje

Armija BiH kao naša vojska

Modeli identifikacije aktera kao vojnih formacija u tekstovima **Oslobođenja** pokazuju dosledno prihvatanje zvaničnog stava vlasti BiH da priroda ratnog sukoba nije etnička podela te da su jedine zvanično priznate vojne jedinice, jedinice regularne Armije BiH. Stoga se tokom izveštavanja najčešće koristi zvaničan naziv kao oznaka ovu ratnu grupaciju (aktera 2), kao što pokazuje primer jednog od prototipskih ratnih izveštaja **Oslobođenja** u tom periodu.

Osl 05.02. 1995. Nakon <žestokog napada> *neprijatelja* [1.1] na području grmuško-srbljanskog platoa, *jedinice Petog korpusa Armije BiH* [2] <izvršile su kontraudar>, kojim su razbile sve napade četnika [1.2] <nanoseći im ogromne gubitke>. Zarobljeno je *sedam četnika* [1.2], <izvučeno je> još *20 leševa ubijenih agresorskih vojnika* [1.3], a *oko 200 ih* je zauvijek, posle jučerašnjih borbi, <ostalo da leži> na srbinjsko-grmškom platou. Među zarobljeni četnicima [1.2] je i njihov oficir Milivoje Kondić iz Prijepolja koji je bio jedan od poznatijih koljača u zloglasnom četničkom logoru „Keraterm”. (A12)

Imeničke fraze za predstavljanje vojnih jedinica Armije BiH, izuzev zvaničnog naziva [2], često sadrže epitete i metafore upotrebljene sa namerom da se izrazi divljenje i poštovanje prema njenim pripadnicima (*hrabri branioци 207. i slavne 101. brigade, „Zlatni ljiljani”*). Jedan od izveštaja sadrži primer još eksplicitnije izražene stava upotrebom prisvojne zamenice (borci naše vojske). Deiktička zamenica upotrebljena u procesu anaforizacije (primer A13), nakon prethodne identifikacije aktera punim nazivom, prema zakonitostima kompozicije novinskog teksta (Vasić & Alanović, 2007), pokazuje da se pripadnici vojnih jedinica BiH smatraju sastavnim delom zajedničke grupe MI.

Osl 06.02. 1995. Više od hiljadu *agresorskih projektila* [1.1] palo je juče na slobodnu zvorničku teritoriju. U ovom bombardovanju ubijene su četiri osobe, od kojih je dvoje djece, a više ih je teško ranjenih. Na meti su bili civilni objekti u Nerzuku, Zaselku, Kobilićima i Vitnici. *Zločinci* [1.2] <su atakovali> i na linije odbrane 206. *viteške brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine* [2.1]. *Borci naše vojske* [2.2] <nisu dozvolili pomijeranje linija fronta>. (A13)

Prikazivanje radnje dodatno pojašnjava strategije pozitivnog predstavljanja. Ratne aktivnosti Armije Bosne i Hercegovine u **Oslobođenju** nailaze na podršku, divljenje i obavezno bivaju predstavljene kao pobjedničke. Frazne konstrukcije upotrebljene u tom cilju tipične su za opis prijateljske ratne formacije (A11 i A12), a čine ih ustaljeni ekspresivni izrazi koji simbolizuju čvrstinu (čvrsto drže linije odbrane; uspješno odolevali neprijateljskoj agresiji; nisu dozvolili pomeranje linija), vojnu umešnost (*iznenadnim udarima razbijali četničke formacije; izvršile su kontraudar kojim su razbile sve napade*) i budnost (*spremno dočekuju nastavak ofanzive*).

Neprijateljske oružane formacije

Imenovanje suprotstavljene vojne formacije, Vojske Republike Srpske (primer A13), izvodi se na osnovu identičnog identifikacionog obrasca na osnovu kojeg **Glas** imenuje grupu aktera 2 kao neprijatelja. Najčešće se koriste imenički ekspresivi sa značenjem diskvalifikacije optužbama za nedozvoljene ratne aktivnosti (*agresorski vojnici*), ili termini srodnog značenja (*neprijatelj, zločinci, ubice*). Drugi model podrazumeva prisustvo identifikatora etničkog porekla aktera u pridevskoj funkciji, često u kombinaciji sa prethodnim, kako bi se intenzivirao negativan stav (*srpski agresor, srpski zločinci*). Identifikatori oružja i borbenih sredstava izuzev u osnovnom, ponekad su upotrebljeni u metonimijskom značenju, kao obeležje etničke pripadnosti aktera koji njima rukuje (*srpski snajper*) (Tabela oružanih jedinica 3.2).

Opis aktivnosti Vojske Republike Srpske može se klasifikovati prema modalitetu negativnog predstavljanja na: marginalizaciju njenih akcija kao bezuspešnih i uzaludnih (*doživeo pravi poraz; ataci ostali bez rezultata; gurnuti u smrt*), diskvalifikaciju ofanzivnih aktivnosti kao nelegitimnih, agresorskih (*napadao na slobodne teritorije; iz artiljerijskih oruđa djelovali; ne odustaje od svojih namera*) i onih sa najjačim stepenom animoziteta, optužbama za zločine i ubistva civila (žestoki artiljerijsko-tenkovski udari, prvenstveno po civilnim ciljevima; gađali skoro sve džamije na slobodnoj teritoriji).

Osl 06.02.1994. Dok je još trajala premijera filma „Smrt u Sarajevu”, Sarajevo je bukvalno sa brda posjetila smrt [3].– na pijaci kod Katedrale, zločinci su *ubili, iskasapili, izmasakrirali*, ljude koji su, na žalost posljednji put, došli da kupe ili prodaju koju mrvicu kako bi preživjeli. (A15)

Identifikacija aktera odgovornog za počinjeni „masakr“

Oslobođenje

Analiza medijskih relacija u odnosu na aktera odgovornog za čin masakra u užem smislu, na osnovu izbora diskursno-jezičkih obeležja za identifikaciju radnje i aktera pokazuje izbor različitih kategorija za izražavanje oprečnih stavova. Tako se u tekstovima **Oslobođenja** imenuje krivac prepoznatljivom etničkom odrednicom (*srpske snage*; „*srpska vojska*“; *četnička granata ispaljena sa Donjeg Bioskog*) odnosno posrednom identifikacijom u odnosu na poznatu lokaciju delovanja oružanih snaga Republike Srpske (A16), čime se produbljuje neprijateljstvo prema ovoj grupi aktera.

Osl 07.02. 1994. Sarajevske rane i sva bol bosanskohercegovačkog naroda prokrvarile su u subotnjem masakru na gradskoj tržnici Markale, kada je četničkom granatom <ispaljenog sa Donjeg Bioskog, u jednom trenu ubijeno 67, a ranjeno 198 civila>. I dok su Sarajlije sahranjivali i oplakivali svoje najdraže, dok su se ljekari natčovečanskim naporima borili da sačuvaju živote teško ranjenih i dok su slike strave obilazile svijet, oni koji su direktni saučesnici zločina, nastavljaju sa slanjem iskrenih saučešća i neiskrenih obećanja, da će konačno uraditi ono što su sami postavili kao cilj. Da će iz vazduha napasti zločinačke položaje oko Sarajeva. Da će izvršiti pritisak na *agresorske strane*, onako kako su to donijeli u svojim deklaracijama, da se prestane sa davljenjem Sarajeva i <ubijanjem naroda Bosne i Hercegovine>, ili nam barem omogućiti sa se sami branimo. (A16)

Glas

U tekstovima **Glasa** isprva se izbegava imenovanje lica odgovornih za sam čin, pa se i njegova verodostojnost dovodi u pitanje. Stilsko-jezička sredstva upotrebljena u tom cilju su impersonalna rečenica, anonimizacija agensa i imenovanje oruđa umesto izvršioca.

Gl 07.02. 1994. Sarajevska nova granata *ispaljena je sa jasnim ciljem: zakočiti mirovni proces*, ubrzati pretnje NATOa i osujetiti sve pokušaje novinara profesionalaca da o Srbima govore drugačije nego muslimani.

Gl 07.02. 1994. Mnoga <pitanja i nedoumice izaziva> *eksplozija mine na sarajevskoj pijaci*, od koje je poginulo 66, a ranjeno 200 ljudi. <Mnogo je toga nejasno> kako za običnog pomatrača, tako i za artiljerijske stručnjake. (A17)

Okolišanim govorom, izražena je sumnja u zvaničnu verziju događaja i indirektno, konstrukcijom zajedničke imenice opšteg značenja u sklopu relativne klauze (*ostaće nepoznato ko su zapravo ljudi koji hladnokrvno ubijaju svoj narod*) saopštena je optužba da su za njega odgovorni akteri sa teritorije pod vojno-političkom kontrolom vlade Bosne i Hercegovine.

Nekoliko dana nakon što zvanična verzija bosanskih medija dospeva u javnost i postaje dominantna, donekle je izmenjen stav dnevnog lista, ka eksplicitnom negiranju odgovornosti jedne grupe aktera. Nakon identifikacije, poriče se mogućnosti da je izvršilac deo oružanih formacija Republike Srpske. Argumentacija za ovu tvrdnju izvedena je na osnovu analize fotografija sa lica mesta i iskaza očevidaca, bez detaljnijeg obrazloženja.

Gl 10.02. 1994. Ako logika i dokazi još nešto vrede u današnjem svetu, srpska strana <je pružila više nego ubedljive argumente da ne može biti odgovorna za tragediju na sarajevskoj pijaci>. Čitav *niz tvrdnji muslimanskih vlasti*, od broja nastradalih, do uzorka eksplozije, <opovrgnut je slikama sa lica mesta i naknadnim analizama stručnjaka>.

Naglašavajući tehničke detalje koji upozoravaju da je nesumnjivo u pitanju režija, mnoga reagovanja ovih dana propuštaju da naglase da iza svakog zločina mora da postoji motiv. (A18)

U oba lista najveći broj izdvojenih tekstova koji odgovaraju parametrima analize odnosi se na izveštaje sa ratišta i komentare, a ređe kratke vesti. Među novinskim komentarima u ovom medijskom uzorku preovlađuju uvodnici (redakcijski komentari) iz čijih sadržaja se može naslutiti stav autora teksta i redakcije u odnosu na ključne ratne događaje (Todorović, 2002, str. 104). U njima su detaljnije razrađeni modeli delegitimizacije izvođenjem argumenata za intenziviranje optužbe prema grupi aktera i generalizacijom stava prema čitavoj nacionalnoj zajednici.

U Tabeli oružanih jedinica 3.2 prikazan je obrazac na osnovu kojeg su predstavljene oružane jedinice kao kategorije grupe aktera u sukobu.

Tabela oružanih jedinica 3.2

ORUŽANE FORMACIJE- OSLOBODENJE										
AKTER	A1 istorijske paralele+ EP	A1 istorijske paralele + termini za neprijateljske formacije			A1 imenovanje krivca +EP	A2 zvanični naziv	A2 zvanični naziv		A2	
	A1 oružje + EP			A2 neformalni naziv						
ID	pejorativi, ekspresivi	metonimija, ekspresivi					pozitivne, metafore, epiteti		zajednička, imenica+ DZ	
RADNJA ID	teške optužbe, masovni zločini	optužbe za kršenje ratnih normi	ofanzivne radnje	ratni poraz	direktna optužba	podrška, najava pobjede	podrška, divljenje, pobjeda		podrška i lična privrženost	
	frazologija ekspresivi	frazologija		frazologija						
DS	intenzifikacija	predikacija	predikacija	marginalizacija	predikacija	perspektivizacija		perspektivizacija	perspektivizacija	
DO	ONI - NEGATIVNO				generalizacija	predikacija			DC	MI
ORUŽANE FORMACIJE – GLAS										
RADNJA	teške optužbe, masovni zločini	negacija uspeha	opis ofanzivnih radnji	negacija uspeha	anonimizacija agensa		opravdavanje		podrška, divljenje	
					poricanje					
DS	intenzifikacija	intenzifikacija	generalizacija	marginalizacija	instrumentalizacija		argumentacija		perspektivizacija	
					argumentacija					
AKTER ID	A2 indirektno imenovanje	A2 istorijske paralele	A2 etničko (versko) poreklo (+) oznaka VJ	A2 termini za neprijateljske formacije	bez imenovanja aktera		A1 EP (+) oznaka VJ		A1 EP (+) oznaka VJ	
					ekspresivi					
relativna klauza										

c) Operacija Oluja

Mediji u Srbiji

Identifikacija grupe MI

Grupa aktera 1, koja predstavlja oružane formacije Vojske Republike Srpske Krajine, kao jedna od zaraćenih strana, na samom početku sukoba identifikovana je na osnovu modela predstavljanja prijateljske strane u ratu. Najčešća osnova za leksičku oznaku vojnih jedinica bila je upotreba zvaničnog naziva (*Vojska Republike Srpske Krajine*), uz drugu neformalniju varijantu zajedničke imenice sa odrednicom o etničkoj pripadnosti (*srpska vojska*). Upotreba oba modela svedoči o priznavanju legitimiteta vojnih formacija Srba iz Krajine, zastupanju stava da se one bore za opšti nacionalni interes.

U prvoj fazi sukoba pozitivan stav ogleda kroz pohvale vojnog umeća i podršku ratnim akcijama odbrambenog karaktera, (primer A19) predstavljenim fraznim konstrukcijama koje simbolišu snagu, čvrstinu i sigurnost u borbi (primeri A19 i A21).

Vn 04.08. 1995. S druge strane, dolaskom generala Mrkšića u Krajinu došlo je do značajnih promena u taktici *srpske vojske*, <statičnost jedinica zamenjena je brzom strategijom brze pokretljivosti>. U svojim kalkulacijama hrvatski generali nisu računali sa tim faktorom, a neuverljiv je i odnos agresora i *branioca*. (A19)

Dn 06. 08. 1995. *Srpske snage* na delu ratišta prema Baniji i Kordunu <uspešno drže svoje položaje>. (A21)

Ključni događaj koji prethodi promeni modela kvalifikovanja akcija oružanih snaga Krajine je vojno zaposedanje glavnog grada Republike Srpske Krajine (RSK) Knina od strane Vojske Republike Hrvatske 05.08.1995. godine, kao pokazatelj vojne slabosti oružanih jedinica RSK. Rezultat toga je promena načina izveštavanja medija u Srbiji. Postepeno prihvatanje vojnog poraza u tekstovima **Dnevnika** formulisano je isprva poricanjem uspeha u odbrambenim aktivnostima.

Dn 11.06. 1995. *Pet hiljada srpskih vojnika* <nije uspeo da spase Kordun>. Ipak, *kordunaški i banijski borci*, <su uspeali tokom jučerašnjeg dana u dva navrata da deblokiraju putnu komunikaciju Glina-Dvor na Uni-Novu Grad i put Kostajnica –Dvor>, pa je najveći broj izbeglica uspeo da se izvuče ovim pravcima u Novi Grad. (A23)

Tekstovi **Večernjih novosti** od navedenog datuma, u potpunosti menjaju stav prema oružanim jedinicama RSK, a u završnoj fazi konflikta, sadrže posredne i direktne optužbe za vojnu nesposobnost (A24), njihovo pogrešno ideološko opredeljenje i izdajstvo. Indirektne optužbe za odgovornost (primer A30) realizovane su zavisno-

upitnim rečenicama. Žanrovi novinskog teksta koji su se pokazali prikladnim za prezentaciju i argumentaciju izmenjenih stavova prema akterima bile su popularne kolumne čiji su sadržaji imali značajnog uticaja na percepciju čitalaca (A24).

Vn 08.08. 1995. Na političkoj sceni su se, na žalost, javili šverceri, trgovci, provincijske tehnokrate i neobrazovani policajci, rečju – šaka jada. Na vojno-strateškom planu <vladala je teorija statičnosti i nepokretljivosti *borbenih jedinica*, sa kojom se nije mogla organizovati, ni odbrana, ni napad>.

Krajina je brzo pala, <iako su je branile> *33 srpske brigade. Vojska krajiških Srba* <bila je opterećena onom vrstom pravoslavne ideologije koja se temelji na konzervativnom četništvu, njegovoj lenjosti duha, čekanja, oklevanja, pa i izdaji>. (A24)

Identifikacija grupe ONI

S druge strane, vojne formacije koje pripadaju oružanim snagama Republike Hrvatske (akter 2), drugoj zaraćenoj strani i njihove ratne akcije, predstavljene su tokom čitavog trajanja sukoba različitim nijansama negativne kvalifikacije.

Na samom početku ofanzive preovladavaju neutralni termini za identifikaciju aktera 2, zasnovani na zvaničnim i neformalnim nazivima vojnih jedinica i vojno-tehničkih sredstava (*hrvatska vojska; jake hrvatske snage; hrvatska armija; hrvatska vojska i tehnika*). Negativan stav očigledan je nakon što se kao element analize obuhvati opis ofanzivnih ratnih aktivnosti, zajedno sa pripremama za napad (A27), a jasno je izražen pridevskim (A28) i glagolskim ekspresivima negativne konotacije, koji sadrže semantička obeležja sa različitim nijansama intenziteta nasilne radnje (*nasrnula na Kordun; tukli kolonu beskućnika; besomučno tukla*).

Vn 05.08. 1995. *Oružane snage Republike Hrvatske* <napale su> juče ujutro, u 5 časova, Republiku Srpsku Krajinu. *Napad hrvatskih snaga* [D] <počeo je snažnom artiljerijskom i raketnom paljbom> po položajima *Srpske vojske Krajine* i svim gradovima, opštinskim centrima. (A27)

Dn 07.08. 1995. *Hrvatska artiljerija* <je besomučno tukla> po Petrinji, Glini, Vrgin-Mostu, Dubici, Kostajnici. (A28)

Lekseme kojima se hiperbolizuje radnja koriste se kako bi se naglasila ratna snaga i moć jedne zaraćene strane u odnosu na drugu, usled pripreme javnosti za saopštavanje istine o toku ratnih zbivanja suprotno njenim očekivanjima (*silovito napadaju i prema Drnišu; izvršila sveopšti napad s namerom konačnog osvajanja Knina, Kninske krajine, Korduna i Banije*).

Jedna od kategorija negativnog predstavljanja aktera 2 odnosi se, s početka i na osporavanje vojnog uspeha i predstavljanje Vojske Republike Srpske Krajine kao oružane formacije sposobne da uspešno realizuje odbrambene aktivnosti. Na jezičkom planu, realizovana je upotrebom pasivnih i impersonalnih oblika.

Dn 06.08. 1995. Na kordunaškom i banijskom ratištu *neprijatelj* [2] je <pretrpeo velike gubitke u ljudstvu i tehnici>. Uništeno je *nekoliko neprijateljskih tenkova* [2.1], <oboren je> i jedan *avion Mig-21* [2.2], <iz stroja je izbačeno>, do sada, *preko 250 neprijateljskih vojnika* [2.3]. Najčvršća odbrana je na Kordunu i Baniji. (A29)

U završnoj fazi rata, nakon spoznaje konačnog ishoda i suočavanja sa pojavom izbeglica, velikog broja žrtava i unesrećenih ljudi, intenzitet netrpeljivosti prema akteru 2 raste, pa se u izveštajima koriste i teže optužbe za nedozvoljene ratne radnje proterivanja i ubistva civila. Identifikacija aktera realizuje se shodno već primenjenom modelu izveštavanja o ratnim događajima u BiH, upotrebom: personalnog identifikatora kao sredstva za personalizaciju odgovornosti (*Tuđmanova ratna mašina*), ekspresiva sa negativnom istorijskom konotacijom (*ustaše*) i direktnim imenovanjem jedinica sopstvenim neprijateljima, čime se posredno uspostavlja identifikacija sa grupom aktera 1 kao vojnom formacijom koja zastupa interese istog društvenog identiteta.

Vn 12.08. 1995. *Borci* [1] koji su četiri godine odbijali napade *ustaša* [2] pitaju se zašto su napustili front i svoje gradove kada su mogli da ih brane, mesec dva, možda unedogled. (A30)

Vn 08. 08. 1995. *HV i HVO* <očistili su dinarsko područje od srpskog življa, koristeći ratni sistem spržene zemlje>. (A31)

Hrvatski mediji

Identifikacija grupe MI

U izveštavanju hrvatskih medija, **Večernjeg lista** i **Novog lista** preovladava, očekivana podrška ofanzivnim akcijama Vojske Republike Hrvatske, najočigledije iskazana karakterističnim opisom ratnih akcija. Identifikacija ove grupe aktera u **Novom listu** izvedena je neutralnim imeničkim kategorijama u obliku vlastitih imenica (A32) za oznaku vojne formacije i kolokvijalnim nazivima (A31) zajedničkih imenica uz pridevsku odrednicu pripadnosti državi, tj. narodu (*hrvatski bojovnici, hrvatske vojno-redarstvene snage; hrvatski specijalci*).

NI 07.08. 1995. *Hrvatska vojska* je <nedvojbeno munjevito i veličanstveno nadmoćno pobijedila> u onoj velikoj i presudnoj bitci za koju su čak i najgorljiviji protivnici uporebe sile znali da će ipak biti neizbježna kao neizostavan predvjet toliko očekivanog velikog mira bez obzira na žrtve, patnju, odmazde, ukore i pokude. (A31)

NI 08.08. 1995. *Specijalne postrojbe MUP RH*, poslije mukotrpnih celodnevni borbi, uz neočekivano male gubitke, <oslobodile su hrvatski grad Gračac>. (A32)

U izveštajima **Večernjeg lista** osim navedenih kategorija javljaju se i proširene imeničke sintagme sa epitetima pozitivnih kvalifikacija kojima se iskazuju divljenje, poštovanje i pohvale pripadnicima hrvatskih vojnih snaga (A33, A42). Navođenje ratnih akcija realizovano je frazeologizmima i kvalifikatorima za predstavljanje čvrstine, snage i vojne nadmoći, kao i stilističkim sredstvima za isticanje značaja i veličine pobjede, najčešće nizanjem poredbenih i metaforičkih konstrukcija (A31-35).

VI 07. 08. 1995. Na ulicama *ponosne skupine hrvatskih branitelja* <slave veliku pobjedu>. (A33)

VI 07. 08. 1995. *Pripadnici B4 gardijske bojne, čuveni „termiti“*, <u nezadrživom naletu, prvi su ušli u Obrovac>. (A34)

VI 07. 08. 1995. *Hrvatski specijalci* <poput buldožera su se spustili s velebitskih visova i jednostavno pomeli četnike pred sobom>. (A35)

VI 12. 08. 1995. *Postrojbe 81. gardijske bojne* >okrunjene pobjedom i slavom su se vratile u svoj grad>. (A36)

Idenifikacija grupe ONI

Predstavljanje suprotstavljene strane u sukobu, izvedeno je terminima koji označavaju negativan stav. Na prvom mestu, *pobunjeni Srbi* i *paravojne postrojbe* kao najučestaliji upućuju na tumačenje prirode ratnog sukoba kao pobune dela stanovništva jedne nacionalne zajednice protiv legitimne vlasti, a *srpski agresor* i *odmjetnici* na agresivni (napadački) karakter.

VI 07.08. 1995. Sa položaja iznad Turnja srpski agresor na Karlovac povremeno ispaljuje projekte, no već je svima jasno da je to smrtni hropac *četničke paravojske* koja grad na četiri rijeke <terorizira već četiri godine>. (A40)

VI 05. 08. 1995. <Podmuklo ubojstvo troje i ranjavanje više ljudi> u Dubrovniku samo sat dva nakon završetka pregovora u Ženevi, rječit su odgovor *pobunjenih Srba* na hrvatsku ponudu da odlože oružje i postanu slobodni i punopravni građani celovite i jedinstvene Hrvatske. (A41)

VI 07. 08. 1995. Na gotovo svakom koraku vidljivi su tragovi *srpske okupacijske vlasti* – od imena ulica na ćirilici i latinici do različitih parola koje su četnici ostavili za sobom. <Najstravičniji su pečat ipak stavili> na crkvi svetog Ante. <Potpuno su je uništili, zapalili do temelja>. (A43)

Uzimajući u obzir referentno značenje termina *terorista* (Klajn & Šipka, 2006), lica spremnog da poćini ubistva i nasilje i nad nedužnim civilima van bojnog polja,

očigledno je da njegova upotrebna vrednost pretpostavlja viši stepen negativnih moralnih osobina i svojstava od termina *-pobunjenik*. Negativne moralne osobine visokog intenziteta određenog subjekta, odnosno grupe (Ristić, 2004, str. 60), izražavaju se i upotrebom pejorativa (šačica zločinaca i lopova) i ekspresiva, realizovanog dodatkom imeničkog sufiksa kao nosioca negativnog humornog i ironičnog značenja – *srpska hajdučija* (Ristić, 2004, str. 96-98 ; Bugarski, 2003, str. 39).

VI 05.08. 1995. Šačica terorista, zločinaca i lopova četiri godine <terorizirala je cijelu Hrvatsku>, zloupotrebljavajući svjetsku popustljivost i hrvatsku miroljubivost. Pregovora o oslobađanju okupiranih hrvatskih područja sa *pobunjenim Srbima* više nema. Oni su izabrali i Hrvatska im je odlučila ponoviti recept reintegracije zapadne Slavonije. (A44)

Prikazivanje radnje nadovezuje se na semantičku kategorizaciju upotrebe termina za grupe aktera. Dominiraju narativni postupci na osnovu kojih se iznose optužbe za ubistva civila, pobunu, razaranje gradova, terorizam i sl. (primeri 40-43). Izveštaji **Večernjeg lista** svedoče o nameri da se prikaže slabost i vojna nemogućnost jedinica RSK da se odupru napadaču (*ubrzo ušutkani; nisu se hteli predati, nego su se nastojali probiti i pobjeći iz grada*), upotrebom uvredljivih ekspresiva (primeri 43, 45) i metaforičkim konstrukcijama (*bježanje im u krvi, a srce u peti*) čije osnovno značenje potiče izvan domena ratne terminologije (Fairclough, 1995a, str. 112).

VI 07.08. 1995. Da je kojim slučajem proteklih dana u okolici povijesnoga hrvatskog grada Knina održano prvenstvo u bježanju, *Srbi* bi <zasigurno ponijeli epitet najboljih trkača>. A sve to, po tko zna koji put svjedoči o onome što već i vrapci na granama pjevuše: da se četnicima < tresu gaće> već i na sam *spomen neustrašivih hrvatskih vojnika*. (A45)

Među različitim novinskim žanrovima kojima se u zadatom korpusu ističu obeležja ličnog stava, najveći broj tekstova odnosi se na izveštaje i komentare. Komentari su, za razliku od onih u **Glasu** i **Oslobođenju**, većinom sadržani unutar kolumni, koje su se kao medijski žanr, pokazale prikladnim modelom za argumentaciju promene stava medija u odnosu na aktere tekućeg ratnog događaja (primeri A24 i A19). Autoritet pisca kolumni iskorišten je, umesto za predstavljanje različitih stavova (Todorović, 2002, str. 102), za utvrđivanje smernica pozicioniranje stava autora drugih tekstova.

U Tabelama oružanih jedinica (3.3a-3.3d) dat je prikaz modela identifikacije aktera i radnje na osnovu ličnog stava medija u svim posmatranim dnevnim listovima, uz podatak o upotrebi diskursnih strategija i diskursno-jezičkih sredstava.

Tabela oružanih jedinica 3.3a

ORUŽANE FORMACIJE - VEČERNJI LIST				
AKTER 2	ZN+ pripadnost državi	ZN+ pozitivna kvaliifi- cija + VJ	naziv za pripadnike VJ	
ID		epitet		
RADNJA	podrška ofanzivnim akcijama	pozitivno prikazivanje ofanzivnih akcija	zadovoljstvo vojnim uspehom	
ID	<i>ekspresivi</i>	<i>poređenja frazeologizmi intenzifikatori</i>		
DS	perspektivizacija	predikacija, intenzi- fika- cija	predikacija	
DS	perspektivizacija	perspektivizacija argu- mentacija		
RADNJA	podrška ofanzivi	nadmoć u ofanzivi	opravdavanje ofanzive	
ID	<i>ekspresivi, epiteti</i>		<i>ekspresivi</i>	
AKTER 2	VJ + pripadnost državi	ZN	naziv za pripadnike VJ	
DO	MI - POZITIVNO			NEUTRAL.
ORUŽANE FORMACIJE - NOVI LIST				

Tabela oružanih jedinica 3.3b

ORUŽANE FORMACIJE - VEČERNJI LIST				
DO		NEGATIVNO - ONI		
AKTER 1 ID	istorijske paralele <i>ekspresivi, ironija</i>	formacija kao nelegalna/ pobunjena (+) EP	oznaka VJ	nazivi nosilaca negativnih moralnih osobina
			<i>negativne metafore</i>	ekspresivi
RADNJA	optužbe za vojnu nesposobnost <i>metafore, alegorija, frazelogija, kontrast</i>	optužbe za nelegitimne ratne radnje		
ID		<i>glagoli koji ističu kontinuiranu agresiju</i>		
DS	intenzifikacija, marginalizacija	delegitimizacija, perspektivizacija		intenzifikacija
RADNJA	upozorenje na moguće ratne aktivnosti	optužbe za nelegitimne ratne radnje		
ID				
AKTER1	ekspresivi + EP	formacije kao nelegalna/pobunjena + EP		
ORUŽANE FORMACIJE - NOVI LIST				

Tabela oružanih jedinica 3.3c

ORUŽANE FORMACIJE - VEČERNJE NOVOSTI						
AKTER 1	EP +vojska		VJ + isticanje brojnosti+EP	EP +vojska	kolokvijalni naziv	
RADNJA	podrška u odbrambenim akcijama		poricanje uspeha u odbrambenim akcijama	optužbe usled ideološkog opredeljenja	sumnja u motive poraza	
ID	vojna frazeologija		modali, kondicionali	istorijske negativne paralele	modali, kondicionali	
DS	perspektivizacija	perspektivizacija	predikacija	predikacija	argumentacija	
RADNJA	podrška u odbrambenim akcijama	opravdavanje poraza				
ID	vojna frazeologija	eufemizmi, modali				
AKTER 1	EP +vojska	broj vojnih jedinica				
DO	MI - POZITIVNO		NEGATIVNO			ONI
ORUŽANE FORMACIJE - DNEVNIK						

Tabela 3.3d

ORUŽANE FORMACIJE - VEČERNJE NOVOSTI					
DO	NEUTRALNO	NEGATIVNO - ONI			
AKTER 2	oznaka vojne jedinice (VJ)		negativna istorijska konotacija		
ID	vojska+EP		<i>ekspresivi</i>		
RADNJA	najava ofanzivnih akcija	ofanzivne akcija	optužbe za napad i proterivanje civila		
ID		<i>glagoli koji označavaju nasilnu radnju; hiperbole; metafore</i>			
DS		delegitimizacija	intenzifikacija, personalizacija		
RADNJA		ofanzivne akcija	negativni prikaz ofanzivnih akcija	isticanje ratnih gubitaka	umanjivanje i negacija uspeha
ID	<i>suprotna rečenica</i>	<i>negativne metafore, hiperbole</i>		<i>pasivni i impersonalni oblici</i>	<i>paradoks</i>
DS	opravdavanje	predikacija	predikacija, generalizacija	argumentacija	intenzifikacija stereotipizacija
AKTER 2	ZN		narod kao nosilac ratnih dejstava	oznaka vojske kao neprijateljske	
	EP+ oznaka VJ (oružja)				
ID			<i>spacionalizacija</i>	<i>ekspresivi</i>	
ORUŽANE FORMACIJE - DNEVNIK					

4.3.1.2 Diskursne strategije i diskursna reprezentacija

Oblici diskursne reprezentacije i diskursnih strategija, kojima se sopstveni stav oblikuje tako da može biti, iako često manipulativan, uverljiv za medijsku publiku, analizirani su najpre u odnosu na klasifikacije autora relevantnih za teorijske postavke na kojima se zasniva ovo istraživanje: Pola Čiltona (Chilton, 2004), Rut Vodak (Reisigl & Wodak 2009, str. 122-123), Van Luana (Van Leeuwen, 2008) i Teuna van Dejka (Van Dijk, 2003, 2006).

4.3.1.2.1 Legitimizacija/delegitimizacija vojnih aktivnosti grupe MI/ONI

a) Desetodnevni rat

Među dominantnim diskursnim strategijama upotrebljenim u informativnom programu obe televizije, izdvajaju se pokušaji legitimizacije, odnosno delegitimizacije vojnih aktivnosti zaraćenih strana. Aktivnosti jedinica JNA u programu TV Beograd predstavljaju se diskursnom strategijom legitimizacije kao opravdane i nenasilne, uz isticanje činjenice da je JNA prava žrtva sukoba. Legitimizaciona osnova (Chilton, 2004, str. 152) za njenu vojnu ofanzivu uspostavlja se pozivanjem na autoritet vrhovnog pravnog akta, Ustava zemlje (*u skladu sa Ustavom i odlukama Savezne vlade, u nastojanju da zaštiti državnu granicu*). S druge strane, radnje vojnih jedinica Republike Slovenije delegitimizovane su izborom klišeiziranih izraza vojne terminologije, kojima se označava primena sile kao nelegitimna aktivnost (*oružani i druge vrste otpora*).

U informativnom programu TV Ljubljana legitimizacija aktivnosti zaraćene strane koja je imenovana NAŠOM (TO Slovenije) očitava se uveravanjem javnosti u činjenicu da se oružane snage Slovenije ponašaju u skladu sa pravilima rata i uzdržavaju od nasilnih radnji (primer A5), dok se delegitimizacija ostvaruje (Chilton, 2004, str. 46) predstavljanjem radnje jedinica JNA nasilnim i delom okupacione vojne taktike.

b) Masakr na Markalama

U medijskom predstavljanju ovog događaja delegitimizacija se realizuje stvaranjem asocijativnih veza sa vojnim formacijama i grupama prema kojima je u javnosti prisutan negativan stav. U tekstovima **Glasa** identifikacija delova oružane grupe aktera 2 kao *fundamentalista i islamskih fanatika*, može poslužiti kao primer negativne kvalifikacije aktera izricanjem osude za verski fanatizam i ekstremizam, potkrepljene praksom zapadnih medija da eskalacije mnogobrojnih ratova i pojava terorizma vezuju upravo za aktivnost ovih grupa (Van Dijk, 2006, str. 369–372).

Gl 07.02. 1994. Čini se da se od *opijenosti idejama fundamentalističkog vrha Sarajeva* trezni sve više muslimana. Jedan broj njih koji žive u Herceg-Bosni stupio je u redove HVO i bore se protiv, kako kažu, islamskih fanatika i ubica iz Afganistana i drugih arapskih zemalja. (A11)

U tekstovima **Oslobođenja** imenovanje oružanih snaga aktera 1 (Vojske Republike Srpske) realizuje se, umesto zvaničnim ili kolokvijalnim nazivom, ekspresivom (četnici), koji odgovara nazivu vojnih formacija poznatih po nedelima i zločinima prema lokalnom stanovništvu u Drugom svetskom ratu. Pojava grupe aktera prema kome je u kolektivnom pamćenju stanovništva (Wodak, 2006, str. 180) već izgrađen negativan stav, predstavlja svesnu manipulaciju njihovim ukorenjenim strahovima (Van Dijk, 2006, str. 11; Wodak & Chilton, 2005; Chilton, 2004, str. 150). Ranko Bugarski analizirajući srodne kvalifikacije u medijskom i političkom govoru tog vremena (Bugarski, 1997a, str. 110) koristi pojam *semantička disperzija*, kako bi pokazao da se diskursna strategija odnosi na identifikaciju oružanih grupa koje u datom istorijskom trenutku i geografskom prostoru nisu bile realno prisutne. Delegitimizacija ofanzivnih aktivnosti oružanih snaga neprijatelja (grupe ONI) od strane oba medija ostvarena je njihovim predstavljanjem kao nedozvoljenih i agresorskih (**Oslobođenje: napadao na slobodne teritorije; ne odustaje od svojih name-ra; Glas: nastavili provociranje srpskih boraca**).

c) Operacija Oluja

Ofanzivne akcije Vojske Republike Hrvatske delegitimizovane su od strane medija u Srbiji na samom početku sukoba, pozivanjem na međunarodne pravne norme koje su prekršene ovim činom, kao što je legislativa Ujedinjenih nacija o zabrani snabdevanja oružjem zaraćenih strana (*uprkos embargu Ujedinjenih nacija savremeno opremljena, organizovana i obučena od strane zapadni vojnih eksperata hrvatska vojska*). Hrvatski mediji, međutim osporavaju legitimnost jedinicama VRS kao akteru ratnog sukoba, predstavljajući ih kao pobunjene i, samim tim, pozicionirane van zvaničnog (legalnog) pravnog poretka.

VI 05.08. 1995. Kao što se i najavljivalo, sukob između Hrvata i *pobunjenih hrvatskih Srba* nije se mogao izbeći. (A39)

Termini za imenovanje vojnih formacija Srba iz Krajine takođe se oslanjaju na uticaj istorijskog ratnog kontekst (Reisigl & Wodak, 2009, str. 130), značenjima koja evociraju negativna iskustva stanovništva prema istoimenim vojnim jedinicama u prošlosti (četnici; četnička paravojska), kao i univerzalnim terminima (*teroristi; odmjjetnici*) međunarodne simbolike za protagoniste nasilja i opasnosti po civile širom sveta (Van Dijk, 2006; Chomsky, 2004; Sidel, 2004)

4.3.1.2.2 Intenzifikacija negativnog stava prema grupi ONI

a) Desetodnevni rat

Već pomenuti model delegitimizacije, poređenje aktuelnih sa vojnim formacijama iz prošlih ratova, upotrebljen je za intenziviranje negativnog stava prema pripadnicima JNA od strane TV Ljubljana. Ratni sukob upotrebljen kao osnov za uspostavljanje negativnih asocijacija (*za takvo varvarstvo su sposobni samo nacisti, nacisti*

sa petokrakom) ponovo je Drugi svetski rat, ratno vreme koje je očigledno zabeleženo u kolektivnom pamćenju velikog broja stanovnika bivše Jugoslavije kao tragično iskustvo (Van Dijk, 1988a, str. 116-119, 2006, str. 371; Chilton, 2004, str. 150).

TVLJ 02.07. 1991. Za takvo *varvarstvo* <su sposobni samo nacisti, nacisti s petokrakom>. (V10-A3)

b) Masakr na Markalama

Intenzifikacija negativnog stava prema akteru primenjuje se u tekstovima **Oslobodjenja** neposredno nakon incidenta spajanjem imeničkih ekspresiva sa etničkom odrednicom, čime se izriču direktne optužbe za zločine, ubistva i druge teške povrede ratnih normi (*velikosrpski zavojevači, srpski zločinci, bezumne ubice, Srbi fašisti*), kao i kvalifikacijom radnje glagolskim ekspresivima istih nijansi značenja (*ubili, iskasapili, izmasakrirali; dvadesetomesečno orgijanje; svakodnevno ubijaju Sarajlije*). U novinskoj kolumni objavljenoj nakon tragičnog događaja, upotrebom mehanizama intenzifikacije od početnog stava odgovornosti jedinica Vojske Republike Srpske i drugih aktera srpskog etničkog porekla za počinjeni zločin, izvodi se zaključak o njihovoj odgovornosti za pokušaj uništavanja čitavog naroda, države i civilizacije.

Osl 08.02. 1994. Ni nekoliko dana nakon zločina na Markalama, za koji u ljudskom jeziku ne postoje termini da bi se precizno opisao, a koji su počinili *Srbi fašisti*, nije moguće racionalno razmišljati o njemu, iako nam je razum nepomučen patnjom i boli potrebniji nego ikada ranije. Zato je i besmisleno postavljati pitanje što je više smisao ovog i ovakvog ubijanja civila Sarajlija i Bošnjaka, koje čine *srpski zločinci*, kada je već svima jasno da je prvi i jedini cilj *velikosrpskih zavojevača* bio i ostao, uništavanje bošnjačkog naroda u bukvalnom i fizičkom smislu, uništavanje svih tragova duhovne kulture koja svedoči o njegovom postojanju i dostignućima njegove civilizacije i svega onoga što je svjedočilo, svjedoči, i bez obzira na sve, opstat će da svedoči da je na ovom prostoru bila jeste i ostat će država Bosna i Hercegovina. (A14)

c) Operacija Oluja

Leksička oznaka vojnih formacija Srba iz Krajine sadrži termine (šaćica terorista) sa pojačanim dejstvom negativne ekspresije (Ristić, 2004), kojima je intenziviran već formiran negativan stav prema akteru 1. Sličan ishod ostvaruje se kvalifikacijom radnje (*terorizirali Hrvatsku*) koja zamenjuje blaži oblik delegitimizacije imenom –*pobunjenik*.

4.3.1.2.3 Generalizacija

Generalizacija je takođe jedna od osnovnih strategija negativnog predstavljanja grupe ONI. U diskursu ratnog novinarstva odnosi se, najpre na zamenu aktera ofanzivne radnje oružanih snaga drugom kategorijom kolektivnog aktera, najčešće nacionalnom i verskom zajednicom.

U medijima Republike Srpske (**Glas**) ona se ostvaruje identifikacijom verske grupe (*muslimani*) akterom oružanih akcija sa tragičnim epilogom. Tokom Operacije *Oluja* aktivnosti oružanih snaga Hrvatske od strane medija u Srbiji, predstavljene su kao aktivnost (hrvatskog) naroda. Za razliku od **Oslobođenja**, u tekstovima **Glas**a nije bilo pokušaja uspostavljanja analogije sa vojnim formacijama ratova iz prošlosti. Manipulacija se, međutim sastoji u uopštavanju ratnih aktivnosti za koje se pokušavaju okriviti predstavnici oružanih grupa „neprijatelja”, ka čitavoj nacionalnoj ili verskoj zajednici kao nosiocu radnje, na osnovu kojih se prema njima konstruišu etnički i verski stereotipi (Mitten & Wodak, 1993, str. 191-217).

Gl 07. 02. 1994. Ko je to zatajio u muslimanskom agitpropu i zašto su *muslimani* <okasnili sa svojim scenarijem „direktnog prenosa smrti”>?

Dn 08. 08. 1995. *Hrvati* <su uspeli da uđu u Kozarsku Dubicu>. (A33)

4.3.1.2.4 *Predikacija*

Diskursna strategija predikacije (Reisigl & Wodak, 2009, str. 122) odnosi se na kvalifikaciju radnje oružanih jedinica, kako bi se označila pozitivna ili negativna svojstva aktera (A36), ocenila radnja odobravanjem (A10) ili uz protivljenje, signalizirao lični stav prema akteru na osnovu stilsko-jezičkih signala, poput metafore, sinegdohe i metonimije (A34). Kao diskursna strategija najfrekventnije upotrebe, pogodna je za iskazivanje pozitivnog ili negativnog stava prema akteru, u zavisnosti od lingvostilističkih sredstava na koja se oslanja i njihove konotacije.

a) Desetodnevni rat

Ratni izveštaji TV Ljubljana predikativnim sredstvima radnju Teritorijalne odbrane predstavlja kao miroljubivu i uzdržanu (A5).

TVLJ 03.07. 1991. *Naša Teritorijalna odbrana* <je ispoštovala dogovor> o prekidu sukoba.

b) Masakr na Markalama

Predikacija je osnovna diskursna strategiju oba medija u pokušaju da ratna akcija oružanih snaga identifikovanih kao „sopstvene” bude prikazana uspešno realizovanom odbrambenom aktivnošću. Radnje neprijateljskih jedinica predstavljaju se kao aktivnosti kojima su jasno prekršena pravila rata.

Glas 09.02.1994. *Srpski borci* <su taj napad uspeli odbiti i u kontranapadu osvojili Hasin vrh >. (A10)

Osl 06.02. 1994. Više od hiljadu *agresorskih projektila* [1.1] palo je juče na slobodnu zvorničku teritoriju. U ovom bombardovanju ubijene su četiri osobe, od kojih je dvoje djece, a više ih je teško ranjenih.

c) *Operacija Oluja*

Mediji u Srbiji primenjuju ovu diskursnu strategiju obostrano, u svrhu pozitivne i češće negativne kvalifikacije aktera. Ratna dejstva Hrvatske vojske su kvalifikovana kao prekomerna upotreba sile, praćena razaranjima i proterivanjem civila.

Dn 07.08. 1995. *Hrvatska artiljerija* je <besomučno tukla> po Petrinji, Glini, Vrgin-Mostu, Dubici, Kostajnici. (A28)

Hrvatski mediji kvalifikacijama pozitivnih epiteta naglašavaju izuzetna svojstva vojne jedinice u sastavu Hrvatske vojske (A34) i uspešne ofanzivne radnje sopstvenih oružanih snaga, izražavajući zadovoljstvo usled vojnog uspeha i pobeđe.

VI 12. 08. 1995. *Postrojbe 81. gardijske bojne* <okrunjene pobedom i slavom su se vratile u svoj grad>. (A36)

VI 07. 08. 1995. *Pripadnici B4 gardijske bojne, čuveni „termiti“*, <u nezadrživom naletu, prvi su ušli u Obrovac>. (A34)

4.3.1.2.5 *Argumentacija*

Na osnovu klasifikacije teoretičara diskursno-istorijskog pristupa (Reisigl & Wodak, 2009, str. 123), diskursnom strategijom argumentacije se smatra opravdavanje ili dovođenje u sumnju tvrdnji i normativnih stavova nekog subjekta. Analiza posmatranih studija slučaja pokazuje da je ona često upotrebljena kao sredstvo za opravdavanje nasilnih akcija određenog aktera od strane medija koji su mu naklonjeni. Jedan od motiva je navođenje argumenata sa namerom da se ospori javno prisutan stav o karakeru akcije, kao i namera da se izrazi sumnja u ispravnost delovanja određenih aktera.

a) *Desetodnevni rat*

Argumentaciju kao diskursnu strategiju u izveštajima o sukobima u Sloveniji TV Beograd je koristila kako bi obrazložila opravdanost upotrebe sile od strane Jugoslovenske narodne armije.

TVB 28.06. 1991. U ovakvim situacijama, <na silu se odgovara silom>. Na putu Ljubljana-Zagreb *oklopna jedinica JNA* <put je morala da prokrči vatrom>. (A9)

TVB 28.06. 1991. Analiza današnjih vojnih operacija samo potvrđuje *da su jedinice Jugoslovenske narodne armije* <izbegavale korišćenje raspoložive vatrene sile>,[3] što je za posledice imalo činjnicu da su *oklopna vozila i helikopteri* <postali veoma lak plen i meta> *teritorijalaca*. (A8)

b) *Masakr na Markalama*

U prvom izveštaju **Glasa** o *Masakru* izostavljeni su podaci o mogućem počiniocu, a nakon toga izražena je sumnja da su institucije BiH odgovorne za tregediju. S obzi-

rom na dominantan utisak u evropskim medijima da su akteri masakra pripadnici Vojske Republike Srpske, u tekstu **Glasa** izloženi su argumenti kojima se ta pretpostavka pokušava osporiti.

Glas 10.02. 1994. Ako logika i dokazi još nešto vrede u današnjem svetu, *srpska strana* <je pružila više nego ubedljive argumente da ne može biti odgovorna za tragediju na sarajevskoj pijaci>. Čitav *niz tvrdnji muslimanskih vlasti*, od broja nastradalih, do uzorka eksplozije, <opovrgnut je slikama sa lica mesta i naknadnim analizama stručnjaka>.

c) Operacija Oluja

Mediji u Srbiji u kasnijoj fazi sukoba argumentuju stav o vojnoj nesposobnosti za odbranu oružanih snaga Krajine, a takođe i podstiču sumnju u motive odluka koje su dovele do vojnog poraza dotadašnjih predstavnika grupe MI.

Vn 08.08. 1995. Na političkoj sceni su se, na žalost, javili šverceri, trgovci, provincijske tehnokrate i neobrazovani policajci, rečju – šaka jada. Na vojno-strateškom <planu vladala je teorija statičnosti i nepokretljivosti *borbenih jedinica*, sa kojom se nije mogla organizovati, ni odbrana, ni napad>.(A24)

Vn 12.08. 1995. *Borci* [1] koji su četiri godine odbijali napade *ustaša* [2] pitaju se zašto su napustili front i svoje gradove kada su mogli da ih brane, mesec dva, možda unedogled. (A30)

4.3.1.2.6 Perspektivizacija

a) Desetodnevni rat

U izveštajima **TV Ljubljane** perspektivizacija se ostvaruje upotrebom deiktičkih zamenica (*naša Teritorijalna odbrana*) na osnovu kojih se uspostavlja identifikacija sa oružanim snagama kao sa delom sopstvene strane (A5).

b) Masakr na Markalama

Perspektivizacija u tekstovima **Oslobodenja** podrazumeva korišćenje izraza ratne frazeologija i negativnih ekspresiva za identifikaciju aktera i njegovih borbenih sredstava (*agresorski projektili; zločinci*) kao osnovnog diskursnog mehanizma za izražavanje distance prema aktivnostima oružanih jedinica VRS (A21). Kao u prethodno navedenom primeru upotreba prisvojne zamenice u funkciji leksičkog znaka za identifikaciju aktera je signal pozitivnog stava prema oružanim snagama BiH (*borci naše vojske*).

c) Operacija Oluja

Od strane hrvatskih medija izražava se bliskost u odnosu na oružane snage Hrvatske identifikacijom aktera prisvojnomo (deiktičkom) zamenicom i upotrebom izra-

za ratne frazeologije i ekspresiva kao lingvostilističkih sredstava kako bi se njihova radnja prikazala u saglasju sa interesima građana Hrvatske.

VI 07. 08. 1995. *Pripadnici B4 gardijske bojne, čuveni „termiti“, <u nezadrživom naletu, prvi su ušli u Obrovac>. (A34)*

Radnja pripadnika grupe ONI (Vojske Republike Srpske) je, s druge strane, izborom glagola koji označavaju agresiju, predstavljena je kao pretnja za opštu bezbednost. Iz perspektive medija Srbije, aktivnosti oružanih snaga Krajine prvobitno su viđene kao uspešne, a nakon toga se upotrebom eufemizama prikrivaju informacije o njihovom vojnom porazu (*povukli se na rezervne položaje*).

4.3.1.2.7 Ostala diskursna obeležja

a) Desetodnevni rat

Analiza izveštaja sa ratišta tokom sukoba u Sloveniji pokazuje i upotrebu različitih modela diskusne reprezentacije sa namerom prikrivanja ofanzivne i nasilne radnje, poput isključivanja aktera (Van Leeuwen, 2008, str. 28–32) naročito potencirane u izveštaju TV Ljubljana o prvim stradanjima pripadnika JNA (aktera 1), nastalim kao posledica delovanja TO (aktera 2). Pasivizacijom aktera (Van Leeuwen, 2008, str. 35) u programu obe televizije oružane jedinice identifikovane kao grupa MI predstavljaju se kao žrtve sukoba ili se pokušavaju opravdati njihove ratne aktivnosti.

b) Masakr na Markalama

Negativno predstavljanje aktera ogleda se takođe kvalifikacijom aktivnosti neprijateljskih formacija kao bezuspešnih i uzaludnih diskursnom strategijom marginalizacije (**Oslobođenje:** *doživeo pravi poraz; ataci ostali bez rezultata; gurnuti u smrt; Glas:* *nisu mogli podneti munjevit poraz; nastavili provociranje; i ovog puta su se prevarili*). Diskursne strategije upotrebljene u cilju pozitivnog predstavljanja su, izuzev navedenih, isključivanje aktera i instrumentalizacija, kao što je navedeno na primerima tekstova: 10, 13, 18 i 17.

c) Operacija Oluja

Pokušaj opravdavanja ofanzivnih aktivnosti pozivanjem na legitimno pravo odbrane sopstvene teritorije (A37) je jedan od modela predstavljanja ratnih aktivnosti sopstvenih oružanih snaga u hrvatskim medijima (Chilton, 2004, str. 152). Među diskursno-jezičkim signalima upotrebljenih u tom cilju, izdvaja se upotrebe partikule (*samo*) u funkciji ličnog stava opravdavanja nasilne radnje (A37: *Hrvatska vojska <osvaja samo svoja ognjišta>, svoju zemlju...*).

Druga široko primenjena strategija jeste marginalizacija i umanjivanje borbene moći protivnika, a cilj ovakvih izveštaja bio je podrivanje ratnog morala jedne strane i jačanje druge. Realizacija ovog modela u izveštaju **Večernjeg lista**, ogleda-

la se kroz svedočanstvo o slabostima „protivnika” i njegovoj nemoći da se odupre napadaču (*ubrzo ušutkani; nisu se hteli predati, nego su se nastojali probiti i pobjeći iz grada; bježanje im u krvi, a srce u peti*).

4.3.1.3 Zaključci poglavlja 4.3.1

Rezultati analize pokazuju da se u posmatranim studijama slučaja može identifikovati stav medija prema oružanim formacijama u sukobu, diferenciranim na osnovu kriterijuma MI/ONI. U najvećem broju ratnih situacija mediji su iskazivali negativan ili pozitivan stav prema jednom od aktera, pored primera u kojima se taj stav nije mogao odrediti, faktografskog izveštavanja o ratnim aktivnostima. Analitički model pokazuje da se odnos medija formira u relacijama iskazivanja pozitivnog do neutralnog stava prema jednom akteru, odnosno negativnog do neutralnog stava prema drugom akteru (Tabela oružanih jedinica 3.4).

Krajnje polarizovani stavovi prema akterima prisutni u izveštavanju medija o *Masakru na Markalama* i *Operaciji Oluja* uspostavljeni su kao pravilo za svaki analizirani dnevni list. U tekstovima **Glasa** prijateljska strana je Vojska Republike Srbije, a neprijateljska bez izuzetaka Armija Bosne i Hercegovine, dok je u novinskim priložima **Oslobođenja** potpuno obrnuta situacija. Tokom *Operacije Oluja* srpski mediji (**Večernje novosti** i **Dnevnik**) izražavaju pozitivan stav prema oružanim jedinicama Krajine, uz pojedine primere neutralnog odnosa (**Večernje novosti**), dok prema drugom akteru (Hrvatskoj vojsci) odnos varira od neutralnih izveštaja do negativnog stava. Hrvatski mediji, međutim uspostavljaju još direktniju podelu na prijateljske (sopstvene) jedinice Hrvatske vojske i nelegitimne neprijateljske oružane snage *pobunjenih Srba* kao drugog aktera u sukobu.

Imenovanje aktera realizuje se na osnovu nekoliko karakterističnih modela. Osim zvaničnog naziva oružane jedinice, prisutnog najčešće u situacijama u kojima lični stav izostaje ili se oružana formacija tretira kao prijateljska, signal pozitivnog stava su lične zamenice u funkciji deikse (**Oslobođenje**, **TV Ljubljana**), kao i konstrukcije uz epitete i ekspresive kojima se pokazuje divljenje i pohavale. Negativan stav prema akteru upotrebom imenice ili prateće sintagme iskazuje se nazivima sa negativnom istorijskom konotacijom, zajedničkim imenicama u sklopu relativne klauze, negativnim kvalifikacijama, sve do pogrđnih, ironičnih naziva, pejorativa, ekspresiva višeg intenziteta (nazivi nosilaca negativnih moralnih osobina) i termina koji ukazuju na nelegitimni karakter oružane formacije (*pobunjeni Srbi*).

Opisivanje radnje aktera prema kome se iskazuje pozitivan stav razlikuje se u zavisnosti od činjenice da li su u pitanju ofanzivne ili defanzivne akcije. Ofanzivne akcije predstavljene su jezičkim oznakama koje imaju za cilj prikrićvanja podataka ili sadrže komentar izveštača u svrhu njihovog opravdavanja: pasivne konstrukcije, impersonalne klauze, eufemizmi, hiperbole (*Operacija Oluja*), poredbene konstrukcije, nominalizacija (*Desetodnevni rat*) i modalni glagoli. Defanzivne akcije, s druge strane, realizovane su lingvostilističkim sredstvima pozitivnih kvalifikacija, epitetima i metaforičkim konstrukcijama sa asocijacijom na čvrstinu i nepokolebljivost u ratu.

Radnja aktera prema kome je izražen negativan stav varira u zavisnosti od intenziteta kritika i optužbi koje su mu upućene. Od najblažih koje sadrže kritiku usled preduzimanja ofanzivnih akcija i nastavka rata, do intenzivnijih za nelegitimne ratne radnje (zločine, ubistvo i proterivanja civila). Lingvistička realizacija ovih kategorija podrazumeva upotrebu: metafore, hiperbole, ekspresiva i intenzifikatora. Negativan stav može biti iskazan u cilju umanjivanja vojne snage protivnika i njegovih rezultata na ratištu upotrebom: ironije, negacije, negativnih metafora i epiteta. Specifična upotreba jezičko-stilskih sredstava u svrhu saopštavanja negativnog stava prema doskorašnjim pripadnicima grupe MI od strane medija u Srbiji odnosi se na indirektnu optužbu za izdajstvo, pogrešno ideološko opredeljenje posredstvom glagolskih oblika kondicionala i modala.

Modeli identifikacije aktera prema kriterijumima strukture i broja identifikatora najčešće su elementarni i redukovani specifikatori na osnovu tvorbenog modela skraćenih oblika naziva oružanih snaga (*jedinice Petog korpusa armije BiH, bojovnici*). Izuzetak su modeli kompleksne identifikacije, upotreba personalnog identifikatora (A10) kao sredstva za personalizaciju odgovornosti lidera u odnosu na delovanje pojedinih oružanih grupa (*Izetbegović, Tuđman*). Oba primera upotrebljena su u negativnoj konotaciji, tako da se personalizacijom delegitimišu elementi formalnog predstavljanja i ustrojstva vojne jedinice.

Diskursne strategije primenjene u svrhu pozitivnog predstavljanja aktera su predikacija (pozitivnom ili negativnom kvalifikacijom aktera), perspektivizacija (pozicioniranjem stava ka bliskosti ili distanci prema jednoj grupi aktera, upotrebom deiktčkih zamenica i drugih jezičkih signala), argumentacija (navođenjem argumenata u prilog osporavanja ili opravdavanja aktivnosti jedne zaraćene strane) i intenzifikacija (nabrajanje određenih sadržaja simboličkog značenja i hiperboličkim konstrukcijama kojima se intenzivira pozitivna ili negativna kvalifikacija aktera).

Isključivo u cilju pozitivnog predstavljanja aktera korištena je pasivizacija (instrumentalizacija radnje i isključivanje aktera sa namerom prikrivanja radnje) i legitimizacija (pozivanje na izvore društvenih autoriteta, poput ustava, zakona i drugih institucija države). Negativno predstavljanje postiže se upotrebom: delegitimizacije, marginalizacije, generalizacije i stereotipizacije.

Tabela oružanih jedinica 3.4

ORUŽANE FORMACIJE	A1+R1 (Jugoslavije/Srbije)			A2+R2 (Slovenije/BiH/Hrvatske)		
Medij	pozitivan	neutralan	negativan	pozitivan	neutralan	negativan
TVB	+	+			+	+
TVLJ		+	+	+	+	
Glas	+					+
Osl			+	+		
Ve	+	+			+	+
Dn	+				+	+
VI			+	+		
NL			+	+		

4.3.2 Društvena reprezentacija

Medijsko predstavljanje ličnosti od čijih odluka i radnji zavisi rasplet ratnih događaja je značajan segment simboličke reprezentacije sopstvenog političkog i nacionalnog identiteta, kao i procesa izgrađivanja slike o drugoj strani delegitimizacijom ličnih karakteristika osoba koje ih predstavljaju. Na sličan način reflektuju se i aktivnosti grupe pojedinaca, delova političkog i vojnog rukovodstva.

Akteri koji u medijima imaju reprezentativnu funkciju su najpre nosioci civilnih vlasti, od državnog do lokalnog nivoa, zajedno sa predstavnicima važnijih političkih partija, a sa druge strane vojni komandanti i oficiri, kao nalogodavci ratnih planova i operacija. Druge ličnosti koje se pominju u medijskim priložima su neposredni učesnici u konfliktu, poput civila ili vojnika na ratištu. Predstavljanjem ove grupe aktera auditorijumu se saopštavaju informacije o njihovom ličnom iskustvu u ratu, poput „priče običnog čoveka” koji se spletom okolnosti nalazi u određenoj ulozi i čiji se stavovi, mišljenje i ponašanje mogu projektovati na prosečnog pripadnika medijske publike. Za razliku od pripadnika oružanih jedinica, reprezentativni akteri uglavnom nisu direktno angažovani u borbenim aktivnostima, ali od njihovih odluka, naredbi stavova i drugih smernica za vođenje rata, zavise aktivnosti pripadnika oružanih snaga, a često i budućnost samog ratnog sukoba.

Diskursno uslovljena identifikacija aktera odražava društvenu reprezentaciju (Van Leeuwen, 2008) i podrazumeva, u prvom redu, upotrebu specifičnih kategorija za predstavljanje njegovog ličnog identiteta, koje će činiti osnov diskursno-jezičke analize u ovom segmentu istraživanja, kao što su:

1. referencijalna specifikacija (na osnovu kojih se načelno identifikuju određene ličnosti);
2. individualizacija (isticanjem odgovornosti pojedinca nasuprot odgovornosti čitavog kolektiva kao vršioca radnje);
3. personalizacija (predstavljanje aktera opštim ljudskim karakteristikama);
4. nominacija (predstavljanje aktera shodno njegovom jedinstvenom identitetu);
5. kategorizacija (predstavljanje pojedinca na osnovu pripadnosti grupi);
6. predeterminacija (identifikacija na osnovu istovremenog učešća u više od jedne društvene prakse).

Unutar medijskog teksta reprezentativni akteri mogu biti određeni personalnim identifikatorom (*Franjo Tuđman*) i specifikatorom (*slovenački čelnici*), odnosno različitim oblicima redukovanih (*Martić i Babić*) i kompleksnih formi (*predsednik Republike Hrvatske dr Franjo Tuđman*). Istraživanja reprezentacije aktera u medijima pokazuju insistiranje pojedinih informativnih dnevnih listova (britanski *Guardian*) na institucionalnoj reprezentaciji aktera i kolektivnog tela (Fairclough, 1995a, str. 116), kako bi bile naglašene njihove funkcije i društveni statusi, dok s druge strane, popularni dnevnik (britanski *Sun*) češće koriste skraćeni oblik imena. S obzirom na mogućnosti kombinacije ovih modela koje proizilaze iz pravila anaforzacije teksta, medijske tipologije i kriterijuma ekonomičnog saopštavanja

informacija, analiza bi trebalo da ukaže i na moguću uslovljenost izbora različitih modela identifikacije ličnim stavom autora.

4.3.2.1 Leksička identifikacija

a) Desetodnevni rat

Neutralan stav prema reprezentativnim akterima u izveštajima obe televizije

Ključni reprezentanti državne i vojne vlasti Jugoslavije, kao i republičke vlasti Slovenije, predstavljeni su najčešće u televizijskom programu bez tragova ličnog stava u identifikaciji aktera. S obzirom na tip aktera, korištene su uobičajne kategorije modela leksičke identifikacije: kompleksnih (primer R4 i R5), kao i elementarnih i redukovanih specifikatora za identifikaciju kolektivnih aktera vojnog i političkog rukovodstva (primer R6).

TVB 27.06 1991. *Savezno izvršno veće, predsedavao je Ante Marković, <razmotrilo je poslednje događaje u zemlji>, posebno u republikama Sloveniji i Hrvatskoj.* (R4)

TVLJ 08.07. 1991. *Zapovedništvo ljubljanskog korpusa danas je preuzeo major Jovan Pavlov. Danas je on, u svom prvom predstavljanju javnosti, u svojoj izjavi, ponovio stavove Armije o događajima u Sloveniji.* (R5)

Primeri se odnose na delove informativnog programa koji žanrovski čine: kratke vesti, informacije i izveštaji. U odnosu na formalne kriterijume, unutar svoje strukture oni ne pružaju previše mogućnosti za ispoljavanje subjektivnosti govornog lica. Pojedini segmenti ratnih izveštaja, informacija, a pogotovo televizijskih komentara, ipak sadrže određene komentare i ocene govornika na osnovu kojih se može odrediti medijski stav prema ličnosti, vojnom ili državnom organu.

TV Ljubljana

Iskazivanje negativnog stava prema reprezentima saveznih institucija

Izuzev prema jedinicama JNA, u ratnim vestima TV Ljubljana, negativan stav izražen je u odnosu na pojedine javne ličnosti koje se smatraju odgovornima za njihovu upotrebu: Antu Markovića, predsednika SIV (savezne vlade), određene članove predsedništva, člana vojnog rukovodstva generala Blagoja Adžiću. Tako se ističe i njihova lična odgovornost, ali u okviru delovanja kao članova kolektivnih organa civilne ili vojne vlasti.

Predsednik savezne vlade Ante Markovića smatra se najodgovornijim za izazivanje konflikta. Identifikacija aktera u anaforičkoj upotrebi zajedničke imenice u sastavu relativne klauze (*čovjek koji je svojim zahtevima umalo uzrokovao prekidanje pregovora*) (R13), čini ustaljenu formu za isticanje negativnog stava (Reisigl & Wodak, 2009, str. 123) prema njegovom štetnom ponašanju u sklopu mirovnih pregovora. Sledeći primer (R14) sadrži direktne optužbe za obmanjivanje javno-

sti, upotrebom veznika u funkciji izdvajanja ličnog stava (Fairclough, 1995a, str. 82) i deiktičke zamenice sa ličnim glagolskim oblikom (*svi znamo*), tako da se stav govornika pridružuje stavu publike, a nasuprot mišljenja premijera.

TVLJ 08.07. 1991. Među njima je takođe savezni premijer Ante Marković, čovek koji je svojim zahtevima umalo *prouzrokovao prekidanje pregovora*. Čak i od predsednika jugoslovenske vlade, ovo je previše. Pri tome je *Ante Marković, koji nije želeo odgovarati na pitanja novinara*, <predložio sledeće rešenje>, kako ne bi došlo do pogoršanja situacije dramatičnih razmera. (R13)

TVLJ 28.06. 1991. Ovo je na konferenciji za novinare potvrdio takođe *predsednik Savezne vlade Ante Marković*, <iako svi skupa znamo da to nije istina i da se radi o gruboj laži>. (R14)

Kritike su upućene i saveznom predsedništvu, odnosno njegovim članovima kao pojedincima koji zastupaju politički stav SR Srbije. Optužba se odnosi na nepoštovanje dogovora o primirju, pozivajući se na autoritet evropskih ministara. One su u narednom primeru (R16) intenzivirane ponovnom upotrebom ličnih glagolskih oblika u deiktičkoj funkciji, kao sugestivnih elemenata izjednačavanja medijskog stava sa stavom publike.

TVLJ 02.07.1991. *Predsedništvo* <je očito zaobišlo jučerašnji dogovor> slovenačkog rukovodstva s Markovićem, a i ograničeni <zahtev državnoga vrha takođe nije u skladu sa zahtevima dvanaest ministara>. (R15)

TVLJ 27.06.1991. Videli smo naime, da sinoćni razgovori s predstavnicima Evropske zajednice o tromesečnom primirju nisu zadovoljili Srbiju, jer su *Jović, Kostić i Avramović* ponovo, nakon ciničnog saopštenja, <zahtevali da se ove odluke ne samo zamrznju, nego da se dokumentom od razdruživanja odreknu, takođe i hrvatski sabor i slovenačka skupština>. (R16)

Prema predstavnicima vojne vlasti, za razliku od ocena aktivnosti snaga kojima one komanduju, odnos medija u Sloveniji je uzdržan, izuzev u jednom primeru, kada se ponašanje komandanta generalštaba Adžića tumači kao spremnost za nastavak rata.

TVLJ 07.07 1991. Na popodnevnoj pres konferenciji smo čuli da *general pukovnik Blagoje Adžić* <namerava da nastavi rat u Sloveniji>. (R17)

TV Beograd

Negativan stav prema kolektivnom akteru (civilne vlasti Slovenije i organi federacije)
U vestima RTV Beograd izricanje ličnog stava u odnosu na reprezentativne aktere odnosi se najpre na kritiku odluka i ponašanja pojedinih organa Republike Slovenije. Na lingvističkom nivou realizovano je posebnim stilsko-jezičkim sredstvima

u sklopu zavisne rečenice, kojima se referira na akcije i stavove kolektivnog aktera, navedene u sadržaju glavne rečenice. Diskretno je naglašeno stilističkim sredstvima ironije i igre rečima (R6), dok je direktnije pozicioniranje ostvareno upotrebom partikule (*očigledno*) koja signalizira ocenu aktera (*euforična i bespogovorna samostalnost*) izvedenu na osnovu mišljenja govornika (R7).

TVB 05. 07. 1991. Do sada svi *slovenački čelnici* <odlučno odbacuju odluke saveznog predsedništva smatrajući ga ultimatumom>, uz napomenu da će <istrajati do kraja>, ali da li sa Titom, ili na Titu, pokazaće vreme. (R6)

TVB 07. 07. 1991. U toku je proširena *sednica predsedništva Slovenije*, koja očigledno, <ne može da udovolji zahtevima evropske trojke i poraslim apetitima o samostalnosti Slovenije, koja je euforično i bespogovorno obećavana>. (R7)

Predsedništvo Jugoslavije, kao kolektivno telo, smatra se odgovornim za nedovoljni angažman i oklevanje u vršenju svoje dužnosti, direktnom kvalifikacijom voditelja izrečenom kao zaključna ocena, nakon izveštaja sa konferencije za medije.

TVB 04.07. 1991. Dakle, ko je donosio ključne odluke, i ko je odgovoran za nedužne žrtve, ni na ovoj konferenciji za štampu nije postalo jasnije. Tim pre, što *predsedništvo Jugoslavije*, kao *vrhovni komandant*, <nije u odsudnim danima funkcionisalo>. (R8)

Viši stepen negativnih kvalifikacija usmerenih ka određenoj grupi reprezentativnih aktera, odnosi se na Savezno izvršno veće (SIV) direktno odgovorno za početak rata i pokušaj preusmeravanja odgovornosti. Lični stav je, u ovom primeru izvoda iz vojno-analitičkog komentara, takođe razgraničen upotrebom partikule (*sigurno*), nakon čega sledi optužba kako bi se osporila odgovornost vojnog rukovodstva Jugoslavije.

TVB 04. 07. 1991. U svakom slučaju, *Savezno izvršno vijeće* <sigurno da pokušava, da deo svoje krivice, za događaje u Sloveniji, prebaci na vojni vrh>, odnosno na Štab Vrhove komande Jugoslavije. No, činjenice su neumoljive. (R10)

Za razliku od umereno kritičkih stavova, zabeležen je i jedan primer upotrebe negativnog ekspresiva visokog intenziteta (*izdajnici*). Njegova sugestivna snaga je ipak ublažena činjenicom da optužba nije usmerena prema određenom licu ili kolektivu, već ka zamišljenom neprijatelju, delu imaginarne grupe ONI (R12).

Podrška reprezentima vojne vlasti (JNA)

Pozitivan stav u odnosu na reprezentativne aktore u autorskom govoru informativnog programa RTV Beograd ne odnosi se na delovanje institucije ili organa vlasti kao kolektiva, već pre svega na aktivnosti pojedinaca, kao predstavnika vojnih

struktura. U navedenom televizijskom komentaru urednika CIPE, kontrastivnim prikazom, odlučno ponašanje člana vojnog rukovodstva JNA, suprotstavlja se neodlučnom i neprincipijalnom stavu državnog rukovodstva Jugoslavije.

TVB 05.07. 1991. Član Štaba vrhovne komande, general potpukovnik Marko Negovanović, saopštio je danas novinarima da su oružane formacije Hrvatske i Slovenije napale više vojnih objekata. Svaki takav napad biće shvaćen kao oružani i biće uzvraćen oružjem, rekao je Negovanović. *Reč generala* <tvrdi je i odlučna>. Kako će postupiti vrhovni komandant, državno predsedništvo, kad je jedna stvar iz njihove jučerašnje odluke, praktično već prekršena. (R11)

Pojedini oficiri JNA, članovi nižih vojnih struktura, predstavljeni su takođe afirmativno kao što se može videti iz uvodnog dela jednog od ratnih izveštaja.

TVB 03. 07. 1991. I ovaj prljavi rat nije mogao bez *izdajnika*, ali je imao i svoje *junake*, koji su <herojski branili ugled Armije i čast otadžbine>. *Jedan od takvih* je i svakako *poručnik Dragomir Grujović iz Čačka*, koji je *slovenačkim teritorijalcima*, <poručio da će svi odleteti u vazduh, ako pokušaju da zarobe skladište pogonskog goriva>. Čačanin je zajedno sa svojim *drugovima Hrvatima, Make-doncima i Albancima*, <ne samo izdržao sve sramote>, već i u trenutku kad je video da će *komandant, kapetan Branimir Furlan*, da ih preda, <pucao u njega, a zatim preuzeo komandu sa drugom Hrvatom>. (R12)

Reprezent „sopstvene strane“ u ratu primer je pozitivnih vojničkih osobina i vrline, predstavljen u ovom izveštaju kompleksnim modelom identifikacije: podacima o ličnom imenu, profesionalnom statusu i mestu poreklu. Opisima njegovih odbrambenih aktivnosti (*poručio da će svi odleteti u vazduh, ako pokušaju da zarobe skladište pogonskog goriva*) zajedno sa ofanzivnim (*pucao u njega, a zatim preuzeo komandu sa drugom Hrvatom*), konstruiše se poželjni model patriotizma i požrtvovanja.

Upotrebljeni različiti modeli leksičke identifikacije, od kompleksnih do elementarnih i redukovanih, u oba medija, za sve kategorije aktera nezavisno od pripadnosti određenim republičkim ili državnim strukturama, pokazuje uvažavanje njihovog reprezentativnog statusa, za razliku od stava prema oružanim snagama pod direktnom komandom istih državnih i vojnih struktura. Jedina osoba koja se smatra lično odgovornom za nastanak sukoba, od strane oba medija, jeste predsednik SIV Ante Marković. Ovaj podatak može biti pokazatelj upotrebe medija od strane centara političke moći u republikama nakon uspostavljanja kontrole nad javnim servisima na njihovoj teritoriji.

U okviru različitih žanrova najdirektnije iskazivanje stava prisutno je unutar televizijskih komentara čija je tema bila upravo analiza političke situacije i predstavljanje medijskog stava u odnosu na konflikt. Ekonomičnost i informativnost kao preovlađujući kriterijumi u koncepciji kraćih televizijskih priloga ograničili su

moгуćnosti novinara da unutar ovih formi opširnije iskaže stav. Jedan od mogućih izbora bila je upotreba jezičko-stilskih sredstava poput partikule, veznika i deiktičkih zamenica, koje su u rečenici imale funkciju razdvajanja delova autorskog govora, od ličnog stava, kao što je zabeleženo u više primera (R7, R10, R13-16).

Tabela reprezenata 4.1

REPREZENTACIJA RTV BEOGRAD						
A1	IP + hijerarhija VV	IP + funkcija CVR	IP + funkcija CVD (predsedništvo)		IP + funkcija CVD (SIV)	
	oznaka stanovnika grada + IP + hijerarhija VV					
R1	podrška odlučnom stavu	bez stava	ocena o nedovoljnom angažmanu i oklevanju		optužba o odgovornosti za izazivanje sukoba	
	odlučno ponašanje u borbi					
ID	metafora		partikule		partikule	
R2		bez stava	sumnja u iskreno ponašanje		kritika isključivog stava i samovolje	
ID					ironija, igra rečima	
A2		CVR	politički lider		predstavnici CVR	
DS	predikacija				predikacija	
MI	POZITIVAN	NEUTRALAN	NEGATIVAN			ONI
R1		bez stava	kritika neiskrenog ponašanja	nepoštovanje dogovora, izričit stav	rešenost ka nastavku rata	
ID				veznici, partikule	partikule	
A1		CVD	prezime + funkcija CVD (SIV)	naziv tela CVD (+) prezime	prezime + funkcija predstavnika VV	
R2		bez stava				
A2		IP +CVR				
TV LJUBLJANA						

Legenda skraćenih oznaka navedenih u Tabeli reprezenata

A 1, A2 – identifikacija grupe aktera 1 i 2

R1, R2 – identifikacija radnje koju vrši određena grupa aktera 1i 2

VV – predstavnici vojne vlasti

CVR – predstavnici civilne vlasti Slovenije

CVD – predstavnici državne vlasti SFRJ

IP – ime i prezime

b) Masakr na Markalama

Eskalacija ratne propagande nakon sukoba u Sloveniji, odrazila se između ostalog, na korenitu promenu u načinu medijskog predstavljanja reprezentativnih aktera ratova na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Umesto institucija, državnih i vojnih organa koji su u prvoj studiji slučaja viđeni kao ključni nosioci ratnih aktivnosti, ovu ulogu na sebe preuzimaju politički i vojni lideri Republike Srpske i BiH kao pojedinci, od strane medija prepoznati kao delovi prijateljske ili neprijateljske strane (Tabela reprezenata 4.2).

Glas

Negativan stav prema političkom vođstvu BiH

Kao i u ostalim segmentima analize, u odnosu na aktere konflikta koji predstavljaju bosanskohercegovačku vojno-političku opciju iskazan je krajnje negativan stav, prisutan kroz značenja terminima za identifikaciju aktera i radnje koju on izvršava.

GI 07.02.1994. Čini se da se od opijenosti *idejama fundamentalističkog vrha Sarajeva* trezni sve više muslimana. (R18)

GI 07.02.1994. Proporcionalno snazi kojom ga gubi, povećava se broj onih koji stradaju i koji plaćaju *ambicije muslimanskih vođa*. One su <prevelike i preopasne za ovaj narod, kojem su upravo najviše zla naneli> *oni koje su izabrali*.(R19)

GI 10.02. 1994. Koliko su god politički ciljevi ovog novog zločina muslimana jasni, toliko je nepoznato *ko su zapravo ljudi koji hladnokrvno ubijaju svoj narod zarad suludih ideja osvedočenog fundamentaliste Alije Izetbegovića i njegovih najbližih saradnika*. (R20)

GI 10.02.1994. Čitav niz *tvrdnji muslimanskih vlasti*, od broja nastradalih, do uzorka eksplozije,<opovrgnut je slikama sa lica mesta i naknadnim analizama stručnjaka>. (R21)

Leksička identifikacija aktera podrazumeva zamenu formalnog predstavljanja statusa u sklopu državnih hijerarhijskih struktura, asocijativnim vezama u odnosu na versku zajednicu (*muslimanske vlasti*) kojoj pripadaju i pretpostavljenih ideoloških opredeljenja. Upotrebljeni kvalifikatori (*osvedočeni fundamentalista Alija Izetbegović*) sadrže optužbe za verski fanatizam i ekstremizam, usmerene ka predsedniku BiH Aliji Izetbegoviću kao subjektu identifikacije i prema njegovim najbližim saradnicima (R20).

Predstavljanje radnje izvedeno je indirektnim optužbama političkog rukovodstva BiH za izvršavanje zločina, odnosno planiranja i sprovođenja samog masakra na Markalama (R20). Negativna kvalifikacija dopunjena je, s druge strane, optužbama za štetno političko delovanje prema sopstvenim biračima (R19) političkog rukovodstva i samog predsednika BiH (*ideje Alije Izetbegovića = stradanje, pat-*

nju i krv Muslimana) i alegorijskom predstavom, tako da se uspostavlja dvostruka negativna identifikacija ključnog političkog aktera: kao ekstremiste i kao izdajnika.

Podrška političkim predstavnicima Republike Srpske

Ličnosti koje simbolizuju političku opciju Reublike Srpske, prikazane su, s druge strane, kompleksnim modelom identifikacije. Uz lično ime potpredsednice Republike Srpske, navedena je državna funkcija i akademsko zvanje, prema svim pravilima zvaničnog predstavljanja. Njene aktivnosti kvalifikovane su kao brižna i human delatnost (*interesovala se za uslove života i rada*), u funkciji opravdavanje rata patriotskim i odbrambenim razlozima.

Gl 15.02. 1994. *Potpredsednica Republike Srpske dr Biljana Plavšić* interesovala se za uslove života i rada boraca i za mere koje preduzimaju u zaštitu srpskih prostora i granica RS. (R22)

Oslobođenje

Negativan stav prema političkim predstavnicima Republike Srpske

Unutar tekstova lista **Oslobođenje**, odnos prema rukovodstvu Republike Srpske, prema očekivanju, dijametralno je promenjen u odnosu na pisanje **Glasa**. Identifikacija reprezenata ratne politike realizovana je, često odrednicama diskvalifikacije, imenovanjem aktera kao vršilaca nasilne radnje visokog intenziteta i pozicioniranjem odgovornosti za nedozvoljene ratne aktivnosti, u prvom redu: ratne zločine, ubistva civila i razaranja gradova (R23-26).

Osl 09. 02. 1994. Nakon trodnevne ofanzive *srpski agresor* [A2.1] je na prostoru bihačkog okruga doživeo pravi poraz.

...

Među zarobljenim četnicima je i njihov oficir Milivoje Kondić [RE2.1] iz Prijepolja koji je bio *jedan od poznatijih koljača u zloglasnom četničkom logoru „Keraterm“* [RE2.2] . (R23)

Osl 10. 02. 1994. *Ratni zločinac Radovan Karadžić* u pismima upućenim američkom i ruskom predsedniku, Klintonu i Jeljcinu, traži da se pod hitno izvrši stručna međunarodna ekspertiza kratera na Markalama kao i autopsija žrtava.

... Naravno *zločinac Karadžić* u strahu od moguće vojne intervencije Zapada, <zaboravlja podatke koje su izvori UN objavili u nedelju>, a po kojima kobnog petog februara niti jedan projektil nije ispaljen sa položaja bosanske vojske, dok je sa srpskih ispaljeno preko četrdeset projektila teškog topništva. (R24)

Osl 11. 02. 1994. Na odluku u Briselu pokušalo se uticati igrajući na kartu Rusa, ali se ni veliki saveznik nije nešto pretrgao na međunarodnoj sceni. Karadžiću je <još samo preostalo da zaprijeti kako će obarati avione> izjavljujući istovremeno kako nema govora o povlačenju teškog naoružanja oko Sarajeva. Za obrt

koji je uslijedio sigurno je postignuta puna saglasnost jer je *Karadžić* <poznat kao veliki blefer>. (R25)

Osl 11. 02. 1994. Iskustvo nas, međutim uči da nema mesta euforiji i da su dalji obrti mogući. *Drugi čovjek paljanske hijerarhije, Momčilo Krajišnik*, sinoć izjavljuje o spremnosti da se Sarajevo stavi pod protektorat UN i povlačenju srpskog teškog naoružanja, ali pod uslovima koje će tek danas (četvrtak) saopštiti u Ženevi. (R26)

Glavnomokomandujući Vojske Republike Srpske, Ratko Mladić, identifikovan je jezičkim oznakama koje sadrže elemente višestruke negacije državno-pravnog subjektiviteta Republike Srpske, upotrebom: partikule (tzv.), navodnika i prideva (*samoproglašene*). Ličnost „na vrhu piramide odgovornosti” ipak je predsednik Republike Srpske, Radovan Karadžić. Njemu upućene optužbe su dodatno naglašene upotrebom kvalifikatora ustaljene konstrukcije etiketiranja krivice – *zločinac Karadžić*. Ona zamenjuje ne samo statusna obeležja državne funkcije, već i elemente lične identifikacije (R24).

Drugi pripadnici političkog rukovodstva RS, identifikovani su sinonimima podrugljivog značenja. Umesto oficijalnog naziva entiteta koji zastupa, potpredsednička funkcija Momčila Krajišnika, (R26) predstavljena je metonimijskim oblikom grada u kome je njegovo sedište. Upotreba frazeološke konstrukcije iz domena sporta takođe je u funkciji podrugljivog, negativnog poređenja najvišeg državnog rukovodstva sa sportskim timom iz malog mesta⁴ (*drugi čovjek paljanske hijerarhije, Momčilo Krajišnik; Paljanska ekipa*).

Kako su najoštrije kvalifikacije sadržane u leksičkoj odrednici aktera, navodi o izvršenoj radnji neznatno dopunjuju nameru negativnog predstavljanja, a odnose se na nabranje negativnih moralnih osobina nižeg intenziteta: sklonost obmanama i prevari (R25).

Podrška političkim i vojnim predstavnicima BiH

Reprezentanti državne politike BiH, nasuprot tome, označeni su elementarnim i kompleksnim identifikatorima, među kojima preovlađuju informacije o pripadnosti vojnim i državnim strukturama, na osnovu zvanične terminologije ili kolokvijalnog naziva (R28-29). Eksplicitno iskazivanje ličnog stava podrške sadržano je u novinskom izveštaju (R28) upotrebom prisvojne deiktike zamenice za oznaku vojnog rukovodstva BiH (članovi naše vojne delegacije).

⁴ Međunarodna diplomatska praksa pokazuje više primera upotrebe termina glavnog grada u svojstvu imeničke oznake za teritorijalno-političku celinu od strane subjekata druge teritorijalno-političke jedinice koji ne priznaje njen legitimitet. Među novijim primerima takve prakse na prostoru jugoistočne Evrope jeste i predlog naziva za Makedoniju kao državnu zajednicu od strane Grčke (Republika Skoplje), kao i imenovanje nepriznatih institucija Kosova u toku političkih pregovora o statusu, od strane političkih struktura Republike Srbije (Priština) 2013. godine.

Osl 10.2.1994. Povodom jučerašnjih razgovora na sarajevskom Aerodromu predstavnika Armije [1.1] i predstavnika agresorske vojske [A2.1] i postignutog sporazuma o prekidu vatre i povlačenju teške artiljerije sa neprijateljskih položaja oko Sarajeva, predsjednik predsjedništva BiH Alija Izetbegović [RE1.1], članovi naše vojne delegacije Jovan Divjak, Mustafa Hajrulahović i Ismet Dahić [RE1.2], održali su konferenciju za novinare. (R28)

Osl 05. 2. 1994. Brigadni general, Hazim Šadić, komandant Drugog korpusa Armije BiH [RE1.1] juče je posjetio izviđačko-diverzantski odred „Crni vukovi“ u Kalesiji. On [RE1.2] je u ime armijskog generala Rasima Delića [RE1.3] uručio pohvalnice vrhovne komande momcima i djevojkama bez straha i mane [A1.1]. (R29)

Za razliku od većine primera u analiziranom medijskom uzorku, intervju sa vojnkinjom Armije BiH odnosi se na osobu čiji položaj u vojnoj strukturi nije od većeg značaja za sam tok ratnih događaja. Motivacija za nastanak ovog priloga je namera lista da se ličnim iskustvom neposredne učesnice, slično prilogu TV Beograd o oficiru JNA (R12), čitaocu predstavi poželjan model angažmana u ratu. Medijska publika se upoznaje sa njenim ličnim imenom i pripadnosti određenoj vojnoj jedinici, ali i sa godinama života, mestom u kome živi, kako bi se čitaocima što više približila ličnost intervjuisane.

Osl 14.02.1994. *Narcisa Kevdžija, dvadesetogodišnja Sarajka, borac 15. motorizovane brigade* <od prvih dana rata je na prvim linijama odbrane grada>.

...

Od početka <hrabro i neustrašivo, zajedno sa svojim saborcima, kalila se i prekalila u borca bez straha>. U slamanju velike četničke ofanzive, krajem prošle i početkom ove godine <smjelim vojničkim držanjem ponovo je zadivila drugove i starješine>. (R30)

Uz podatke o različitim društvenim ulogama, slede kvalifikacije pozitivnih osobina u ratu (hrabrosti i veštine). Stereotipno prikazivanje ostvareno je ustaljenim glagolima (*kalila se i prekalila; zadivila drugove*) i epitetima vojne terminologije (*Neustrašivo, zajedno sa svojim saborcima, kalila se i prekalila u borca bez straha. Smjelim vojničkim držanjem zadivila drugove i starešine*).

Novinski komentari kao i u prethodnim primerima sadrže različite diskursne modele usmeravanja odgovornosti prema određenom akteru ili grupi. Posebno indikativan primer čini izuzetno sugestivan komentar koji prethodi i sledi nakon parafraziranog saopštenja Radovana Karadžića, čime je relativizovan sadržaj autorskog govora (R24).

Najčešći modeli leksičke identifikacije su elementarni i kompleksni, navođenjem statusnih obeležja sa namerom formiranja pozitivnog stava (Fairclough, 1995a, str. 116). Personalni kompleksni i redukovani identifikatori upotrebljeni su za određenje ličnosti prema kojima se ispoljava negativan stav (usled težnje da se negiraju ili izbe-

Tabela reprezentata 4.2

REPREZENTACIJA		OSLOBODENJE						deiktika prisvoj- na zamenica + Pl + oznakaVV	
A2	lično ime + imenička oznaka za počinioča zločina	lično ime +	lično ime +	lično ime +	pripadnosti Oj + lično ime	imenička oznaka pripadnosti Oj + lično ime + starosna dob +			
ID	<i>negativno poređenje, hiperbole</i>	<i>podrugljivi epiteti</i>	<i>podrugljiv naziv</i>			<i>pozitivni epiteti</i>			
R2		najava poraza u ratu	odgovornost za zločine	predstava straha i razočarenja <i>frazna konstruk- cija</i>		pohvala ratnih sposobnosti		pozitivan dopri- nos pregovorima	
ID									
DS	predikacija	intenzifikacija	intenzifikacija	intenzifikacija			predikacija	perspektivizacija	
	individualizacija	marginalizacija					predeterminacija		
ONI	NEGATIVAN STAV			NEGATIVAN STAV	NEUTRALAN	POZITIVAN STAV		POZITIVAN STAV	MI
	LIDER			RUKOVODSTVO		LIDERKA		RATNICA	
									RUKOVODSTVO
GLAS									
R1	odgovornost za zločine, stradanje, patnju, monstuo- znost		odgovornost za patnju svog naroda			briga o boricima, zaštita svog naroda			pohvala stava tokom mirovnih pregovora
ID			<i>negativni epiteti</i>						
DS	intenzifikacija		predikacija			predikacija nominacija			predikacija
A1	ime i prezime (+) kvalifikacije za verski ekstremizam					državne funkcija + akademsko zvanje+ lično ime			etnička pripadnost
ID	<i>negativna metafore</i>								

gnu podaci o njihovim državnim i vojnim funkcijama), identifikaciju aktera opštepoznatog publici (Vasić & Alanović, 2007, str. 163) i kao posledice anaforizacije.

c) Operacija Oluja

Dosadašnji rezultati analize pokazali su da se u ovoj studiji slučaja, za razliku od ostalih, vrednosni stav medija prema predstavnicima jedne interesne grupacije u ratu menjao uporedo sa tokom ratnih zbivanja. Ova pojava se najdirektnije uočava upravo u segmentu analize koji se odnosi na identifikaciju reprezentativnih aktera i podrazumeva negativan stav prema političkim i vojnim liderima Krajine u medijima Srbije, uprkos činjenici da su oni istovremeno posmatrani delom sopstvene strane.

Drugi dominantan model identifikacije zasnovan je na kontinuiranom postupku delegitimizacije političkih i vojnih predstavnika jedne od sukobljenih strana, tretirane kao neprijateljske. Najočigledniji primer tog postupka je predstavljanje ličnosti Franje Tuđmana u srpskim medijima kao personalizacije neprijateljstva prema srpskom narodu, dok je od strane hrvatskih medija o njemu izgrađena mitska slika pobjednika, spasioca nacije, heroja, uz nabranje ličnih i poslovnih vrлина.

Mediji Srbije

Podrška reprezentativnim akterima

Pozitivno predstavljanje reprezentativnih aktera u medijima Srbije, odnosi se na akcije političkog i vojnog rukovodstva Krajine i zabeleženo je samo u vremenskom razdoblju na početku sukoba.

Dn 04.08. 1995. *Vlasti Republike Srpske Krajine* <ispoljile su značajnu kooperativnost> tokom sedmočasovnih pregovora. (R31)

Identifikacija političkog rukovodstva formalnim nazivom teritorijalno-političke jedinice koju predstavljaju, uz ocenu pozitivnog doprinosa okončanju sukoba potvrđuje afirmativni stav od strane srpskih medija prema aktivnostima grupe aktera 1.

Nakon vojnog gubitka Knina, menja se i medijski stav prema vojnom, a posebno civilnom rukovodstvu RSK. U listu **Dnevnik**, ipak tokom dužeg vremenskog perioda zadržan je afirmativni odnos prema reprezentima vojnog rukovodstva RSK, slično kao prema pripadnicima oružanih jedinica. U jednom od primera ratnog izveštavanja ovog lista, autor teksta koristi eufemističku konstrukciju kako bi direktno saopštavanje vesti o vojnom gubitku glavnog grada RSK bilo izbegnuto.

Dn 06.08. 1995. Komanda Srpske Vojske Krajine je <prešla na rezervni položaj>. (R32)

Saosećanje sa predstavnikom vojnih snaga usled vojnog gubitka je izraženo upotrebom ustaljenog izraza u funkciji adverbijalnog kvalifikatora njegovog emocionalnog stava.

Dn 11.08.1995. *Komandant 21. korpusa Srpske vojske Krajine* < je teška srca obelodanio predaju>. (R33)

Iskazivanje negativnog stava prema reprezentativnim akterima Republike Srpske Krajine
Odgovornost za pomenute događaje prema autorima tekstova **Večernjih novosti** usmerena je ka dvojici političkih lidera Krajine: Milanu Babiću i Milanu Martiću.

Uobičajeni obrazac predstavljanja reprezentativnih aktera koji podrazumeva navođenje statusnih obeležja, stoga je zamenjen: imeničkim kvalifikatorima za oznaku negativnih moralnih osobina, podrugljivim i uvredljivim izrazima, pejorativima, uz satirične aluzije. Obeležja državne funkcije umesto formalne strukture, čine stilističke konstrukcije (*vrhovi Pala i Knina*), a redukovani identifikatori preovlađuju u odnosu na elementarne i kompleksne.

U jednom od tekstova formirana je specifična motivaciona osnova zasnovana na negativnim moralnim osobinama nabrojanih ličnosti (*Naši Martići, Babići, Atanasijei, Karadžići krste se samo pred svojim likom i svojim interesima*). Leksička konstrukcija koja sadrži pridevsku zamenicu u deiktičkoj funkciji uz množinski oblik prezimena, ukazuje najdirektnije na negativno predstavljanje aktera uz njihovu istovremenu identifikaciju sa pozicijom medijske publike i deiktičkim centrom grupe MI.

Aktivnosti reprezenata političkog rukovodstva Krajine interpretirane su serijama teških optužbi za podsticanje rata, pogoršanje odnosa sa matičnom državom, osiono ponašanje.

Vn 07.08. 1995. Iako je u takvoj geopolitičkoj mreži, kada je – posebno posle teško ostvarenih vojničkih pobeda u Krajini i Bosni, trebalo mudro i racionalno, da se gradi jedan državnički stav i jedna politika realnih ciljeva, počeli su, na srpskoj sceni, da *deluju pogubne snage razdora*. *Svako* je <počeo da vuče na svoju stranu, da bude veliki srpski lider. Pozivali su na ratnički moral, a iza scene tolerisali ratno profiterstvo>. <Kockali se s ponudama mira, postali osioni> do mere da je, *na primer, Martić* >prekidao razgovore sa Zagrebom>, pod pokroviteljstvom UN <kad je hteo, zatvarao auto-put po svojoj volji>. <Kršio dogovore kad mu padne napamet>. Kad se <zaneo i osilio, otkao je Srbiju i Jugoslaviju>. <Krenuo u avanturu koja je išla na ruku Tuđmanu> i koju, eto plaća krajiški narod. (R34)

Vn 08.08. 1995. Na političkoj sceni su se, na žalost, javili *mali šverceri, trgovci, provincijske tehnokrate i neobrazovani policajci, rečju - šaka jada*. Na vojno-strateškom planu vladala je teorija statičnosti i nepokretljivosti borbenih jedinica, sa kojom se nije mogla organizovati, ni odbrana, ni napad. Krajina je brzo pala iako su je branile 33 srpske brigade. Vojska krajiških Srba bila je opterećena onom vrstom pravoslavne ideologije koja se temelji na konzervativnom četništvu, njegovoj lenjosti duha, čekanja, oklevanja, pa i izdaji.

...

Istovremeno *vrhovi Pala i Knina* <bogatili su se naftom i oružjem, kupovali kuće i stanove u Beogradu, skupocene poklone svojim ljubavnicama>. (R35)

Vn 10.08. 1995. Čija je *nesposobnost i nepatriotizam* u pitanju, ako ne *Babićev i Martićev*, koji u vreme dok Tuđman koncentriše 100.000 vojnika, <igraju sramnu igru političkih prevrata i otimanja vlasti>.

... *Pojedini crkveni velikodostojnici i političari iskopali* su, još početkom rata, davno zakopanu podelu na partizanstvo i četništvo, ne bi li time zapravo, partizanu i ustaši Tuđmanu išli naruku. Jer, jezuita zna šta mu je najpre činiti i pred Crkvom i pred narodom i pred svojom vlastodržačkom ambicijom. *Naši Martići, Babići, Atanasijeji, Karadžići* <krste se samo pred svojim likom i svojim interesima>. (R36)

Vn 12. 08. 1995. *General Mrkšić* i generali pre njega biće odgovorni za kataklizmu RSK. (R37)

Ovaj medijski fenomen potvrđuje da u kriznim i tragičnim periodima rata može doći do odstupanja od modela bezuslovno pozitivnog prikazivanja sopstvene strane aktiviranjem mehanizma prihvatanja i usmeravanja odgovornosti unutar grupe MI. Prateća pojava ovog procesa jeste i ispoljavanje negativnih autostereotipa, na osnovu kojih se pokušavaju pružiti odgovori na osećanje opšteg javnog nezadovoljstva stanjem sopstvenog identiteta (Đerić, 2004, str. 46; Đurić & Zorić, 2009).

Iskazivanje negativnog stava prema reprezentativnim akterima Republike Hrvatske Reprezenti druge zaraćene strane, a iznad svih predsednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman, pozicionirani su u tekstovima oba dnevna lista prema modelu koji odgovara identifikaciji neprijatelja (grupe ONI). Za razliku od negativnih i kritičkih komentara usmerenih ka rukovodstvu Krajine, u čijoj osnovi stoje zamerke na sposobnosti da odbrane zajednički nacionalni interes, optužbe i kritike usmerene prema Tuđmanu i delovima hrvatskog rukovodstva odnose se na direktne posledice njihovog delovanja u ratu, ocenjenog kao: nelegitimno ratno ponašanje, opasnost i pretnju za delove nacionalnog prostora grupe MI, deiktičkog centra i medijske publike sa teritorije Srbije.

Dn 07.08. 1995. *Titov general Franjo Tuđman* već <slavi pobeđu nad „pobunjenim Srbima”>. (R38)

Vn 09.08.1995. *Tuđman* je <stvorio profesionalnu armiju od sto hiljada ljudi. Svakako ne želi da se zaustavi na onome što je sada učinio u Krajini>. (R39)

Vn 09.08.1995 *Tuđman* je stavio karte na sto. *On* <hoće „okruglu državu”>. *On* <želi Pavelićevu endehaziju>. Za sad je Švedanin Bilt jedini koji je disonantno u Evropskoj Uniji upozoravao na otvoreni <fašizam i ratni zločin koji čini> *bivši Brozov general*. (R40)

Vn 15.08.1995. *Dr Tuđman* je barjaktarima novoustaštva podelio već preko deset hiljada odlikovanja, sebi je u jednom danu, dodelio devet najvrednijih hrvatskih odličja. (R41)

Dn 14.08.1995. *Tuđmanov režim* danas otkriva prave namere kada je u pitanju eventualni povratak Srba u Krajinu. (R42)

Leksička identifikacija aktera realizovana je na osnovu dva modela. Prvi čini uobičajena nominaciona forma, uz redukovani personalni identifikator i eventualni dodatak akademskog zvanja, koji često u političkom kontekstu Srbije sadrži negativnu, podrugljivu ili preteću konotaciju (R41). Drugi model podrazumeva upotrebu ekspresiva (*Brozov general; ustaša Tuđman*) zajedničkih imenica nosioca negativnih moralnih osobina visokog intenziteta značenja, odnosno semantičku vezu sa osobama određenog negativnog istorijskog konteksta. Logičan nastavak uspostavljene relacije prema ključnom političkom akteru ovog ratnog sukoba je serija teških optužbi za: ratna osvajanja, agresiju, zločine i proterivanje civila, upotrebom ekspresiva i modalnih glagola.

Dominantna uloga Franje Tuđmana, kao simboličkog reprezenta suprotstavljene vojno-političke opcije, ogleda se takođe kroz konstrukcije za predstavljanje političkog rukovodstva i drugih institucija Republike Hrvatske izvedenih na osnovu apstraktnih imenica i pridevskih sintagmi, koje ilustruju njihovu podređenost autoritetu hrvatskog predsednika (R42-43).

Vn 05.06.1995. Među onima koji su <nagoveštavali napad na Republiku Srpsku Krajinu>, odnosno područja pod zaštitom UN, bile su, pre svega, *zvanične hrvatske vlasti sa predsednikom Tuđmanom na čelu*. (R43)

Hrvatski mediji

Podrška reprezentativnim akterima

U hrvatskim medijima kao reprezentativni politički predstavnik dominira predsednik države Franjo Tuđman, koji pored zasluga za dotadašnje političko vođstvo, nakon uspešnog završetka ovog rata, postaje simbol pobeđe i uspostavljanja državnosti na čitavom nacionalnom prostoru. Model identifikacije ličnosti Tuđmana od strane oba hrvatska lista, realizuje se upotrebom: stilističkih sredstava pozitivnog predstavljanja i divljenja, pozitivnim epitetima, pohvalama za političke i vojne sposobnosti i navođenjem pozitivnih moralnih ličnih osobina.

VI. 04.08.1995. *Dr Tuđman* je, zajedno sa svojim sunarodnicima, proteklih tjedana <odigrao sjajnu političko-diplomatsku, a na kraju i vojnu rolu>. (R45)

VI 12.08.1995. Ono što se u poslednjih desetak ili nešto više dana zbivalo u *Tuđmanovom životu*, u stvari je <kulminacija njega kao političara, njega kao sjajnog analitičara, taktičara i psihologa>, te iznad svega hrabroga i izdržljivo-

ga čovjeka snažne volje. U životu postoje trenuci kad se čovjeku sve poklopi. No, da bi se takav spoj dogodio, treba se čovjek pripremati. *Dr Tuđman* se odavno pripremao. (R46)

...

U bici u koju je krenuo, *hrvatski je predsjednik* <morao imati puno mudrosti, taktičnosti, hrabrosti, izdržljivosti>, jer je ulog bio izniman. (R47)

Imenovanje aktera realizovano je obeležjima za isticanje njegovog društvenog statusa: akademskog zvanja i državne funkcije (*predsjednik Tuđman; dr Tuđman; dr Franjo Tuđman*), zajedno sa redukovanim personalnim identifikatorom i zajedničkim imenicama kojima se označava nosilac državnih funkcija.

VI 08.08.1995. *Predsjednik Republike Hrvatske dr Franjo Tuđman u pratnji svoje supruge Ankice*, <sletio je u nedelju poslijepodne helikopterom hrvatske policije u povijesni hrvatski grad Knin>. (R48)

U **Novom listu**, međutim pored isticanja Tuđmanovih pozitivnih moralnih osobina, političkog umeća i doprinosa pobjedi (R49), nalaze se i komentari kojima se njegova uloga pokušava objektivnije sagledati. Metonimijski oblik identifikacije aktera (R50) čini deo stilističke konstrukcije kojom se na indirektan način upućuje kritička poruka sa namerom da se umanju doprinos predsjednika Hrvatske ukupnom ratnom uspehu, postavljajući ga u istu ravan sa ostalim akterima. Jedan od povoda može biti namera ovog lista da stav prema ličnosti ne izjednači sa stavom u odnosu na političku opciju koju predvodi, Hrvatsku demokratsku zajednicu.

NI 13. 08. 1995. *Doktrina predsjednika Tuđmana* <pokazala se uspješnom>. Za njega ne važi Klauzewitzeva doktrina o ratu kao produžetku politike drugim sredstvima, već kao <ostvarenje politike krajnjim sredstvima, uz mnogo strpljenja, u pravi trenutak i uz minimalne gubitke>. Ipak, ne može se ne zamjeriti da je tu činjenicu počeo kapitalizirati politički marketing HDZ-a.

...

U *Tuđmanovu mudrost* spada i <poziv srpskom življu sa okupiranog područja da ne napušta domove i prihvati Hrvatsku kao svoju državu>. (R49)

NI 13.08.1995. *Stisnute Tuđmanove šake* <ne treba pamtit i više nego lica dragih vojnika> koji su iskreno slavili povratak okupiranih teritorija, bez obzira što im mnoge zakulisne diplomatske igre nisu poznate. (R50)

Iskazivanje negativnog stava prema reprezentativnim akterima

Identifikacija reprezentativnih aktera druge zaraćene strane je markirana obeležjima negativnih ekspresiva, odrednicama za osporavanje legitimiteta (*samozvani predsjednik vlade nepostojeće države; kninske vođe*) i zajedničkim imenicama sa značenjem negativnih moralnih osobina visokog intenziteta (šačica terorista, zlo-

činaca i lopova). Negativna kategorizacija aktera navedena je u tekstu ponekad uz veoma neodređene elemente identifikacije. U tekstu novinskog komentara koji sledi analiza šire tekstualne celine pokazuje da su reprezentativne političke ličnosti Krajinе apostrofirane leksičkim oznakama grupne identifikacije za počinoice nedozvoljenih ratnih radnji - ubistva civila i terorizam. Deiktikom oznakom lične zamene trećeg lica množine predstavljeni su kao druga strana u ratu [R2.2] :

VI 05.08.1995. *Milan Babić, jedan od začetnika srpske pobune protiv Hrvatske* [R2.1], *sada samozvani predsjednik vlade nepostojeće države*, [RE2.2], <obećao je međunarodnom veleposlaniku kako će srpskim pregovaračima u Ženevi dati upute kako da smekšaju stavove i prihvate mirovni plan>.

...
Šačica terorista, zločinaca i lopova [R2.3] četiri godine terorizirala je hrvatsku zloupotrebljavajući svjetsku neodlučnost i hrvatsku miroljubivost. Pregovora o oslobađanju hrvatskih okupiranih područja više nema. *Oni* [R2.4] su izabrali i Hrvatska im je odlučila ponoviti recept reintegracije Zapadne Slavonije.

...
Slijedom te logike, da se *teroriste ogrijezele u krvi i zločinu*, može nagovarati na političko rješenje, bezbroj puta do sada, u organizaciji svijeta, predstavnici legalne i legitimne jedine međunarodno priznate države Republike Hrvatske, koja je članica UN morali su pregovarati sa *teroristima* koji su pobili na destine tisuća i prognali iz svojih domova na stotine tisuća ljudi, razorili i ubijali cijele gradove i htjeli zatrti jedan narod. (R51)

Žanrovska analiza pokazuje da novinski komentari hrvatskih medija kreiraju analitički pristup pozitivnog predstavljanja (Franje Tuđmana), navođenjem elementa iz njegove političke biografije. Diskursnom modelu divljenja i hiperboličkog predstavljanja suprotstavljena je argumentacija u prilog negativnog predstavljanja političkih predstavnika Krajine, koja se donekle podudara, u komentarima o njihovoj nesposobnosti i negativnim moralnim osobinama, u srpskim i u hrvatskim listovima.

Zastupljeni su različiti modeli leksičke identifikacije - od redukovanih personalnih identifikatora do specifikovanih i kompleksnih za obeležja državnih funkcija i društvenog statusa (*dr Franjo Tuđman*).

Tabela reпреzenata 4.3.a

REPREZENTACIJA		VEČERNJE NOVOSTI				
A1			(lider) negativne moralne osobine	(rukovodstvo) podrugljivo i uvredama	(rukovodstvo) neformalni naziv	(lider) redukovani PI
ID			<i>epiteti</i>	<i>ekspresivi, pejorativi, satirično</i>		
R1			optužbe za štetno političko delovanje i negativne moralne osobine		optužbe usled ideološkog opredeljenja	optužbe za podsticanje rata i nespo- sobnost
ID			<i>ekspresivi</i>		<i>politička frazelogija alegorija</i>	<i>ekspresivi</i>
DS			intenzifikacija		perspektivi- zacija	predikacija
			kategorizacija			
		DNEVNIK				
R 2	pozitivni doprinos pre- stanku rata	saosećanje sa poraženom stranom	optužbe za pasivnost			
ID	<i>frazelogija</i>	<i>partikule</i>	<i>okolišani go- vor alegorija</i>			
A2	formalni na- ziv predstavl- nika cv	naziv jedinice i funkcija predstavnika vv	neformalni naziv pred- stavnika cv			
ID			<i>satirično, metafora</i>			
DS	predikacija	perspektivi- zacija	perspektivi- zacija			
	nominacija					
MI	POZITIVAN STAV		NEGATIVAN STAV ONI			

Tabela reпреzenata 4.3b

REPREZENTACIJA		VEČERNJE NOVOSTI			
A2	redukovani PI lidera (Tuđman)	redukovani PI + negativna istorijska konotacija	(rukovodstvo) po-dređenost ličnosti Franje Tuđmana	neformalna oznaka cv + deikse	
ID		ekspresivi jačeg intenziteta		pridevska zamenica (ONI)	
R2	teške optužbe za: ratna osvajanja, agresiju, zločine, proterivanje civila		optužbe za izazivanje rata	optužbe za teritorijalne pretenzije	
ID	negativna poređenje; istorijska konotacija ; ekspresivi			metonimija	

DS	intenzifikacija		predikacija	predikacija	
			individualicija	perspektivizacija	
		DNEVNIK			
A2	redukovani PI	redukovani PI + negativna istorijska konotacija			
ID	personifikacija				
R2	teške optužbe za: ratna osvajanja, agresiju, zločine, proterivanje civila				
DS	intenzifikacija				
MI	NEGATIVAN STAV				ONI

Tabela reпреzenata 4.3c

REPREZENTACIA		VEČERNJI LIST			
A2	titula + PI (Tuđman)	funkcija lidera + titula + PI + porodična uloga	PI+ pohvale+ oznaka jedinice	funkcija lidera+ redukovani PI	
ID			<i>pozitivni epiteti</i>		
R	pozitivno predstavljanje, divljenje		pozitivno predstavljanje	pozitivno predstavljanje	
ID	<i>epiteti, pozitivni ekspresivi</i>		<i>istorijske paralele</i>	<i>pozitivni epiteti</i>	
DS	predikacija		predikacija	predikacija	
	nominacija		perspektivizacija	nominacija	
		NOVI LIST			
R				pohvale rukovođenja i komande u ratu	umanjivanje doprinosa pobjedi
ID				<i>pozitivne moralne osobine</i>	<i>metonimija sastavnog dela</i>
DS				nominacija	argumentacija
A2				funkcija + PI lidera	(lider)
				titula + PI lidera	
MI	POZITIVAN STAV				NEUTRALAN

Tabela reпреzenata 4.3d

REPREZENTACIA		VEČERNJI LIST		
A1		redukovani PI uz osporavanje legitimeteta	imenovanje optužbom	indirektno imenovanje rukovodstva
ID		<i>dvostruka negacija</i>	<i>imenička oznaka NMO</i>	<i>imenička oznaka NMO ; ekspresivi</i>
R1		opužba za nestručnost i obmanu svog naroda	teške optužbe rukovodstva za terorizam, zločine, ubistva i progone	
ID		<i>deikse</i>	<i>peyorativi ; negativni ekspresivi</i>	

		perspektivizacija	intenzifikacija
			kategorizacija
		NOVI LIST	
A1		Pl lidera uz osporavanje legitimeteta	
DS		perspektivizacija	
		nominacija	
DO	NEUTRALAN	NEGATIVAN STAV	

4.3.2.2 Diskursne reprezentacije

4.3.2.2.1 Personalizacija

Predstavljanje aktera opštim ljudskim karakteristikama (Van Leeuwen, 2008, str. 34) u diskursu ratnog izveštavanja podrazumeva podređenost institucija vlasti uticaju pojedinca kao nosioca određenog ideološkog sistema. U izveštavanju medija Srbije tokom operacije *Oluja*, upotrebom pridevsko-imeničke sintagme koja zameњуje formalne nazive civilnih i vojnih institucija Hrvatske, označena je njihova podređenost predsedniku Republike Franji Tuđmanu (*Tuđmanova ratna mašina*, *Tuđmanov režim*, *Tuđmanova velikohrvatska ekspanzionistička politike*), koji na taj način postaje personalizovani simbol protivničke strane u ratu.

Vn 06.08.1995. Mnogo je znakova koji upućuju na to da je avnojsko zaokruživanje i <stvaranje etnički čiste Hrvatske putem etničkog čišćenje od Srba> kao daleko najbrojnijeg manjinskog naroda u Hrvatskoj, <samo etapni cilj>*Tuđmanove velikohrvatske ekspanzionističke politike*.(R44)

4.3.2.2.2 Individualizacija

Isticanje doprinosa pojedinca naspram kolektiva (oružane jedinice, vojne i civilne strukture) kao vršioca radnje jedan je od najčešće primenjenih formi diskursne reprezentacije kojom se ističe i naglašava lična odgovornost za uspeh ili neuspeh ratnih aktivnosti (Machin & Van Leeuwen, 2007, str. 82; Van Leeuwen, 2008, str. 35-36). Analizirani uzorak sadrži brojne primere upotrebe individualizacije kao modela pozitivnog i negativnog predstavljanja aktera.

b) Masakr na Markalama

U tekstovima **Oslobođenja** Radovan Karadžić predstavljen je kao akter direktno odgovoran za ratne zločine i slične nedozvoljene ratne radnje za koje su okrivljeni reprezentanti DRUGE strane (*najmonstruozniji ubica dobrih Bošnjaka*). Slična uloga dodeljena je Aliji Izetbegoviću u pisanju Glasa. Osim što se proglašava nosiocem ekstremističke ideologije, on se smatra odgovornim i za stradanje svojih sunarodnika (*ljudi koji ubijaju svoj narod zarad sumanutih ideja Alije Izetbegovića*).

c) *Operacija Oluja*

Individualizacija uloge Franje Tuđmana ostvarena je isticanjem njegove ključne uloge u ratu, ali različitog doprinosa u zavisnosti od porekla medija. U medijima Srbije on je ključni krivac za proterivanje i ubistvo velikog broja Srba, nosilac i tvorac nacionalističke ideologije u Hrvatskoj u kojoj nema mesta za pripadnike drugih naroda (R39).

U isto vreme, hrvatski mediji ga slave kao tvorca hrvatske države, „oca nacije”, najzaslužnijeg za vojnu pobjedu (R45).

Individualizacija odgovornosti političkih i vojnih lidera Republike Srpske Krajine, Milana Martića i Milana Babića, istaknuta je u medijima Srbije kako bi se domaćoj publici ukazalo na krivce za vojni poraz i tragediju čitave srpske etničke zajednice.

Vn 10.08. 1995. Čija je *nesposobnost i nepatriotizam* u pitanju, ako ne *Babićev i Martićev*, koji u vreme dok Tuđman koncentriše 100.000 vojnika, <igraju sramnu igru političkih prevrata i otimanja vlasti>. (R36)

4.3.2.2.3 *Nominacija*

Nominacija je definisana predstavljanjem aktera njegovim jedinstvenim identitetom, zajedno sa informacijama o društvenom statusu i ulogama. Ova kategorija primenjena je kao model identifikacije gotovo svih pojedinaca koji su predstavljali državne i vojne institucije za vreme trajanja sukoba.

Tokom izveštavanja o *Desetodnevnom ratu*, bez obzira na povremeno ispoljen lični stav u medijima identifikacijom radnje, nominacione forme se ne razlikuju u odnosu na mogućnost da akter zastupa bilo koju od zaraćenih strana. Najčešće su prisutni modeli identifikacije posredstvom ličnog imena zajedno sa nazivom državne ili vojne funkcije (*predsednik SIV Ante Marković*). Jedini izuzetak predstavlja primer naglašavanja ličnog identiteta članova predsedništva poreklom iz SR Srbije, čija imena su, u sklopu medijskog izveštaja TV Ljubljana, navedena kako bi se istakla njihova lična odgovornost (R16: *Jović, Kostić i Avramović*, <nakon ciničnog saopštenja, zahtevali su>), dok se s druge strane, u prilogu TV Beograd predsedništvo imenuje isključivo terminom za oznaku kolektivnog aktera, bez isticanja uloge pojedinaca.

U studijama slučaja operacije *Oluja* i *Masakra na Markalama* naglašena je reprezentativna uloga pojedinih aktera, pa su u izveštajima pojedinih medija uz identifikaciju ličnim imenom često nalaze i podaci o statusnim obeležjima (*predsednik Republike Hrvatske dr Franjo Tuđman; predsednica Republike Srpske dr Biljana Plavšić*). Nominaciju čine i negativni kvalifikatori (*zločinac Karadžić, osvedočeni fundamentalista Alija Izetbegović*) kao obavezni član lekseme u kojoj je navedeno lično ime aktera prema kome je usmeren negativan stav.

U pojedinim ratnim situacijama nominacija je izostavljena prikrivanjem i izbegavanjem upotrebe oblika lične identifikacije za određenog aktera koji je umesto toga predstavljen oblikom grupne identifikacije (kategorizacije).

4.3.2.2.4 Kategorizacija

Oblik diskursne reprezentacije veoma često prisutan kako bi se naglasio negativan stav prema akteru jeste zamena podataka o jedinstvenom identitetu grupnom identifikacijom posredstvom zajedničkih imenica za oznaku (negativnih) moralnih osobina. Snaga optužbe i intenzitet negativnog stava prikriven je neodređenim oblikom identifikacije na osnovu kojeg se, ponekad, ne može tačno utvrditi identitet osobe kome je upućena ova kvalifikacija.

a) *Desetodnevni rat*

Jedan od prvih primera upotrebe ovog modela jeste uvodni deo ratnog izveštaja koji počinje kategorizacijom aktera značenjski suprotstavljenim terminima (*izdajnici - heroji*) prema kriterijumu lojalnosti saveznoj državi.

TVB 03.07. I ovaj prljavi rat nije mogao bez *izdajnika*, ali je imao i svoje *junake*, koji su <herojski branili ugled Armije i čast otadžbine>. (R12)

c) *Operacija Oluja*

U tekstu **Večernjih novosti** prisutan je oblik kategorizacije zasnovan na negativnim moralnim osobinama nabrojanih ličnosti, koje tako čine generalizovanu konstrukciju uvredljivog poređenja sa namerom da se prikaže njihova nesposobnost, nestručnost u vođenju države i organizaciji vlasti i zloupotreba verskih osećanja (*Naši Martići, Babići, Atanasijeji, Karadžići krste se samo pred svojim likom i svojim interesima*). U drugim primerima medija iz Srbije diskursna reprezentacija aktera koji pripadaju delu zajedničke grupe MI, takođe je realizovana kategorijama koje podrazumevaju upotrebu imenica za oznaku negativnih moralnih osobina, kao što su podrugljivi i uvredljivi termini, ekspresivi i pejorativi, uz satirične aluzije (R35 *mali šverceri, trgovci, provincijske tehnostrate*). Hrvatski mediji predstavljaju ove ličnosti terminima srodnog značenja, s tom razlikom što su dopunjeni i drugima, višeg intenziteta negativne ekspresije (*teroristi*).

4.3.2.2.5 Predeterminacija

Elementi predeterminacije, diskursne reprezentacije istovremenog učešća u više od jedne društvene prakse, prisutni u kompleksnom modelu identifikacije oficira JNA (**RTV Beograd**) i ratnice Vojske BiH Narcise Kevdžije (**Oslobodjenja**), zajedno kreiraju obrazac pozitivnog predstavljanja pripadnika oružanih snaga, sa kojim se mogu identifikovati različiti društveni slojevi medijske publike. Oba aktera predstavljena su ličnim imenom, podacima o lokalnom identitetu i statusnim oznakama u okviru hijerarhije oružanih snaga, a pripadnica Vojske BiH takođe i informacijama o godinama života, uz izostanak signala o rodnom identitetu, posredstvom jezičke oznake zajedničke imenice ili sufiksa (*Narcisa Kevdžija, dvadesetogodišnja Sarajka, borac 15. motorizovane brigade*).

Uz druge primere različitih afirmativnih formi identifikacije Franje Tuđmana, u **Večernjem listu** naveden je i jedan u kome je, zajedno sa ostalim statusnim

obeležjima, predstavljen i posredno, porodičnom ulogom supruge Ankice Tuđman (*Predsjednik Republike Hrvatske dr Franjo Tuđman u pratnji svoje supruge Ankice*).

4.3.2.3 Diskursne strategije

4.3.2.3.1 Delegitimizacija negativnog predstavljanja grupe ONI

b) *Masakr na Markalama*

Dovođenje u vezu aktuelnih političkih lidera sa ideologijama koje proizvode strah među stanovništvom (*muslimani = osvedočeni fundamentalista Alija Izetbegovića i njegovi najbliži saradnici*), jedan je od mehanizama delegitimizacije predsednika BiH Alije Izetbegovića i rukovodstva te republike u tekstovima **Glasa**. Ona se takođe ostvaruje i predstavljanjem kao nesposobnog da ostvari sopstvene političke ciljeve (*najviše zla naneli oni koje su izabrali*). Sintagme za identifikaciju političkih (*drugi čovjek paljanske hijerarhije*) i vojnih predstavnika Republike Srpske, upotrebljene su u funkciji negiranja zvaničnog naziva i osporavanja legitimnosti državne organizacije bosanskih Srba i samim tim, argumentacije njihovih ratnih ciljeva.

c) *Operacija Oluja*

U medijima u Srbiji delegitimizacija ključnog predstavnika grupe ONI u ratu, prema već upotrebljenom diskursnom obrascu, realizovana je stvaranjem semantičke veze sa istorijskim ličnostima prema kojima u domaćoj javnosti postoji izrazita odbojnost. Specifičnost se sastoji u simboličkim vrednostima koje te osobe predstavljaju. U prvom primeru, imenički ekspresiv upotrebljen je da označi pripadnost vojnoj organizaciji odgovornoj za masovna ubista civila u periodu fašističke okupacije Drugog svetskog rata (*ustaša Tuđman*), dok je drugi prototip zasnovan na postojanju animoziteta prema, tada u javnosti nepopularnoj, ličnosti Josipa Broza Tita, simbola istorijskog razdoblja komunističke Jugoslavije (*bivši Brozov general*).

Optužbe za terorizam predstavljaju činilac delegitimizacije reprezentativnih aktera RSK i pokušaj osporavanja njihove pregovaračke pozicije. S obzirom na to da se pripadnici terorističkih grupa, kako se u daljem tekstu navodi, ne smatraju legitimnom ratnim suparnicima oni, shodno tome, mogu biti sudski i krivično procesuirani bez prava na ravnopravan status u pregovorima i dijalog o uslovima prekida sukoba.

VI 05.08.1995. Slijedom te logike, da se teroriste ogrijezle u krvi i zločinu, može nagovarati na političko rješenje, bezbroj puta do sada, u organizaciji svijeta, predstavnici legalne i legitimne jedine međunarodno priznate države Republike Hrvatske, koja je članica UN morali su pregovarati sa teroristima. (R51)

Osporavanje legitimiteta teritorijalne jedinice Republike Srpske Krajine, od strane hrvatskih medija, realizuje se uz ostala diskursno-jezička sredstva, upotrebom epiteta, odričnih formi i kolokvijalnih naziva, koji zamenjuju statusna obelež-

ja državnih i javnih funkcija njenih političkih predstavnika (*sada samozvani predsjednik vlade nepostojeće države; kninske vođe*).

4.3.2.3.2 Predikacija

Diskursna strategija predikacije korištena je kako bi se radnja aktera ocenila pozitivnim (R31) ili negativnim kvalifikacijama (R19, R34, R40), označila pozitivna (R45-46) i negativna svojstva aktera (R30), signalizirao lični stav prema akteru na osnovu stilsko-jezičkih signala metafore i sinegdohe (R11, R35).

b) Masakr na Markalama

Politički lideri Bosne i Hercegovine od strane lista **Glas** proglašavaju se odgovornim za stradanje stanovništva nad kojim vrše vlast. Njihovi politički potezi, u skladu sa tim, smatraju se opasnim i nerealnim.

Gl 07.02. 1994. Proporcionalno snazi kojom ga gubi, povećava se broj onih koji stradaju i koji plaćaju *ambicije muslimanskih vođa*. One su <prevelike i preopasne za ovaj narod>.(R19)

List **Oslobođenje** uz pomenute negativne kvalifikatore za identifikaciju vojnih i političkih lidera Republike Srpske (*zločinac Karadžić*), u pojedinim tekstovima procenjuje istog aktera dodatnim svojstvima negativnih moralnih osobina (*poznat kao veliki blefer*). Predstavnicima oružanih jedinica BiH, s druge strane, pripisuju se pozitivne psihofizičke osobine, poželjne za pripadnike vojnih snaga u ratu (R30: *hrabro i neustrašivo, zajedno sa svojim saborcima, kalila se i prekalila u borca bez straha*)

c) Operacija Oluja

Doprinos mirovnim pregovorima kao pozitivna kvalifikacija aktivnosti političkih predstavnika Republike Srpske Krajine neposredno pred početak ratne operacije (R31) zamenjen je nabranjem nesavesnog, ratobornog i neodgovornog ponašanja lidera RSK Milana Martića (R35). Nakon toga slede i direktne optužbe za ratno profiterstvo i nemoralno ponašanje političkih lidera, čije su zvanične državne funkcije zamenjene neformalnom, metonimijskom oznakom statusa u hijerarhiji vlasti (R35 *vrhovi Pala i Knina*).

Vn 07.08. 1995. <Kockali se s ponudama mira, postali osioni> do mere da je, na primer, Martić <prekidao razgovore sa Zagrebom>, pod pokroviteljstvom UN <kad je hteo, zatvarao auto-put po svojoj volji>. <Kršio dogovore kad mu padne napamet>. Kad se <zaneo i osilio otkačio je Srbiju i Jugoslaviju>. <Krenuo u avanturu koja je išla na ruku Tuđmanu> i koju, eto plaća krajiški narod. (R34)

Hrvatski mediji predikacijom ističu pozitivne moralne osobine i sposobnosti Franje Tuđmana, koje su dovele do vojne pobede hrvatske vojske pod njegovim vođstvom.

VI 12.08. 1995. U bici u koju je krenuo, *hrvatski je predsjednik* <morao imati puno mudrosti, taktičnosti, hrabrosti, izdržljivosti>.

4.3.2.3.3 Perspektivizacija

b) Masakr na Markalama

Upotrebu pridevske zamenice u funkciji deikse koja signalizira da se pomenuti oficiri vojske Bosne i Hercegovine prepoznati kao delovi grupe MI u ratu, predstavlja primenu diskursne strategije perspektivizacije (**Os!**: članovi *naše vojne delegacije Jovan Divjak, Mustafa Hajrulahović i Ismet Dahić*).

c) Operacija Oluja

Leksička konstrukcija koja sadrži pridevsku zamenicu u deiktičkoj funkciji uz množinski oblik prezimena ukazuje na negativno predstavljanje aktera, uz njihovu istovremenu identifikaciju sa deiktičkim centrom grupe MI, pozicijom medijske publike lista **Večernje novosti** (*Naši Martići, Babići, Atanasijeji,, Karadžići krste se samo pred svojim likom i svojim interesima*). Lična perspektiva viđenja ratnih operacija u Hrvatskoj upućuje autora teksta **Dnevnika** na povezivanje agresivnog vođenja rata predsednika Hrvatske Franje Tuđmana sa otvorenošću prema povratku izbeglica u Hrvatsku.

Dn 14.08.1995. *Tuđmanov režim* danas otkriva prave namere kada je u pitanju eventualni povratak Srba u Krajinu. (R42)

Večernji list upotrebom deiktičke zamenice za treće lice množine imenuje članove delegacije Krajine na mirovnim pregovorima i formalno delovima grupe ONI. Direktna najava ratne akcije koja podrazumeva vojno osvajanje i proterivanje stanovništva, prikrivena je eufemističkom aluzijom na identičan razvoj događaja u oblasti Hrvatske naseljene srpskim stanovništvom (Zapadna Slavonija) u kojoj je tri meseca pre toga primenjen isti scenario.

VI 05.08.1995. Pregovora o oslobađanju hrvatskih okupiranih područja više nema. *Oni* su izabrali i Hrvatska im je odlučila ponoviti recept reintegracije Zapadne Slavonije (R51).

Komentarom **Novog lista** izražena je rezerva u odnosu na praksu ostalih hrvatskih medija isticanja individualnih zasluga Tuđmana za pobjedu u ratu. Njegov doprinos se iz perspektive **Novog lista** procenjuje jednako značajnim kao i pripadnika oružanih jedinica (R50: *Stisnute Tuđmanove šake* <ne treba pamtiti više nego lika dragih vojnika koji su iskreno slavili povratak okupiranih teritorija>...)

4.3.2.3.4 Intenzifikacija

U tekstu **Oslobođenja** (R27) upotrebljena je poredbena konstrukcija razvijena u hiperboličkom značenju apsolutizovanja odgovornosti koja predstavlja osnov za antitezu uspostavljanja logičke veze između lične krivice pojedinca i kolektivne dobrote nacije. Ova formulacija predstavlja još jedan primer diskursne konstrukcije prema kojoj negativne osobine DRUGOG, stvaraju povod za istovremeno građenje konstrukcije o sopstvenoj vrlini (Van Dijk, 2006, str. 378).

Osl 10. 02. 1994. Zaobilazeći mikrofone *Karadžić* [RE2.1] se <zaustavio trenutak dva, ne znajući ni sam o čemu trtla>, promrmljao nešto trt mrd ,vrd, nešto o Srbima koji će poobarati sve zavereničke avione. Potom, umjesto da uđe u automobile, u širokom luku uputio se suprotnim pravcem. *Najmonstruozniji ubica dobrih Bošnjaka u njihovoj dugoj istoriji* [RE2.2] <ličio mi je tad čovjeku koji bježi iz košmarnog sna>. (R27)

Intenzifikacija negativnog stava prema reprezentu politike BiH u listu **Glas** zasniva se na negativnoj kvalifikaciji visokog intenziteta njegovih političkih ambicija, u kombinaciji sa imeničkim kvalifikatorom koji ga predstavlja kao protagonistu ideologije verskog ekstremizma (*sulude ideje osvedočenog fundamentaliste Alije Izetbegovića*).

4.3.2.3.5 Marginalizacija

Nakon izvesnosti vojne intervencije NATO prema položajima Vojske Republike Srpske oko Sarajeva u jednom od novinskih komentara opisana je zbunjenost i nesigurnost predsednika RS Radovana Karadžića, kao rezultat tog saznanja (primer R27: RE2.2). Ocena njegovog emotivnog stanja predstavlja pokušaj umanjivanja sposobnosti najodgovornijeg vojno-političkog lidera ovog entiteta za dalje uspešno vođenje rata.

4.3.2.4 Zaključci poglavlja 4.3.2

Analiza pokazuje da se postojanje ličnog stava od strane medija, odnosno autora novinskog teksta (televizijskog izveštaja) prema jednoj od sukobljenih strana odražava kroz stav prema reprezentativnim ličnostima državnih i vojnih struktura entiteta angažovanih u ratu. Medijski stav usmeren ka predstavnicima ovih struktura, ipak se ne poklapa u potpunosti sa modelom identifikacije drugih učesnika u sukobu, poput vojnih jedinica i ostalih oružanih snaga (Tabela reprezenata 4.5). Važan činilac koji uslovljava aktiviranje ove medijske strategije jeste podatak o tome da li je u datom sukobu politička ili vojna ličnost istinski reprezent i nosilac realne vojno-političke moći državne celine, od strane medijske publike prepoznata kao neko od koga može zavisiti dinamika ratnih zbivanja.

Tokom sukoba u Sloveniji (*Destodnevnog rata*), analiza obuhvaćenog uzorka pokazuje da se jedino izdvaja predsednik SIV-a Ante Marković, kao reprezent državne politike od čijih odluka su zavisili tokovi ratnih operacija i koji kao takav

postaje predmet kritike i usmeravanja odgovornosti od strane oba medija, (RTV Beograd i TV Ljubljana) za početak rata i bespotreban nastavak ratnih operacija. Od ostalih segmenata društvene reprezentacije prema kojima je izražen negativan stav identifikovano je državno predsedništvo, od strane TV Beograd optuženo zbog neefikasnog rada u periodu ratnog stanja. Bitna razlika između stava dvaju medija jeste odnos prema političkom rukovodstvu Slovenije, prema kome TV Beograd upućuje optužbe, dok je stav TV Ljubljana neutralan. Obrnuta situacija je u odnosu prema vojnom rukovodstvu i komandantima JNA, čije ponašanje dobija blagu podršku novinara TV Beograd, a kritike TV Ljubljana, usled njihove spremnosti za produžetak ratnih operacija. Čitav splet odnosa prema ovim grupama aktera odlikuje se nijansiranim pristupom uz oslonac na parafraze izjava i citate. Izuzev Anta Markovića, individualizacija odgovornosti istaknuta je u programu TV Ljubljana, u odnosu na članove predsedništva Jugoslavije poreklom iz Srbije (*Kostić i Jović*). Odnos prema pojedincima uspostavljen je kao prema predstavnicima institucija u okviru njihovih nadležnosti.

Za razliku od prethodnog slučaja, analiza medijskog predstavljanja ličnosti društvene reprezentacije tokom incidenta na *Markalama* pokazuje insistiranje na personalnoj odgovornosti i to u negativnom kontekstu. Od strane **Oslobođenja** ona je usmerena ka ključnim reprezentima državne politike Republike Srpske Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću, dok je predmet negativne karakterizacije **Glasa** predsednik Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović. Isticanje odgovornosti i konstrukcija ličnosti kao neprijatelja čitave društven grupe MI ostvarena je serijom negativnih poređenja, hiperboličkih konstrukcija, pejorativa, optužbama za ratne zločine i ostale nehumane ratne radnje. U skladu sa principom kontrastivnog prikazivanja, političko vođstvo suprotstavljene opcije, predstavljeno je delom sopstvene strane, što pokazuje primer identifikacije političkog rukovodstva BiH deiktikom oznakom u tekstovima **Oslobođenja** ili pohvalama i pozitivnim epitetima upućenih predsednici Republike Srpske Biljani Plavšić od strane **Glasa**.

Gotovo identičan model negativne identifikacije prisutan je u tekstovima medija tokom operacije *Oluja*. Franjo Tuđman u tekstovima srpskih medija (**Večernjih novosti** i **Dnevnika**) postaje model personalizacije i individualizacije odgovornosti za negativne posledice tog sukoba i čitavog rata na teritoriji Krajine. On se smatra odgovornim za ratna osvajanja, agresiju, zločine, proterivanje civila, uz poređenja sa ličnostima koje su u istorijskom pamćenju stanovništva označene negativnom simbolikom (Ante Pavelić). Lideri Srba sa teritorije Krajine Milan Babić i Milan Martić, u tekstovima hrvatskih medija, snose ključnu odgovornost za različite nelegitimne ratne radnje usmerene prema Hrvatskoj i Hrvatima, zločine prema civilima, ratna razaranja, pobunu i terorizam.

Pozitivne kvalifikacije, međutim nisu recipročno upućene od strane srpskih medija političkim predstavnicima Srba. Izuzev u početnim tekstovima u kojima se izražava mišljenje o njihovom doprinosu mirnom rešenju sukoba, u kasnijim tekstovima oni postaju predmet osuda za izdaju i nesposobnost, predstavljeni negativnim moralnim osobinama u sklopu uvredljivih kategorija (*šaka jada; naši Martići*).

Ovaj diskursni model delimično se poklapa sa medijskim stavom prema oružanim jedinicama Krajine, s tim što se prema političkim predstavnicima iskazuju još oštrije kvalifikacije i jači intenzitet osude. Hrvatski mediji, s druge strane primenjuju model pozitivnog predstavljanja i divljenja ličnosti Franje Tuđmana Za **Novi list**, a posebno **Večernji list**, on je lično odgovoran za ratnu pobjedu, proglašava se herojem, nabrajaju se njegove pozitivne moralne osobine, političke vještine i obeležja društvenog statusa.

Predikacija dominira među upotrebljenim diskursnim strategijama, kao sredstvo pozitivne kvalifikacije doprinosa ratnim uspjesima (**Novi list** i **Večernji list**) i mirnom rešenju sukoba (**Dnevnik**, **Oslobođenje**). Ključne diskursne reprezentacije i strategije pozitivnog predstavljanja su takođe: perspektivizacija (izražavanjem bliskosti stavovima političkih predstavnika u tekstovima **Dnevnika**, **Oslobođenja** i **Večernjeg lista**), intenzifikacija (hiperboličkim konstrukcijama posebno u tekstovima **Večernjeg lista**) i nominacija (isticanjem elemenata društvenog statusa predstavljanjem Franje Tuđmana u hrvatskim medijima i Biljane Plavšić u **Glasi**).

Negativne kvalifikacije najpre se upućuju primenom diskursnih strategija intenzifikacije i predikacije, kao i modelima diskursne reprezentacije kategorizacije i individualizacije, kao diskursni model identifikacije predstavnika bosanskih i krajiških Srba u tekstovima **Oslobođenja** i hrvatskih medija, kao i Franje Tuđmana u srpskim medijima.

Lingvostilistička obeležja koja se najčešće koriste u svrhu pozitivnog predstavljanja su pozitivni epiteti i hiperbole, dok se ekspresivi, poređenja i paralelizmi zasnovani na istorijskoj konotaciji primenjuju takođe u svrhu negativne karakterizacije. Karakteristična stilsko-jezička sredstva negativne karakterizacije ličnosti najčešće su negativni epiteti i metafore, pejorativi, ironija i igra rečima. Kao posebna jezičko-stilska sredstva koja u televizijskom novinarstvu imaju zadatak da razgraniče lični stav od ostalih informacija o dnevnim događajima zabeležena je upotreba partikule, veznika, ličnih glagolskih oblika i deiktičkih zamenica.

Upotreba određenih modela leksičke identifikacije u funkciji naglašavanja pozitivnog ili negativnog stava prema ličnosti, zabeležena je pre svega, u studijama slučaja koje se odnose na upotrebu medija kao sredstva ratne propagande visokog intenziteta. Kompleksni identifikatori prevladavaju u tekstovima hrvatskih medija kako bi bila iskaknuta obeležja društvenog statusa: akademska zvanja i državne funkcije ključnog reprezentata ratne politike Franje Tuđmana, (*predsjednik Tuđman*; *dr Franjo Tuđman*). Njihovo prisustvo u medijima Srbije (R41) se može tumačiti kao signal uvažavanja reprezentativnosti, a shodno pravilima strukturiranja novinskog teksta. U anaforičkoj upotrebi, prisutni su i elementarni i redukovani oblici. S druge strane, reprezentanti suprotstavljene vojno-političke opcije (*Milan Martić* i *Milan Babić*) identifikovani su u medijima u Hrvatskoj i Srbiji, od trenutka izvesnosti vojnog poraza njihove vojne opcije, redukovanim formama, specifikatorima neformalnih naziva institucija koje predstavljaju i negativnim kvalifikatorima kao zamenom za ostala lična i formalna obeležja. Isti model prisutan je u tekstovima **Oslobođenja** i **Glasa** u funkciji delegitimizacije političkih i vojnih lidera „pro-

tivničke strane” - Radovana Karadžića (*zločinac Karadžić*), Ratka Mladića i Alije Izetbegovića (*osvedočeni fundamentalista Alija Izetbegović*).

Tabela reprezentata 4.4

REPREZENTACIJA (cv,vv)	A1+R1 (Jugoslavije/RSK)			A2+R2 (Slovenije/BiH/Hrvatske)		
Medij	pozitivan	neutralan	negativan	pozitivan	neutralan	negativan
TVB	vv	+	cv		+	
TVLJ		cv	+		+	
Glas	+					+
Osl			+	+		
Ve Dn	+		+			+
VL NL			+	+	+	

4.3.3 Identifikacija društvenih grupa

Akteri ratnog događaja identifikovani u medijima kao pripadnici različitih društvenih grupa takođe su predmet ove studije, a njihova pojava kao subjekata ratnog sukoba može biti pokazatelj eskalacije ratne propagande medija koja, polazeći od informacija o neposrednim učesnicima, dolazi do svoje finalne faze predstavljanja rata kao neprijateljstva među čitavim narodima. Analiza društvene identifikacije u medijima u kontekstu rata može da podstakne istraživanje promena u društvenim odnosima u periodu transformacije do tada vladajuće ideologije, u kojoj su važila strogo određena pravila za javno ispoljavanje nacionalnih, klasnih, rodnih i drugih oblika društvenih odnosa. Ako sledimo mišljenje da mediji ne samo prikazuju, već i konstruišu modele društvene stvarnosti (Van Zoonen, 1994, str. 40), odnos medija prema ključnim simbolima društvene identifikacije u ratnom diskursu, može značiti korak ka razumevanju njihovog doprinosa u ukupnim promenama društvene orijentacije širih slojeva društva, među kojima su i akteri sukoba u širem smislu (stanovništvo, političke i državne strukture). Različitosti koje su ove promene proizvele stvorile su neke od ključnih razloga za rasplamsavanje sukoba u Jugoslaviji.

Osnovni preduslov za pojavu sukoba jeste upravo uspostavljanje jasne razlike u doživljavanju i vrednovanju sopstvenog u odnosu na identitet drugih. Pretpostavka da je nerešeno nacionalno pitanje u Jugoslaviji i sukobljavanje oko različitih videinja identiteta sopstvene nacije u odnosu na druge bilo jedan od povoda za nastanak ratnih sukoba (Brubaker, 1996, str. 103; R.M. Hayden, 1992; Billig, 1995), razlog je da se detaljnije istraže konstrukcije nacionalnog identiteta. Diskursno-istorijski pristup pokazao je da se upravo na nivou medijskog diskursa, na uzorcima dnevne štampe (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999, str. 157), mogu reprezentativno analizirati osnovni modeli konstrukcije nacionalnog identiteta zajedno sa strategija-

ma i jezičkim oznakama kojima se iskazuje privrženost i jedinstvo u okviru jedne društvene grupe (MI), a sa druge strane distanca, razgraničenje i neprijateljstvo prema suprotstavljenj grupi (ONI). S obzirom na polazište ovog istraživanja, govor medija trebalo bi da pokaže, na osnovu utvrđenih mehanizama, postojanje društvenih identiteta koji odgovaraju poziciji deiktičkog centra (DC), grupe sa kojom se, posredstvom reporterskog govora, uspostavlja identifikacija kao sa delom reporterskog JA. Nasuprot tome, postojanje suprotstavljene grupe (ONI), proizvod je medijske strategije primenjene sa ciljem da druge nacionalne, verske i političke zajednice pozicionira kao neprijatelja u ratu (Bugarski, 1997).

4.3.3.1 Leksička identifikacija društvenih grupa

a) Desetodnevni rat

TV Ljubljana

Građani Slovenije kao članovi grupe MI

Dominantni oblik društvene identifikacije aktera rata u medijskom govoru TV Ljubljana je nacionalna pripadnost, a zabeleženi su i primeri određivanja aktera na osnovu naselja u kome žive i njihovog civilnog statusu.

Nacionalni identitet, tj. naglašavanje etničke pripadnosti, u govoru novinara TV Ljubljana povezan je sa oznakom sopstvenog identiteta. On je najočiglednije izražen empatijskim odnosom prema prostoru *Slovenije* u jednom od uvodnih komentara urednika CIPE (primer II). Simbolička identifikacija *Slovenije* kao države, uspostavljena metonimijskom oznakom, odnosi se na njene stanovnike i političke predstavnike koji su neposrednim izjašnjavanjem proglasili nezavisnost kao državni reprezentanti. Metonimija pruža govornom licu mogućnost da prevaziđe individualne razlike u stavovima građana Slovenije, tako što se državnom entitetu pripisuje antropomorfna obeležja i povezuju sa određenim semantičkim poljem glagolske radnje (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999, str. 165).

TVLJ 26.06. Sinoć je *Slovenija* <postala nezavisna>. ...Danas svi <slavimo>. Ovo veće nam neće pokvariti ni činjenica da je *Jugoslavija* <već reagovala na našu [...] odluku>. (II)

Deiktička upotreba pridevske zamenice uz lični glagolski oblik (*svi slavimo*) podrazumeva kategorizaciju medijskog autora i njegove publike u okviru istog društvenog identiteta, a istovremeno upućuje na zaključak da pozicija deiktičkog centra pripada *građanima Slovenije*, čija je država predstavljena kao NAŠA država (*Slovenija*) kao što je navedeno u poglavlju 4.1.2. Drugi tip identifikacije aktera, kao stanovnika pojedinih gradova, u obliku zajedničke imenice, upotrebljen je takođe sa ciljem da se lokalni identitet predstavi kao sredstvo za uspostavljanje jedinstva u suprotstavljanju ofanzivnim ratnim aktivnostima JNA (*Mariborčani*).

TVLJ 27. 06. 1991. Bes i ogorčenje *Mariborčana*, koji su, <goloruki i sa lopatama, pokušali da se suprotstave tenkovima>. (I2)

Umesto preciznije oznake brojnosti prisutnih učesnika u događaju, modelom proširene identifikacije aktera, stvoren je utisak o svobuhvatnoj akciji pasivnog otpora stanovništva blokadom saobraćajnica.

RTV Beograd

Srpski narod kao društveni identitet blizak reporterskom JA

Za razliku od TV Ljubljana reporteri i voditelji RTV Beograd eksplicitno nisu imenovali niti jednu društvenu ili državnu celinu koju smatraju delom sopstvenog identiteta. Jedini primer bliskosti stava reportera u odnosu na određenu grupu stanovništva čiji se interesi podržavaju, je izjašnjavanje u prilog odbrane teritorijalno-političkog prostora srpskog naroda.

TVB 03.07. 1991. Tupurkovski je odgovorio da se Predsedništvo saglasilo sa predlogom da se raspravlja o situaciji u Hrvatskoj i statusu srpskog naroda u toj republici već tokom sledeće nedelje. Već tokom sledeće nedelje može biti pravo vreme za Tupurkovskog za razgovor, ali bi vredelo čuti šta *Srbi u Borovu selu, Dvoru na Uni, Pakracu, Kninu i drugim područjima sa srpskom populacijom u Hrvatskoj* <imaju da kažu o toj njegovoj izjavi>. (I5)

Slovinci kao članovi grupe ONI

Karakterističan primer negativnog predstavljanja *građana Slovenije* i *Slovenaca* i ispoljavanja negativnog stava, sadržan je u kvalifikaciji urednika o pravnoj neregularnosti proglašenja nezavisnosti Republike Slovenije u najavi vesti. Umesto direktnog imenovanja organa vlasti, ili političara, odgovornost za ovaj neprijateljski čin pripisuje se metonimizacijom čitavoj državi kao subjektivitetu i posredno njenim stanovnicima.

TVB 28.06. 1991. U osnovi svega što ste sinoć, i što ćemo večeras gledati *je jednostrana, samovoljna odluka Slovenije*, da zaposedne državne granice Jugoslavije na svojoj teritoriji. (I4)

Drugi model je primena oblika proširene identifikacije za imenovanje pripadnika čitave nacionalne zajednice (*Slovinci*), da bi se opisalo učešće u odbrambenim ratnim aktivnostima bročano manje grupa aktera (*pred barikade postavili turske kamione*). Negativan stav sadržan je u kvalifikaciji radnje jer se upotreba sredstava za odbranu predstavlja kao uzurpacija imovine.

TVB 01.07. 1991. Teško je proveriti informaciju, u ovom trenutku, ali su do nas stigle vesti iz Turske, da je tamo oduzeto više kamiona, na ime toga što su *Slovinci* <na barikade postavili turske kamione>. (I3)

U Tabeli društvenih identiteta 5.1 prikazani su dominantni oblici identifikacije društvenih grupa u ratnim izveštajima TV Ljubljana i RTV Beograd, zajedno sa radnjom koju su izvršili i upotrebljenom diskursnom strategijom od strane medija. Takođe, naveden je i podatak o postojanju deiktičkog centra, društvenog identiteta pozicioniranog u isto vreme kao „glas reportera” i medijske publike.

Tabela društvenih identiteta 5.1

DRUŠTVENI IDENTITET		TVB		
DO	(DC) MI	MI	ONI	ONI
Akte		etnicitet	metonimijska oznaka DI	etnicitet
		<i>Srbi</i>	<i>Slovenija</i>	<i>Slovenci</i>
Radnja		zabrinutost zbog državnog stausa i bezbednosti	optužbe za samovolju isključivost	optužbe za zloupotrebu civila u ratu
DS			spacionalizacija	generalizacija
		TVLJ		
DO	(DC) MI	MI	ONI	
Akte	deiktička zamenica	A2 oznaka za stanovnike grada	A1 metonimijska oznaka	
Radnja	zadovoljstvo proglašenjem nezavisnosti i	otpor civilnog stanovništva (viktimizacija)	najava sukoba sa grupom MI	
ID	<i>lični glagolski oblik</i>			
DS			generalizacija	

b) Masakra na Markalama

Problemi društvenog i nacionalnog identiteta u BiH nakon raspad Jugoslavije

Sukob u Bosni i Hercegovini dešava se u vreme rasplamsavanja etničkih podela, nakon što je skoro u potpunosti priveden kraju proces dezintegracije Jugoslavije. Većina bivših jugoslovenskih republika je proglasila nezavisnost i samim tim započela proces stvaranja sopstvenih država u skladu sa većinskim raspoloženjem svojih građana. Bosna i Hercegovina predstavlja primer republike u kojoj takav proces nije našao na dobar prijem dela stanovništva srpske etničke zajednice. Jedan od predmeta spora oko kojeg se rasplamsao oružani konflikt bio je i pitanje nacionalnog identiteta, koji je poslužio i kao povod za produbljivanje etničkih podela i stereotipa među sukobljenim stranama. Analiza društvene identifikacije u novinskim tekstovima ratnih izveštaja pokazaće tragove ovih procesa, a takođe i pružiti sliku o tome koji su nacionalni identiteti prepoznati u ovom ratnom periodu kao nosioci integrativnih procesa, nakon nestanka federalne države, Jugoslavije, izvora nadnacionalnog oblika izjašnjavanja dela građana.

Glas

Srbi kao članovi grupe MI

U tekstovima **Glasa** kao dominantne društvene grupe u ulozi aktera ratnih događaja, imenovani su etniciteti *Srbi* i *Muslimani* (Tabela društvenih identiteta 5.2). Prema pripadnicima *srpskog naroda*, u jednom od autorskih tekstova pokazuje se saosećanje, kao prema narodu koji je neopravdano okrivljen. Na osnovu izraženog stava bliskosti i krajnje privrženosti u novinskom tekstu **Glasa**, ovoj nacionalnoj zajednici pripada pozicija deiktičkog centra.

Gl 10. 02. 1994. *Jedini gubitnici*, kakvog li paradoksa, jesu *bosanski Srbi*, koji su i bez bombardovanja, u velikom delu svetske javnosti, <ponovo satanizovani i unapred osuđeni kao krivci i zločinci.>(I8)

Muslimani kao pripadnici grupe ONI

Kao i u segmentima analize identifikacije pripadnika oružanih grupa, u odnosu na nacionalnu i versku zajednicu *muslimana* izražava se negativan stav kao prema članovima grupe ONI, direktnim optužbama za manipulaciju i sprovođenje masakra (I6-7).

Gl 07.02. 1994. Ko <je to zatajio> u *muslimanskom agitpropu* [RE1] ⁵ i zašto su *muslimani* [DI1] <okasnili sa svojim scenarijem „direktnog prenosa smrti“? >(I6)

Gl 10.02. 1994. Koliko su god politički ciljevi ovog novog zločina muslimana jasni, toliko je nepoznato ko su zapravo ljudi koji hladnokrvno ubijaju svoj narod zarad suludih ideja osvedočenog fundamentaliste Alije Izetbegovića i njegovih najbližih saradnika. (I7)

Nosioci radnje su prvobitno predstavnici vlasti ili službi vladajućih vojno-obaveštajnih krugova (*muslimanski agitprop*), da bi u nastavku rečenice (I7) bili zamenjeni čitavom nacionalnom zajednicom, oblikom proširene identifikacije aktera (*muslimani*).

Oslobodjenje

Stanovnici grada Sarajeva kao članovi grupe MI

U tekstovima **Oslobodjenja**, identifikacija grupe MI nije eksplicitno ispoljena u odnosu na jedan od tri dominantna etniciteta u Bosni i Hercegovini. Najčešće se kao društveni identitet prema kome se pokazuje saosećanje i simpatija pominje narod Bosne i Hercegovine kao jedinstvena nacija, u različitim varijantama (*bosanskohercegovački narod*, *Bosanci*).

⁵ Simbolima DI1.1, DI1.2, DI1.3...obeležene su različite lekseme koje u novinskom tekstu i televizijskom prilogu označavaju različite društvene identitete grupe MI, a shodno tome i ekseme za identifikaciju grupe ONI (DI2.1, DI2.2,...). Simboli RE1.1, RE1.2,...označavaju reprezentе grupe MI, a RE2.1, RE2.2, ...grupe ONI

Osl 07.02. 1994. Sarajevske rane i *sva bol bosanskohercegovačkog naroda* <prokrvarile su u subotnjem masakru na gradskoj tržnici Markale>, kada je četničkom granatom ispaljenog sa Donjeg Bioskog, u jednom trenu ubijeno 67, a ranjeno 198 civila. (I9)

Pozitivna karakterizacija *Bošnjaka*, zvaničnog naziva istog naroda imenovanog od strane **Glasa** kao *muslimani*, međutim iskazana je eksplicitno upotrebom epiteta u funkciji oznake pozitivnih moralnih osobina (*dobri Bošnjaci*), u rečenici prikrivena pasivnom pozicijom i ulogom žrtve.

Osl 10.02.1994. [Radovan Karadžić]... Najmonstruozniji ubica *dobrih Bošnjaka* u njihovoj dugoj istoriji ličio mi je tad čovjeku koji bježi iz košmarnog sna. (I10-R27)

Društveni identitet kao najdirektnija oznaka grupe MI ipak je lokalni identitet stanovnika grada Sarajeva (*Sarajlije*). Na osnovu opisa stradanja, njihovih višemesečnih patnji, te upotrebom prisvojne zamenice u deiktičkoj funkciji (*velik broj naših sugrađana*), proizilazi da je pozicija deiktičkog centra u izveštavanjima **Oslobođenja** namenjena upravo stanovnicima Sarajeva, čije stradanje je u govoru novinara predstavljeno kao sopstvena patnja.

Osl 06.02.1994. Sa agresorskih pozicija na Mrkovićima, u 12.10 h, samo dan nakon četničkog zločina na Dobrinji, doletjela je granata na pijacu *Markale*, na kojoj je se u tom trenutku nalazio *velik broj naših sugrađana*, u potrazi za ono malo hrane što život znači, usmrivši 66, a teže i lakše ranivši 197 civila. (I14)

Srbi kao pripadnici grupe ONI

Jasnije je izdvojen stav prema *Srbima*, pripisivanjem negativnih moralnih osobina koje su, u datom kontekstu, bile pre svega usmerene na aktivnosti njihovih političkih predstavnika u toku mirovnih pregovora. Kvalifikacije unutar medijskog diskursa postaju predmet uopštavanja, od pojedinaca ka čitavom srpskom narodu kao kolektivnom akteru, (*poslovična prevrtljivost; podvili rep pod neopozivom prijetnjom*), nazivajući ga plašljivim i sklonom prevarama.

Osl 10. 02. 1994. *Srbi* <očigledno pokušavaju izvesti neki manevar>, iako im Briselski ultimatum uveliko sužava prostor. (I11)

Osl 14. 02. 1994. Upozorenja mnogih analitičara da *Srbi*, <razumiju samo jezik sile> sada doživljavaju svoju praktičnu potvrdu. *Srbi* <su podvili rep pod neopozivom pretnjom Zapada>, pristavši da počnu predavati generalu Majklu Rouzu svoje teško naoružanje, kao i na prekid vatre. ...

Naredni primer medijske manipulacije je direktno uzrokovan incidentom na Markalama, za koji se takođe okrivljuje nacionalna zajednica *Srba*, kao kolektivni akter.

Osl 07. 02. 1994. *Srbima* se dakle <još jednom pruža šansa i oprašta stravičan zločin>, ali znajući njih, sumnjamo sa će svoju verbalnu kooperativnost pokazati i na djelu. (I13)

Tabela društvenih identiteta 5.2

DRUŠTVENI			OSLOBOĐENJE				
AKTER			etnicitet (<i>Srbi</i>)		etnicitet (+) pozitivne moralne osobine (<i>dobri Boš- njaci</i>)	deiktička zamenice + oznaka za stanovnike grada (<i>Sarajlije</i>)	
					<i>ekspresivi</i>		
RADNJA			negativne moralne osobine (prevrtljivosti i plašljivost)		viktimizacija	opis stradanja	
ID					<i>ekspresivi</i>		
DS			stereotipiza- cija generali- zacija		autostereotip	perspektivizacija	
DO	ONI	NEGATIVAN STAV	NEGATIVAN STAV	NEUTRALAN STAV	POZITIVAN STAV	POZITIVAN STAV	MI
		NAROD	NAROD		NAROD	SUGRAĐANI	
			GLAS				
RADNJA		optužba za prevaru				osporavanje krivice, saosećanje usled gubitka i poraza (vikti- mizacija)	
ID		presupozicija					
DS		generalizacija			perspektivi- zacija		
AKTER		etnicitet (<i>Muslimani</i>)			etnicitet (<i>bo- sanski Srbi</i>)		

c) Operacija Oluja

Identifikacija društvenih grupa kao ratnih aktera u ovom događaju realizovana je na osnovu sličnih modela kao u analizi prethodne studije (*Masakr na Markalama*). U njegovom toku, dešavaju se, ipak i ratne pojave druge vrste: masovna stradanja i progoni civilnog stanovništva. Usled toga pomenute društvene grupe su u mnogim izveštajima takođe identifikovane kao (najčešće pasivan) akter ratnih zbivanja, s obzirom direktne posledice ratnih dejstava po njihove živote.

Mediji Srbije

Delovi društvenih grupa identifikovani kao akteri rata u srpskim medijima su najpre delovi civilnog stanovništva - izbeglice sa ratnog područja (akter 1), a takođe i pripadnici dvaju etniciteta (*Hrvati i Srbi*).

Srpski narod i izbeglice kao pripadnici grupe MI

Najbliže semantičkoj poziciji govornika kao sastavnom delu grupe MI označeni su izbeglice sa ratnog područja (akter 1) kao pasivni akter rata, a u pojedinim tekstovima i pripadnici srpskog naroda (*Srbi*) predstavljeni u medijima kao sastavni deo zajedničkog nacionalnog identiteta. Najčešće korišteni leksički modeli za identifikaciju civilnog stanovništva su spoj imeničke ili pridevske lekseme kao obeležja etničke ili teritorijalne pripadnosti, zajedno sa informacijom o civilnom statusu, brojnosti, odnosno upotreba glagolskih imenica za oznaku nasilne radnje koja je nad njima počinjena (*civilno stanovništvo Republike Srpske Krajine; nove izbeglice; desetine hiljada tih nesrećnika sa zavežljajima u rukama*).

Vn 09. 08. 1995. Pavlovićev most na Drini kod Badovinaca je poslednja spona zajedništva *Srba bez postojbine*. Sve što su *izgnanici* poneli od imetka sticanog vekovima u krajinskom kršu stalo je u pohabani putnički auto, izandali kamion i poneki traktor. (I15)

Dn 10. 08. 1995. *Više od sto izbeglih iz Republike Srpske Krajine* pred naletom hrvatske vojske spas su potražile u kikindskoj opštini. (I16)

Identifikacija izvršene radnje ove grupe aktera podrazumeva kombinaciju aktivne dijateze glagola kretanja i udaljavanja od ratnih poprišta (I17) i pasivnih oblika za oznaku izloženosti različitim vidovima nasilja (I18).

Empatijska veza sa akterom u govoru medija uspostavljena je najdirektnije izrazima saosećanja usled patnje. Viši stepen bliskosti iskazan je upotrebom metaforičkih i metonimijskih konstrukcija kojima se predstavlja emotivno stanje izbeglih, tragični aspekt i masovnost događaja (I17-19), kao i pridevima sa značenjem pozitivnih moralnih osobina, uz negiranje krivice i odgovornosti za položaj u kome su se našli. Navođenje teških oblika nasilne radnje kojima su bili izloženi (I18) implicira ulogu žrtve rata, čime se ostvaruje intenzivniji oblik saosećanja od deklarativnih formi dominantnih u hrvatskoj štampi.

Vn 13. 08. 1995. *Kolone iznurenih ljudi, žena i dece koji samo imenom podsećaju na ljute Krajišnike* <danonoćno prelaze Drinu kod Loznice>. (I17)

Vn 12. 08. 1995. <Bežeći ispred noža i bombi u Jugoslaviju stižu> *beskrajne kolone očajnih ljudi*. (I18)

Jezičko-stilska sredstva upotebljena za opis dramatičnosti događaja i njegovih tragičnih posledica oslanjaju se na upotrebu ustaljenih metafora i ekspresiva koji svoju inspiraciju nalaze u poređenju sa prirodnim silama.

Vn 12. 08. 1995. *Nepresušna reka prognanih Srba iz Krajine* <ni posle šestet dana nije počela da se smanjuje> na Pavlovića mostu preko Drine. Do juče u podne preko ove reke je prešlo oko 25000 *beskućnika*, a narednih dana se očekuje još toliko, pa i više.

...

I dok *ojađeni starci i žene* <tuguju noseći mnoštvo uspomena iz zavičaja u kome su ostavili sve što su imali, vrednije od bilo koje sume dolara ili maraka>, deca najčešće pitaju : Kuda idemo?! I dok *ovi mudri ljudi* <smišljaju odgovore>, borci koji su četiri godine odbijali napade ustaša uglavnom čute. (I19)

Direktna pripadnost istom društvenom identitetu stanovnika Krajine i medijske publike signalizirana je u tekstu **Večernjih novosti** upotrebom deiktike zamenice prvog lica množine (I20).

Vn 7. 8.1995. <Ništa *nam* nije išlo na ruku>. Ceo svet protiv. *Nemci* bi potrošili i zlatne rezerve svoje moćne monete samo da podaniku Tuđmanu kupe najmoćnije oružje od čijeg dejstva gori i nebo i zemlja, pa i čuveno krajiško junaštvo. (I20)

Vn 12. 08. 1995. Pre pada Krajine iz same Hrvatske <proterano je 360000 *Srba*>. To je samo prethodnica sadašnjeg *stradanja srpskog naroda*. (I21)

Hrvati kao pripadnici grupe ONI

S duge strane, delovi društvenih zajednica koji predstavljaju stanovnike Hrvatske i njenih gradova pomenuti su najčešće u kontekstu aktivnih učesnika rata. Na osnovu opisanog diskursno-jezičkog postupka, prenošenja ratnih uloga na čitave narode, najpre u tekstovima **Večernjih novosti** (I22), hrvatski narod je kategorisan vršiocem nasilne radnje (ratni aktera 2). Nakon spoznaje negativnih posledica ishoda rata po deo stanovništva druge etničke zajednice, prema ovom kolektivnom akteru se izriču i vrlo direktne optužbe za teritorijalne pretenzije prema drugim državama, isključivost i netrpeljivost prema drugim narodima (I22-23).

Vn 06. 08. 1995. *Hrvati* <ne bi stali ni kad bi uzeli Krajinu>. Sadašnje njihovo rukovodstvo želi na Drinu, na Kosovo, pa i u Vojvodinu, želi u Srem do Zemuna. (I22)

Vn 12. 08. 1995. Celi minuli vek *Hrvati* <su akcijama svojih klero-šovinista pokušavali da oteraju Srbe sa zemlje koju su ili kupili ili im je darovana u Beču>.

...

<Računa se> da je *svaki drugi današnji Hrvat srpskog porekla!* Kada bi Hrvati imali etičke hrabrosti, vrlo lako bi mogli ustanoviti svoje etničko poreklo.

...

Do pre sto godina, *krajiške Srbe* štitio je Beč. Jedno vreme niko, pa onda Jugoslavija. Sada su Srbi <proterani>. Američki Indijanci imaju više prava da sa svoje zemlje proteraju Bila Klintonu i druge njegove, nego što Hrvati imaju pravo da proteraju cijeli jedan narod. (I23)

U primeru I22 izrečeno je upozorenje o ugroženosti teritorije Republike Srbije od strane Hrvatske, nakon eventualnog vojnog zauzeća Krajine. Drugi tekst (I23) motivisan je posledicama proterivanja srpskog stanovništva i željom da se one predstave kao nastavak dugogodišnjeg istorijskog procesa.

Preostali primeri identifikacije delova društvene zajednice sa prostora Hrvatske odnose se na aktivnosti civilnog stanovništva Karlovca i okoline koje se našlo pod ratnim dejstvima i opis događaja u kome su srpske izbeglice postale žrtve nasilja od strane hrvatskih građana tokom njihovog povlačenja.

Dn 05. 08. 1995. Više desetina građana Karlovca beže *u strahu od širenja ratnih dejstava* ka Sloveniji. (I24)

Specifičan primer ratnog izveštaja bez oružanog sukoba, ali uz primenu sile, između dve suprotstavljene grupe civila, predstavlja konflikt u kome je grupa srpskih izbeglica u ulozi žrtve nasilja, dok su nosioci nasilne radnje stanovnici jednog hrvatskog grada. Leksička identifikacija aktera izvedena je upotrebom ekspresiva negativne konotacije, terminima koji označavaju nekontrolisano ponašanje pojedinca u grupi (*masa, nekadašnji zemljaci i bivša braća, svetina opijena mržnjom*). Istraživanja diskursa medijskog izveštavanja o uličnim protestima (Kress, 1985) pokazuju da se upotrebljeni termini: optužbe za učešće u nasilnoj radnje, zajedno sa isticanjem negativnih moralnih osobina počinitelaca ekspresivima negativne konotacije (*priredili im kamenovanje; izlila prljavštinu iz najmračnijeg ugla savesti*), tendenciozno koriste u svrhu osude učesnika u neredima i počiniocima nasilja.

U Tabelama društvenih identiteta 5.3a i 5.3b predstavljen je odnos prema identitetu koji označava srpske civile (akter 1) kao pasivne učesnike rata (*srpske izbeglice, prognani Srbi*) i drugom koji se odnosi na hrvatski narod kao celinu (akter 2).

Tabela društvenih identiteta 5.3a

DRUŠTVENI IDENTITET		VEČERNJE NOVOSTI			
A1	etnicitet (srpski narod)	naziv za prognano lice+ (EP) teritorijalno poreklo+ brojnost			naziv za prognano lice
ID	lična zamenica	metafore za predstavu masovnog pokreta; epiteti			
DS	perspektivizacija	perspektivizacija			perspektivizacija
					predikacija
R	saosećanje usled nesreće	saosećanje sa patnjom civila	vesti o masovnom iseljavanju	predstavljanje prognanih kao žrtava nasilja	pozitivna karakterizacija prognanih
ID	negacija				ekspresivi pozitivne moralne osobine
		DNEVNIK			
R			metafore	hiperbola modal; pasiv	saosećanje i solidarnost sa narodom
ID					istorijske paralele sa ranijim seobama
A1		naziv za prognano lice+(EP) teritorijalno poreklo + brojnost		naziv za grupu prognanih + poreklo	
ID		metafore za predstavu masovnog pokreta; poređenja			
DS					
DO	DC - MI	perspektivizacija			
		POZITIVAN STAV			

Tabela društvenih identiteta 5.3b

DRUŠTVENI IDENTITET		VEČERNJE NOVOSTI		
DO	NEUTRALAN	NEGATIVAN STAV - ONI		
A2		etnicitet (Hrvati)		
R		osporavanje identiteta	optužbe za teritorijalne pretenzije	optužbe za isključivost prema drugima
ID		<i>impersonalna rečenica</i>		<i>istorijske paralele</i>
DS		argumentacija	perspektivizacija	stereotipizacija
DNEVNIK				
R2	atmosfera straha i panike kod civila		optužbe za nasilno ponašanje stanovnika	
			<i>metafore, ekspresivi negativnih moralnih osobina</i>	
DS			predikacija	perspektivizacija
A2	oznaka za stanovnike mesta+broj		identifikacija stanovnika kao nekontrolisane grupe (masa)	
ID			<i>negativni epiteti i moralne osobine ekspresivi</i>	

Hrvatski mediji

Hrvati i stanovnici gradova u Hrvatskoj kao članovi grupe MI

Deo društvenog identiteta označen kao akter sukoba koji se na deiktičkoj osi nalazi najbliže semantičkoj poziciji govornika, u hrvatskim medijima, jesu pripadnici *hrvatskog naroda* (*Hrvati*) kao i stanovnici gradova pod vojnom kontrolom hrvatskih vlasti (*Sisčani*; *Karlovčani*). Pozitivno predstavljanje i blizina poziciji govornog lica (autora teksta), ogleda se u upotrebi mnoštva pozitivnih epiteta, pohvala, isticanju pozitivnih moralnih osobina naroda, uz neskriveno zadovoljstvo povoljnim tokom ratnih zbivanja (I26-28).

VI 04. 08. 1995. *Hrvatski narod* ovih je dana <potvrdio svoju vrijednost i povijesnu zrelost>. (I26)

NI 07. 08. 1995. *Hrvatski narod* <počeo je bitku za konačnu integraciju svojega državnog područja, za ujedinjavanje silom otrgnutih djelova svojega etno-kulturnoga i povijesno-pravnoga bića>. (I27)

NI 11.8. 1995. Lakše je prihvatiti čak i nečiju izdaju, nego prihvatiti da je netko u nečemu bolji od Srba, da su se *Hrvati*, na primer, <pokazali kao bolji borci, hrabriji, kao veći domoljubi, imali pametniju koncepciju, vojnu strategiju, osigurali bolje naoružanje, pa i bolje saveznike>. (I28)

Identitet prognanih lica hrvatske nacionalnosti predstavljen je: imeničkim i pridevskim oznakama etničke pripadnosti i lokalnog identiteta, kao i glagolskim imenicama za oznaku lica izloženog nasilnoj radnji, na osnovu identičnog modela predstavljanja srpskih izbeglica u **Večernjim novostima** i **Dnevniku**. Identifikacija radnje izražena je naglašavanjem patnje u periodu njihovog progonstva i dramatičnim opisom euforičnog povratka u rodni grad.

VI 09. 08. 1995. Nepunih pet godina iza četničke pobune i prvih balvana, koji su se nakon Knina, zakotrljali i hrvatskom Banovinom i Petrinjom, a 46 meseci nakon zločinačkog divljanja oklopnih grdosija Slobodana Torbuka gradskim ulicama, *petrinjski su Hrvati* <ponovo u svome gradu>. *Prvi među njima*, koji <su u borbenim redovima 12. domobranske pukovnije gradu donijeli slobodu>, u odorama su hrvatske vojske i policije, *a oni drugi*, također *prognanici*, *ljudi najteže ratnostradalačke sudbine*, <ubrzo ustrojavaju civilnu vlast>. (I29)

U poslednjem navedenom ratnom izveštaju (I29) poseban detalj čini pozicioniranje u okviru zajedničkog identiteta izbeglog stanovništva kao pasivnog aktera, sa pripadnicima oružanih snaga, aktivnim učesnicima rata, označenim kao pobjednici i oslobodioci nacije.

Saosećanje prema srpskim izbeglicama kao pasivnim akterima rata

Modeli leksičke identifikacije srpskih izbeglica slični su u srpskim i hrvatskim medijima, sa tom razlikom što se u izveštajima, najpre **Večernjeg lista** veoma često osporava civilni karakter grupe, a samim tim i njenim akterima status žrtve i ističe prisustvo naoružanih lica u njoj (I32). Kao i u srpskim medijima, u izveštajima **Novog lista** (I31) pokazano je saosećanje sa teškim psihofizičkim stanjem i priznanje nesretnih okolnosti u kojima se nalaze:

NI 10. 08. 1995. Ovog puta čak i najgorljiviji srpski propagandisti ne mogu obnavljati strah pričama o „ustaškim pokoljima”, s obzirom na to da je *nadmoćna većina civilnog stanovništva* <samoodvedena pre nego li su mogli videti ijednog hrvatskog vojnika>. (I30)

NI 11.08. 1995. Dok se *namučene srpske izbeglice* u dugim kolonama prema matici Srbiji <osjećaju žrtvama izdaje>, javnosti se serviraju priče o hrvatsko-srpskoj nagodbi, o dogovoru dvojice predsednika Miloševića i Tuđmana. (I31)

VI 11. 08. 1995. *Neprekidna kolona srpskih civila i vojnika* [DE1.1] jučer je cijeli dan prolazila kroz Glinu, Petrinju i Sisak.

...

Ne znajući ni kamo, ni zašto odlaze, <potišteno i s nevjericom, prihvataju pruženu im pomoć. Potpuno su zbunjeni, neobavješteni, dezorjentirani>.

...

Većina ih <se osjeća prevarenim, izmanipulisanim i iskorištenim>.

...

Civili [DE1.2] <poslušno i ogorčeno odbacuju vojnu opremu> koja se može naći u svakoj traktorskoj prikolici, <želeći istodobno sa time raskinuti sa najcrnjim razdobljem svoga života> i odbaciti eventualnu krivnju za sve što im se dogodilo. (I32)

VI 12. 08. 1995. *Kolone Srba s Korduna, Banovine i ostalih oslobođenih dijelova Hrvatske* <organizirano se kreću, pod pratnjom hrvatske vojske i policije, te pod humanitarnim kišobranom ponajprije hrvatskih, a potom i svijetskih organizacija> Crvenog krsta, UNHCRa i drugih. (I33)

Njihove aktivnosti u ratnom sukobu su prikazane oblicima glagolske radnje koja označava pokret, udaljavanje od mesta ratnih zbivanja (*napuštale Hrvatsku; prolazila kroz Glinu, Petrinju i Sisak*), bez tragova ličnog stava. Ponekad su, međutim praćeni i komentarima u kojim se izražava sumnja u opravdanost razloga za iseljavanje i izmanipulisanoost od strane sopstvenih lidera (I32). Hrvatski mediji pokušali su da kreiraju sopstvenu sliku o emotivnom stanju izbeglih, kvalifikujući ga osećanjem: rezignacije, nezadovoljstva, zbunjenost i mirenja sa porazom (I32-I1.2). Drugi aspekt radnje predstavlja pokušaj da se on prikaže kao organizovan proces, protekao bez pojava nasilja i prethodnih pritisaka (I33).

Srpski narod kao grupa ONI

Direktna identifikacija srpskog naroda kao učesnika u sukobu, za razliku od srpskih civila kao pasivnih aktera, pokazuje gotovo istu distinkciju primenjenu od strane srpskih medija. Verzija rata kao sukoba dva naroda u hrvatskoj štampi podrazumeva pozicioniranje Srba u negativnoj konotaciji: isticanjem i uopštavanjem odgovornosti za nastanak rata, vojnu pobunu i ugrožavanje hrvatske države, sa političkih predstavnika na čitavu zajednicu. Njihova inferiornost predstavljena je nizom negativnih kvalifikacija i moralnih osobina, usled kojih su se, sopstvenom zaslugom, našli u poziciji ratnih gubitnika (I34).

NI 12. 08. 1995. *Srbi* <su izveli etičko samočišćenje Hrvatske> kao žrtve sopstvene mitske ideje o velikosrpstvu i samougroženosti. (I34)

U Tabeli društvenih identiteta 5.3c 5.3d predstavljen je lični stav hrvatskih medija prema grupi aktera 1 i 2 koje odgovaraju delovima srpskog i hrvatskog naroda.

Tabela društvenih identiteta 5.3c

DRUŠTVENI IDENTITET		VEČERNJI LIST				
	POZITIVAN	NEUTRAL.	NEGATIVAN			
A1	nazivi za PL + etnicitet		sumnja u CI + etnicitet + brojnost		CI+ etnicitet	eticitet (<i>Srbi</i>)
DS		perspektivizacija	perspektivizacija		argumentacija	intenzifikacija
						stereotipizacija
R1		poslušnost predaja	izveštavanje o pokretu, nepriznavanje CI	poslušno prihvatanje realnosti	opravdavanje progona negiranje krivice, optužbe za izmanipulisanost	optužba za negativne moralne osobine
		pokret kao organizovano napuštanje, oslobađanje				
ID		eufemizmi				
R1	saosećanje sa patnjom prognanih	izloženost blažem obliku nasilja		epiteti	frazelogizmi kao sredstvo eufemizacije	optužba za trajnu opasnost po državu
ID	<i>pasiv</i>	<i>pasivni oblici</i>			odgovornost za sopstvenu patnju	
					<i>alegorija</i>	
DS	perspektivizacija predikacija	perspektivizacija, marginalizacija	perspektivizacija, marginalizacija		perspektivizacija	intenzifikacija
						stereotipizacija

A1	oznaka za PO + saosećanje	EP + sumnja u ispravnost ponašanja	identitet grupe + etnicitet + brojnost		eticitet	eticitet
ID	<i>epitet</i>	<i>relativna. klauza</i>			imenička oznaka za prognane + etnicitet	
		NOVI LIST				

Tabela društvenih identiteta 5.3d

DRUŠTVENI IDENTITET		VEČERNJI LIST			
AKTER 2 <i>Hrvati</i>	eticitet	oznaka stanovnika grada	eticitet + oznaka stanovnika grada	imenička oznaka za prognana lica	eticitet + IO za žrtve progona
DS	stereotipizacija, perspektivizacija, predikacija	predikacija		perspektivizacija	perspektivizacija opravdavanje
R2	isticanje pozitivnih MO; superiornost	pribranost u ratnim okolnostima		saosećanje sa patnjom i zadovoljstvo zbog povratka	opravdavanje nasilnog ponašanja
ID					<i>presupozicija, eufemizmi</i>
R2	nagoveštaj pobeđe u ratu				
ID	<i>ratna frazeologija, hiperbola</i>				
A2	eticitet				
DO	POZITIVAN STAV				NEUTRALAN STAV
		NOVI LIST			

Legenda skraćenih naziva u Tabeli društvenih identiteta

DI- društveni identitet

EP- etničko poreklo

CI – civilni identitet (nenaoružana grupa)

4.3.3.2 Diskursne strategije

Diskursno pozicioniranje društvenih identiteta, koji u medijima označavaju aktere rata, realizovano je uz primenu navedenih mehanizama, sa namerom njihovog pozitivnog ili negativnog predstavljanja. Njime su izuzev nacionalnih zajednica, bile obuhvaćene i kategorije: starosnih grupa, izbeglih i lica identifikovanih na osnovu pripadnosti lokalnoj sredini. Opisani mehanizmi delovanja biće upotpu-njeni analizom diskursnih konstrukcija nacionalnog identiteta (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999) koje se zasnivaju na orijentaciji medija u okviru pripadnosti nacio-

nalnom identitetu MI, uz isticanje razlika u odnosu na DRUGE, s obzirom na činjenicu da su sukobi oko različitih viđenja identiteta bili jedan od povoda za nastanak i rasplamsavanje ratova u nekadašnjoj Jugoslaviji.

4.3.3.2.1 *Generalizacija*

Uobičajeni diskursni model generalizacije, u ovom segmentu analize, jeste zame-na aktera pripadnika oružane jedinice čitavom nacionalnom ili državnom zajed-nicom koju on predstavlja, dok je radnja kao predmet generalizacije najčešće nedo-zvoljena ratna aktivnost. U analizi su zabeleženi primeri generalizacije etniciteta: Slovenaca, Srba, Hrvata, nacionalne i verske grupe (muslimani) kao i stanovnika grada Maribora.

a) Desetodnevni rat

Primer pozitivnog predstavljanja upotrebe ove strategije zabeležen je u izveštaju o sukobima u Sloveniji i odnosi se na generalizaciju radnje učesnika u blokadi saobraćajnica sa namerom da se onemogući prolazak tenkovske jedinice JNA kroz Mari-bor. Umesto grupe građana koja je učestvovala u ovom događaju, radnja je pred-stavljena kao aktivnost stanovnika tog slovenačkog grada, a u govoru izveštača ona se nadovezuje na njegovu ličnu procenu nezadovoljstva delovanjem jedinica JNA.

TVLJ 27. 06. 1991. Bes i ogorčenje *Mariborčana*, koji <su goloruki i sa lopatama pokušali da se suprotstave tenkovima>. (I2)

Drugi primer odnosi se takođe na učesnike u blokadi puta, čija nacionalna pri-padnost, iako navedena, ne može biti eksplicitno utvrđena, niti je relevantna za čin odbrambenih aktivnosti. Upotreba termina za identifikaciju nacionalne zajednice (*Slovinci*) predstavlja uvod u konstruisanje stereotipa kojim su njeni pripadnici pro-glašeni akterima rata i ujedno kolektivnim neprijateljem (grupom ONI) grupe MI. Proizvod svih pojedinačnih ratnih događaja, u kojima direktno učestvuju određene oružane ili civilne grupe, na taj način postaje rat protiv stanovništva Slovenije.

TVB 01.07. 1991. Teško je proveriti informaciju, u ovom trenutku, ali su do nas stigle vesti iz Turske, da je tamo oduzeto više kamiona, na ime toga što su *Slo-venci* <na barikade postavil turske kamione>. (I3)

Nakon sukoba u Sloveniji, generalizacija je ustanovljena kao jedna od dominan-tnih medijskih strategija rasplamsavanja ratne propagande primenjenih u kasnijim sukobima na prostoru nekadašnje Jugoslavije.

b) Masakr na Markalama

U ratnim izveštajima **Glasa** generalizacija je realizovana u skladu sa medijskim viđenjem rata kao konflikta među narodima, sa namerom da se on primeni i na svaki pojedinačni ratni događaj. Izuzev upotrebe naziva oružanih grupa koje u

geografskom prostoru realno nisu bile prisutne, deo istog mehanizma predstavlja i generalizovana oznaka kojom su ratne operacije vojnih jedinice zamenjene sukobom etničkih zajednica kao jedinim nosiocima radnje.

U tekstu **Glasa** je iskorištena kao sredstvo za izricanje optužbe preusmerene od pojedinaca prema nacionalnoj zajednici (*Muslimani*) za pokušaj ratne manipulacije sa tragičnim posledicama. Započeti model izveštavanja (I7) nastavak je tvrdnje da su pripadnici istog naroda počiniozi zločina (*politički ciljevi ovog zločina Muslimana*).

Generalizacija stava prema *Srbima* kao narodu, u listu **Oslobođenje**, sastoji se iz nabiranja negativnih moralnih osobina (*poslovična prevrtljivost; podvili rep pod neopozivom prijetnjom*), motivisanih aktivnostima koje su njihovi politički predstavnici preduzimali u toku mirovnih pregovora. Generalizacijom se takođe kreira utisak o kolektivnoj krivici naroda za počinjeni zločin.

Osl 07. 02. 1994. *Srbima* se dakle <još jednom pruža šansa i oprašta stravičan zločin>, ali znajući njih, sumnjamo sa će svoju verbalnu kooperativnost pokazati i na djelu. (I13)

c) Operacija Oluja

Hrvatski narod je, umesto sopstvenih oružanih snaga u tekstovima **Večernjih novosti**, kategorisan vršiocem nasilne radnje.

Vn 06.08. 1995. *Hrvati* <ne bi stali ni kad bi uzeli Krajinu>. Sadašnje njihovo rukovodstvo želi na Drinu, na Kosovo, pa i u Vojvodinu, želi u Srem do Zemuna. (I22)

U komentarima **Večernjih novosti** koji se odnose na položaj i status izbeglog stanovništva Krajine, njihova sudbina predstavljena je kao budućnost čitavog naroda (*Srba*), iz čega se izvodi zaključak da je eskalacija tragičnih zbivanja posledica ratnih operacija vojno-političkih organa Republike Hrvatske sa ciljem proterivanja čitave nacionalne zajednice (I20-21).

4.3.3.2.2 Predikacija

Predikacija se koristi isključivo u medijima Srbije i Hrvatske tokom operacije *Oluja* u funkciji pozitivnog predstavljanja, a podrazumeva opis psihofizičkog stanja, izražavanjem saosećajnosti prema izbeglicama u obe grupe medija (**Nl**: *namučene srpske izbeglice*; **Vn**: *beskrajne kolone očajnih ljudi*) i ne odnosi se na etnicitete. Hrvatski mediji takođe, na sličan način, predstavljaju izbeglice poreklom iz sopstvene nacionalne zajednice (I29).

VI 09. 08. 1995. Nepunih pet godina iza četničke pobune i prvih balvana, [...] *petrinjski su Hrvati* <ponovo u svome gradu>. *Prvi među njima*, koji <su u borbenim redovima 12. domobranske pukovnije gradu donijeli slobodu>, u odora-

ma su hrvatske vojske i policije, a oni drugi, također prognanici, ljudi najteže rat-nostradalačke sudbine, <ubrzo ustrojavaju civilnu vlast>. (I29)

Suprotno značenje sadržano je u opisu emotivnog stanja grupe stanovnika hrvatske nacionalnosti koji su fizički napali grupu srpskih izbeglica dok su napuštali teritoriju Hrvatske. Negativna kvalifikacija ostvarena je upotrebom ekspresivima (**Dn**: *svetina opijena mržnjom*) za identifikaciju grupe pojedinaca nadvladane negativnim emocijama i porivom za nasiljem.

4.3.3.2.3 Perspektivizacija

a) Desetodnevni rat

Perspektivizacija iskaza u navedenom komentaru RTV Beograd (I5), realizovana je imperativnom sugestijom voditelja sa namerom da se fokus pažnje gledalaca usmeri prema poziciji jedne nacionalne zajednice u ratu. Na osnovu promene ranije izraženog stava načelne podrške politici saveznih organa o opstanku Jugoslavije kao zajedničke države, može se zaključiti da se pozicija deiktikog centra za RTV Beograd tokom ratnih događaja u Sloveniji, postepeno preusmerava od *Jugoslavije* kao subjekta nadnacionalne, ka *srpskom narodu* kao nosiocu modela nacionalne identifikacije.

TVB 03.07. 1991. Već tokom sledeće nedelje može biti pravo vreme za Tupurkovskog za razgovor, ali bi vredelo čuti šta Srbi u Borovu selu, Dvoru na Uni, Pakracu, Kninu i drugim područjima sa srpskom populacijom u Hrvatskoj <imaju da kažu o toj njegovoj izjavi>. (I5)

c) Operacija Oluja

Napuštanje ratom zahvaćenih teritorije Hrvatske od strane srpskih civila iz perspektive hrvatskih medija viđeno je kao dobrovoljni čin koji nije podstaknut aktivnošću vojnih i civilnih organa Hrvatske. Pokret izbelica, na osnovu izveštavanja **Večernjeg i Novog lista** (I33), protekao je bez incidenata, pod nadzorom međunarodnih institucija i hrvatskih vlasti, pa shodno tome, one ne snose ni najmanju odgovornost za ovu pojavu (*organizirano se kreću, pod pratnjom hrvatske vojske i policije, te pod humanitarnim kišobranom ponajprije hrvatskih, a potom i svjetskih organizacija*).

4.3.3.3 Diskursne konstrukcije nacionalnog identiteta

Mehanizmi navedenih diskursnih strategija: generalizacije i perspektivizacije stvorili su preduslove za primenu diskursnog modela u kome je identifikacija medijskog govornika kao člana i predstavnika jedne nacionalne zajednice (MI), postala osnov za kreiranje polarizovane slike rata. To je imalo za posledicu dalju eskalaciju medijskog diskursa ka pojavnim oblicima izricanja negativne kvalifikacije visokog intenziteta prema pripadnicima suprotstavljenih društvenih grupa, razvijanju etničkih

stereotipa i upotrebi jezika nasilja koje će biti detaljnije istražene analizom makrostrategija i supstrategija konstrukcije nacionalnog identiteta.

4.3.3.3.1 *Konstruktivne makrostrategije*

Pod konstruktivnim strategijama podrazumevani su diskursno-jezički modeli na osnovu kojih se izgrađuje i učvršćuje nacionalni identitet. Čine ih, u prvom redu, leksičke forme za identifikaciju grupe MI kao jedinstvene nacije, poput ličnih zamenica i drugih struktura na osnovu kojih se iskazuje nacionalno jedinstvo i solidarnost (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999, str. 160). U okviru konstruktivnih makrostrategija, prikazano je i delovanje specifičnih supstrategija koje detaljnije pojašnjavaju delovanje mehanizama na relaciji između sopstvenog nacionalnog prostora i prostora drugih.

Tako, u jednom od komentara **Večernjih novosti** autor koristi oblik lične zamenice za prvo lice množine u funkciji deikse za identifikaciju pripadnika *srpskog naroda* i time pokazuje da se smatra delom iste društvene zajednice. Njegov stav saosećanja prema ovoj nacionalnoj zajednici formira se iz perspektive osećanja lične ugroženosti i gubitka.

Vn 07.08.1995. Ništa *nam* nije išlo na ruku, ceo svet protiv. (I20)

4.3.3.3.1.1 *Supstrategija presuponiranja unutar nacionalne jednakosti i jedinstva*

Imenica upotrebljena za prostorno određenje države i same nacionalne zajednice kao kolektiva, delovanjem ove supstrategije, postaje termin koji određuje grupu MI govorniku i otvara mogućnost da se obraća u ime svih njenih stanovnika, podrazumevajući da među njima ne postoje razlike u stavovima povodom određenih tema (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999, str. 161).

U uvodnom govoru novinara TV Ljubljana metonimijska upotreba imenice *Slovenija* upućuje na vezu stanovništva, države i medija koji se tom prilikom obraća javnosti, pozivajući se na međunarodnu solidarnost.

TVLJ 03.07. 1991. Mlada, u krvi rođena država Slovenija, poziva međunarodnu javnost u pomoć. (V3)

Jedan od karakterističnih primera delovanja ove supstrategije jesu i narativi hrvatskih medija u periodu nakon vojnog uspeha Hrvatske vojske. Koristeći euforično raspoloženje stanovništva nakon vojne pobeđe, hrvatski mediji presuponiraju atmosferu unutar nacionalnog jedinstva i saglasnosti među pripadnicima hrvatskog naroda u vezi sa nastavkom ratne politike, zarad ostvarenja ciljeva konačnog definisanja sopstvenog nacionalnog prostora (I27).

VI 04. 08. 1995. *Hrvatski narod* ovih je dana <potvrdio svoju vrijednost i povijesnu zrelost.> (I26)

NI 07. 08. 1995. *Hrvatski narod* <počeo je bitku za konačnu integraciju svojega državnog područja, za ujedinjavanje silom otrgnutih djelova svojega etno-kulturnoga i povijesno-pravnoga bića>. (I27)

4.3.3.3.1.2 *Supstrategija presuponiranja različitosti među nacijama*

Presuponiranje ili isticanje različitosti među narodima često je u medijskom diskursu prisutno u funkciji negiranja, razgraničenja od grupe koja se smatra DRUGOM nacionalnom zajednicom i direktno je povezano sa konstrukcijom nacionalnih i verskih stereotipa.

Presupozicija pozitivnog predstavljanja sopstvenog nacionalnog identiteta, zabeležena je u novinskom komentaru koji se odnosi na ponašanje političkog predstavnika Republike Srpske, Radovana Karadžića, tokom mirovnih pregovora u trenucima kada je vojna intervencija NATO bila potpuno izvesna. Epitet sa obeležjem pozitivnog autostereotipa (*ubica dobrih Bošnjaka*), deo je šire konstrukcije u kojoj se izriče optužba prema pomenutom akteru.

Isticanje pozitivnih moralnih i psihofizičkih osobina jednog naroda (*hrvatskog*), uspostavlja se u odnosu prema DRUGOM narodu (*srpskom*), ispoljavanjem superiornosti, čime je potvrđeno postojnje etničkih stereotipa (Mitten & Wodak, 1993, str. 213) kojima mediji potkrepljuju politiku državnog nacionalizma.

NI 11.8. 1995. Lakše je prihvatiti čak i nečiju izdaju, nego prihvatiti da je netko u nečemu bolji od Srba, da su se *Hrvati*, na primer, <pokazali kao bolji borci, hrabriji, kao veći domoljubi, imali pametniju koncepciju, vojnu strategiju, osigurali bolje naoružanje, pa i bolje saveznike>. (I28)

4.3.3.3.1.3 *Pozitivna prezentacija sopstvenog nacionalnog identiteta/negativna drugog*

Upotreba metonimijske konstrukcije u funkciji negativnog ekspresiva visokog intenziteta predstavlja primer eskalacije etničkih stereotipa u oblike ispoljavanja mržnje i netrpeljivosti prema pripadnicima DRUGOG naroda (Srba) u listu **Oslobođenje**, takođe motivisanih posledicama tragedije na pijaci *Markale*. Drugi primer odnosi se na isticanje negativnih moralnih osobina, interpretacijom ratne politike koje se pokušavaju predstaviti kao odlika etničkog mentaliteta.

Osl 14. 02. 1994. Sigurno je da će Srbi [I1.1]<učiniti sve da bi izbegli trenutak kada bi bombe počele zaslužno padati> na *njihove mahnite glave*[I1.2], jer bi to mogao biti početak kraj njihovog osvajačkog pohoda na Bosnu. (I12)

Osl 14. 02. 1994. Upozorenja mnogih analitičara da *Srbi*, <razumiju samo jezik sile> sada doživljavaju svoju praktičnu potvrdu. (I11)

Primer negativne kvalifikacije Hrvata kao naroda u medijima Srbije, ali istovremeno i nesvesno iskazane bliskosti dva naroda, jeste pokušaj osporavanja njihovog identiteta (*svaki drugi Hrvat, računa se da je srpskog porekla*). Upotreba imper-

sonalne rečenice, pokazatelj je da, ipak, ne postoji čvrsta argumentacija autora za utvrđivanje istinitost ove tvrdnje (I23).

4.3.3.2 *Perpetuacione i strategije opravdavanja*

Uloga ovih strategija je podržavanje kontinuiteta u vođenju nacionalne politike i održavanje zadatog „nacionalnog kursa“. Strategije opravdavanja i legitimacije imaju zadatak da odbrane i sačuvaju istorijske narative u vezi sa sudbonosnim dodajima i odlukama koje su tokom vremena uticale na formiranje određenog mentalnog modela (De Cillia, Reisigl & Wodak, 1999, str. 161).

Mehanizmi njihovog delovanja potvrđeni su u navedenom primeru teksta **Večernjih novosti** u kome se navode argumenti na osnovu kojih se Srbima prizna je istorijsko pravo na posedovanje teritorija sa kojih su proterani.

Vn 12. 08. 1995. Celi minuli vek *Hrvati* <su akcijama svojih klero-šovinista pokušavali da oteraju Srbe sa zemlje koju su ili kupili ili im je darovna u Beču>.

Do pre sto godina, *krajiške Srbe* štitio je Beč. Jedno vreme niko, pa onda Jugoslavija. Sada su *Srbi* <proterani>. Američki Indijanci imaju više prava da sa svoje zemlje proteraju Bila Klintonu i druge njegove, nego što Hrvati imaju pravo da proteraju cijeli jedan narod. (I23)

Hrvatski mediji, s druge strane, optužbama iste nacionalne zajednice za sklonosti ka prevarama i istorijskim zabudama, pokušavaju da objasne pojavu njihovog masovnog egzodusa i stradanja, koristeći supstrategiju opravdavanja i legitimacije.

NI 12. 08. 1995. *Srbi* <su izveli etničko samočišćenje Hrvatske> kao žrtve sopstvene mitske ideje o velikosrpsstvu i samougroženosti. (I34)

4.3.3.4 Diskurs i društveni stereotipi

Analiza diskursnih kategorija pokazuje da identifikacija govornog lica kao pripadnika grupe MI utiče na uobličavanje društvenih stereotipa u medijskom diskursu, kako prema sopstvenoj grupi, tako i prema drugim nacionalnim i verskim zajednicama. Upotreba diskursnih strategija i supstrategija pokazuje da su usmerene ka isticanju pozitivnih ili negativnih moralnih osobina (I26, I28), osporavanju identiteta (I23), tumačenju istorijskih i aktuelnih događaja u skladu sa pretpostavljenim interesima sopstvene nacije (I34) i ideološkim osudama (I23). Kao što je navedeno, mnoge od njih nastali su uopštavanjem, generalizacijom ratne radnje i preusmeravanjem uloga sa drugih aktera: reprezenata ili pripadnika oružanih snaga. S druge strane, motivacija za direktno izricanje stavova u vezi sa negativnim moralnim osobinama i inferiornijim psihofizičkim svojstvima druge nacionalne zajednice bila je podstaknuta upravo određenim tokom ratnih događaja: dominacijom u borbama za prevlast nas određenim teritorijom (I28), ili primenom nedozvoljenih ratnih aktivnosti od strane „protivnika“ za čije posledice su okrivljeni pripadnici jedne nacionalne zajednice (I12). Tragovi dubljih podela koje proizvode trajne ste-

reotipa, takođe su istorijski utemeljeni razlozima koji se odnose na međusobne teritorijalne pretenzije susednih država.

Pored navedenih kvalifikacija, ličnim stavom autora u medijima tokom rata na prostoru nekadašnje Jugoslavije nije osporena kulturna bliskost naroda bivše Jugoslavije, određena zajedničkim poreklom, srodnim jezikom i identitetom. Između ostalog, to su upravo argumenti usled kojih su teoretičari diskursno-istorijskog pristupa (Mitten & Wodak, 1993, str. 197) smatrali da je adekvatan termin za kvalifikaciju sličnih pojava - *etnicizam* (etnički stereotipi), pre nego - *rasizam* (rasni stereotipi), takođe usvojen kao termin koji određuje manifestaciju javnog promovisanje superiornosti pripadnika jedne društvene zajednice u odnosu na drugu (Van Dijk, 1991, str. 26-27; 2000). Stanovište diskursno-istorijskog pristupa, da se slične pojave moraju posmatrati i kvalifikovati uzimajući u obzir istorijski kontekst (Wodak, 2006, str. 184) njihovih realacija, navodi na zaključak da su etničke predrasude prisutne u medijskom diskursu tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji posledice nastavljenog konflikta među vladajućim ideologijama nacionalizama iz prošlosti. Pored svih negativnih posledica koje širenje etničkih predrasuda i stereotipa u medijima može proizvesti, potrebno je utvrditi distinkciju u odnosu na pojave kojima se utvrđuju „genetski i kulturološki determinisane različitosti koje odlikuju članove neke grupe“ (Jager, 1991, str. 4) i predstavljaju urođene osobine njenih pripadnika, tretirane u literaturi kao antisemitizam i rasizam.

4.3.3.5 Zaključci poglavlja 4.3.3

Iskazivanje ličnog stava medija prema akterima, utvrđenog na osnovu segmenta društvene identifikacije, pokazuje ispoljavanje nekoliko tipova identiteta kao dominantnih u kontekstu medijskog predstavljanja ratnih sukoba. Na prvom mestu jeste nacionalni identitet, kao očekivana kategorija, s obzirom na predmet sukoba, koji je u većini ratova na prostorima nekadašnje Jugoslavije podrazumevao suprotstavljene ideologije čija su ključna polazišta ostvarivanje većih nacionalnih prava i proširivanje teritorije nacionalnog prostora određenog etniciteta. Drugi izdvojeni društveni identitet jeste pripadnost pasiviziranim društvenim grupama, koje ne uzimaju učešće u oružanoj borbi (*deca, žene i stara lica*), kao potencijalnih žrtava rata i aktera koji, u skladu sa ratnim pravilima i konvencijama, ne bi trebalo da bude izloženi oružanim dejstvima. Ovaj identitet najčešće je takođe izdvojen u okviru šire nacionalne identifikacije kao podgrupa (*srpske izbeglice*). Značajan osnov društvene identifikacije u ratu u posmatranom korpusu, jeste i pripadnost lokalnom identitetu (grada ili naselja), kao osnov grupne integracije osoba koje u svom neposrednom okruženju dele zajedničko ratno iskustvo.

Jedan od najvažnijih metodoloških postupaka u ovom istraživanju bilo je utvrđivanje pristrasnosti medija određivanjem deiktičkog centra, segmenta medijske publike i shodno tome, određenog društvenog identiteta sa kojim se medij identifikuje posredstvom autora novinskog teksta ili priloga. Rezultati istraživanja pokazali su da se u svim studijama može odrediti deiktički centar na eksplicitan ili implicitan način. Ako definišemo društveni identitet koji odgovara deiktičkom centru

kao grupu MI i prijateljsku stranu u ratu, suprotno od toga, očekivano je i postojanje društvene celine koja odgovara grupi ONI, kao neprijateljskoj strani, prema kojoj je medijski stav usmeren negativno. Tabela društvenih identiteta 5.4 pokazuje u ovom segmentu analize najveću polarizaciju stavova prema određenim društvenim identitetima (nacionalnim i verskim zajednicama), koji su u istraženom medijskom diskursu prepoznati kao suprotstavljene ratne strane.

U prvoj studiji slučaja TV Ljubljana jasnim jezičkim signalom (ličnom zamenicom u funkciji deikse) obraća se *građanima Slovenije* kao delu sopstvenog identiteta i medijske publike. Nasuprot tome nalaze se državni i vojni organi savezne države (*Jugoslavije*), stilistički prikriveni metonimijskom oznakom, tako da ostaje nepoznato da li se kao suprotstavljena grupa aktera nalazi državni aparat, vojne jedinice ili njeni građani. Ostale aktere, delove grupe MI, prepoznavamo u građanima Maribora, čije suprotstavljanje JNA je opisano kao model poštovanja i pozitivan primer odbrane svoje zemlje. Televizija Beograd nasuprot tome prepoznaje upravo *Sloveniju* kao neprijatelja, ali i *Slovence*, predstavljajući aktivnosti određene grupe kao aktivnosti čitavog kolektiviteta. Deiktičkom centru najbliži je kao etnicitet *srpski narod*, prema kome se izražava saosećanje i briga u jednom od novinarskih komentara državne televizije Republike Srbije.

Druga studija slučaja, kao u do sada analiziranim parametrima, podrazumeva polarizaciju stava prema akterima sukoba do krajnjih granica, tako da su akteri ne samo oružane jedinice i reprezentanti, već i čitavi narodi: *Srbi* i *Muslimani* (*Bošnjaci*). To je najeksplicitnije iskazano u tekstovima **Glasa**, dok je u tekstovima **Oslobođenja**, usled pokušaja da se izbegne definicija sukoba kao nacionalnog pitanja, identifikacija realizovana ličnom zamenicom u funkciji deikse i označava stanovnike grada *Sarajeva*, simbolizujući tako jedinstvo među svojim sugrađanima u zajedničkoj ratnoj drami. Suprotstavljena strana je međutim, etnički definisana (*Srbi*) uz navođenje brojnih stereotipnih kvalifikacija, čime se navodna koncepcija medija o promovisanju nadnacionalne državne politike dovodi u pitanje.

Izveštaji novinskih listova sa teritorije Srbije o operaciji *Oluja* jezičkim signalima poput: deiktičkih oznaka, izraza saosećanja usled ratnih stradanja, isticanja uloge žrtve i nezadovoljstva nepravednim položajem u međunarodnim odnosima pokazuju da je *srpski narod* na deiktičkoj osi pozicioniran kao grupa MI. Deo prijateljske strane čini i izbeglička populacija, često predstavljena naglašavanjem etničkog (*srpskog*) porekla. Grupa ONI odgovara recipročno hrvatskom narodu (*Hrvatima*), prema kome se izriču optužbe za teritorijalne pretenzije, nabrajaju negativne moralne osobine, uz pokušaje osporavanja identiteta. Hrvatski mediji s druge strane, kao grupu MI prepoznaju sopstvene sunarodnike (*Hrvate*), isticanjem pozitivnih moralnih osobina i superiornosti u odnosu na druge. Hrvatske izbeglice kao podgrupa takođe su predstavljene izrazima saosećanja usled patnje i zadovoljstvom zbog povratka u svoje domove. Pozicioniranja srpskog naroda kao etniciteta kompleksnije je utoliko što se relacije menjaju s obzirom na to da li se on posmatra kao etnicitet za sebe ili u sklopu nacionalnog identiteta izbegličke populacije. Etnicitet je predstavljen sličnim kategorijama negativnih stereotipa jezičkog etnicizma,

poput hrvatskog naroda u srpskoj štampi. Pripisuju mu se negativne moralne osobine uz upozorenje da predstavlja trajnu opasnost po hrvatsku državu i njen nacionalni prostor, a srpske izbeglice takođe su u jednom segmentu tekstova predstavljene negativno: pokušajima osporavanja izbegličkog statusa, opravdavanjem progona, negiranjem krivice, optužbama za izmanipulisanost i preusmeravanjem odgovornosti. U većini tekstova, ipak izražava se saosećajnost prema njihovom položaju, uz isticanje argumenata da su hrvatske vlasti preduzele sve aktivnosti iz svojih nadležnosti, kako bi njihov odlazak protekao bez incidenata i pritisaka.

Diskursne strategije pozitivnog i negativnog predstavljanja društvenih identiteta mogu se sažeti u nekoliko ključnih modela. Pozitivno predstavljanje najčešće se realizuje: stereotipizacijom (navođenjem pozitivnih moralnih osobina superiornosti čitave zajednice u odnosu na druge), perspektivizacijom i predikacijom. Negativno predstavljanje društvenih grupa podrazumeva: stereotipizaciju negativnih moralnih osobina i nedostataka, generalizaciju (predstavljanja aktivnosti određene manje grupe kao aktivnosti čitave zajednice), perspektivizaciju i intenzifikaciju negativnih obeležja.

Diskursne konstrukcije nacionalnog identiteta koje su predstavnici medija koristili kako bi se pozicinirali u okviru grupe MI, jesu grupe konstruktivnih, perpe-tuacionih strategija i strategija opravdavanja. Pojedinačne strategije upotrebljene sa ciljem da detaljnije definišu sopstveni nacionalni prostor i prostor drugih, odnose se na: pozitivnu prezentaciju sopstvenog nacionalnog identiteta/negativnu drugog, preuponiranje unutar-nacionalne jednakosti i jedinstva i različitosti među nacijama.

Karakteristična lingvostilistička obeležja pozitivnog predstavljanja u ovom segmentu istraživanja su: hiperbola (Van Dijk, 2006, str. 373), pasivne konstrukcije (predstavljanje aktera kao žrtve nasilja) i upotreba ličnih i pridevskih zamenica kao jezičkih signala za oznaku deiktičkog centra (Chilton, 2004, str. 58-60). Negativno predstavljanje realizovano je najčešće eufemizmima i upotrebom impersonalnih oblika, dok se ekspresivi i epiteti koriste podjednako kao sredstvo pozitivnog i negativnog predstavljanja.

Isticanje ličnog stava usmerenog prema određenim društvenim grupama, u autorskom govoru, ostvareno je najčešće u okviru žanrovskih formi komentara i kolumni, kao što je zabeleženo u segmentima analize drugih kategorija aktera.

Tabela društvenih identiteta 5.4

DRUŠTVENI IDENTITET	A1+R1 (Srbi)			A2+R2 (Slovenci/Muslimani/Hrvati)		
	pozitivan	neutralan	negativan	pozitivan	neutralan	negativan
TVB	DC					ONI
TVLJ			?	DC		
Glas	DC					ONI
Osl			ONI	+ DC (Saraj- lije)		
Ve Dn	DC DC				+ (civili)	ONI ONI
Vl NL	+(izb)	+(izb) +(izb)	ONI ONI	DC DC		

4.4 VIZUELNA RETORIKA

Sastavni deo medijske poruke, pored delova teksta i verbalnih sadržaja, čine i vizuelni elementi: fotografije, karikature, grafikoni, karte, različiti grafički simboli raspoređeni u okviru novinske strane, a takođe i filmski zapisi kao ključni elementi strukture televizijskog programa. Osnovne postavke sociosemiotike, pristupa zasnovanog na analizi nejezičkih elemenata kao nosilaca značenja (Kress & Van Leeuwen, 1996, 2006), upotrebljene kao osnovno teorijsko polazište u ovom radu, predstavljene su detaljnije u poglavlju 1.2.

Analiza vizuelne građe

Odabir delova izvantekstualnog materijala za analizu sačinjen je u skladu sa osnovnim ciljem istraživanja i zasnovan je, u prvom redu, na izboru vizuelnih sadržaja unutar kojih se mogu identifikovati akteri i radnja ratnog događaja, kao osnovni parametri za utvrđivanje prisutstva ličnog stava prema stranama u sukobu. Kategorizacija aktera za analizu unutar novinske fotografije ili karikature delimično odgovara modelima određenim na nivou jezičkih struktura. Posebno su grupisani direktni učesnici sukoba (vojnici i delovi vojnih jedinica), identifikovani unutar vizuelnih struktura u sklopu pojedinačnih i grupnih fotografija. Reprezentativni akteri prisutni su takođe na pojedinačnim i grupnim fotografijama, ali i na karikaturama, dok grupu aktera koja na nivou leksičkog značenja određuje društvene celine, vizuelnim sredstvima predstavljaju pasivni učesnici rata (nenaoružana lica nastanjena na zaraćenim područjima koja se sučavaju sa posledicama rata, najčešće posebne kategorije stanovništva: žene, deca i stara lica). Od celokupnog uzorka vizuelnih znakovnih materijala novinskih listova, posebno su prikazani i analizirani oni koji najočiglednije odražavaju stav prema akterima, radnji i događaju i tako konstruišu određene modele vizuelne identifikacije.

Medijski stav i vizuelna retorika

Analitički proces sociosemiotičkog pristupa zasniva se na utvrđivanju značenja koja su proizvod komunikacionog akta između autora fotografije (slike) i recipijenta medijske poruke (gledaoca). Prema zapažanju Kresa i Van Levena (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 78) ova značenja se mogu, u znatnoj meri, uporediti sa gramatičkim strukturama, tako da se određeni simboli vizuelne gramatike mogu opisati jezičkim sredstvima.

U skladu sa ovim pristupom, medijski stav biće posmatran, slično analizi leksičke identifikacije, u zavisnosti od toga da li su prisutna obeležja koja ukazuju na

ulogu aktera unutar ratnog događaja. Potrebno je naglasiti da, za razliku od štampanih priloga, urednici rubrika čine konačni odabir fotografija za objavljivanje u medijima. Stoga su oni i najodgovorniji za formiranje medijskog stava, premda istraživanja fotografije u štampi govore u prilog tome da i sami autori (fotografi) poznaju i po potrebi, koriste određene tehnike manipulacije (Vujović & Prelević, 2014, str. 126). Dodatna saznanja o medijskom viđenju ratne stvarnosti pružice analiza kompozicionih i relacijskih struktura među učesnicima, obeležja modalnosti i značenja određenih detalja fotografije.

Razlike u pristupu analize jezičkih i vizuelnih struktura ogledaju se u činjenici da govornik/autor teksta poseduje više slobode u izboru mogućnosti za realizaciju sadržaja koje želi da saopšti. Lični stav se ogleda kroz izbor lingvostilističkih obeležja koja dokazuju njegovo prisustvo, dok se unutar istog medijskog konteksta mogu naći i obeležja iz kojih se on eksplicitno ne može odrediti, pokazatelja objektivnog medijskog pristupa. Unutar fotografije kao medija koji pokazuje deo stvarnosti, sužena je mogućnost sopstvenog izbora elementa koje čine strukturu njegove poruke posmatraču, posebno u situacijama kada ne postoji mogućnost za eventualne „scenske pripreme” (terenske fotografije sa ratišta itd.). Stoga je moguće da unutar određenog modela predstavljanja nekog aktera i pored preovlađujućih obeležja pozitivne kvalifikacije, na fotografijama budu prisutni i detalji koji će ukazivati na negativnu kvalifikaciju, omalovažavanje ili kompromitaciju njegovih aktivnosti. Analiza vizuelnog materijala treba da razgraniči prisustvo ovih sadržaja unutar dominantnog modela i prikaže ih kao elemente realnosti koj nisu obavezno odraz namere, niti stava autora.

4.4.1 Vizuelno predstavljanje pripadnika oružanih snaga

Pripadnici oružanih snaga kao akteri prisutni su najčešće na fotografijama hrvatske štampe, zatim lista **Glas**, uz pojedinačne primere u **Oslobođenju** i **Dnevniku**. Njihova pojava vezana je za borbena dejstva kao radnju u kojoj su angažovani, što znači da je sam postupak snimanja bio otežan i izložen opasnostima. Činjenica da u istraženim medijima dominiraju fotografije vojnika, formacije državne zajednice ili entiteta sa teritorije na kojoj se nalazi sedište medija, tzv. prijateljske strane, očekivana je, s obzirom na to da pomenutim medijima nije mogao biti omogućen pristup „drugoj strani ratišta”. Iz istog razloga, zabeležena je samo jedna fotografija na kojoj je prisutan akter identifikovan kao pripadnik „neprijateljske strane”, čije poreklo i autentičnost nisu potpuno jasni.

4.4.1.1 Pozitivno predstavljanje aktera na fotografijama

Tokom analize vizuelnog materijala, izdvojena su dva modela pozitivnog predstavljanja aktera. Prvi se odnosi na direktno prikazivanje oružane borbe i srodnih aktivnosti, poput borbenog pokreta jedinica (marša). Iz bezbedonosnih razloga, uobičajena distanca snimanja na ovim fotografijama formalno odgovara daljini društvenog ili javnog prostora. Unutar teorijskog koncepta sociosemiotike, jedno

od opštih zapažanja u odnosu na ulogu distance kao svojstva fotografije (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 114), jeste da se prikaz aktera sa većih udaljenosti (javnog prostora), kao sitnih figura, u svesti gledalaca reflektuje uspostavljanjem nižeg stepen emotivne bliskosti, iskazivanjem osećanja nepoverenja ili neprijateljstva. Ovo zapažanje treba prilagoditi kontekstu ratnog izveštavanja, uvažavajući činjenicu da u fokusu pažnje snimatelja nije ličnost već uloga. Distanca stoga ne mora da odražava negativan stav, već šta više može da kreira utisak o borbenim sposobnostima aktera, čiji ofanzivni pokreti predstavljaju pretnju, ali za neprijateljske vojne formacije i potencijalni objekat borbenog dejstva (Cilj). Sličan uticaj na percepciju posmatrača proizvodi i značenje drugih elemenata vizuelnih sadržaja: **oruđe** (oružje usmereno ka neprijatelju), **okruženje**, **posesivni atributi** i **markeri modalnosti** kojima se pojačava uverljivost realističnog doživljaja ratišta.

Drugi model vizuelnog predstavljanja aktera rata čine grupne ili pojedinačne fotografije načinjene nakon završetka borbe, na vojno zaposednutom prostoru. Umesto **narativnog**, u njihovoj strukturi prisutni su elementi **analitičkog procesa**, često i **klasifikacijske strukture**. Pogled učesnika usmeren je najčešće ka **gledaocu**, sa namerom da njihovo prisustvo na „oslobođenom“ području bude prihvaćeno kao dokaz pobeđe i kao takvo ostane zapamćeno u sećanju **gledaoca**. Perspektiva ovih fotografija je bliža, a crte lica aktera vidljivije. Na nekima od njih prisutni su i osmesi, koji uz druge gestove doprinose utisku da doskorašnji neustrašivi ratnici budu, u očima publike, prihvaćeni kao ličnosti „od krvi i mesa“. **Posesivnim atributima** pripada vojna oprema **nosilaca**, a ponekad i oružje (ali ne i njegova aktivna upotreba) u rukama kao dokaz aktivnog učešća u bitkama. Za razliku od fotografija vojnika u borbi, njihov sadržaj ne odražava verodostojno realna zbivanja. Položaj i raspored aktera na fotografijama potvrđuje saznanje da su, u trenutku kada je fotografija snimljena, oni već bili pripremljeni za taj čin. Uprkos tome, njihovo **okruženje** pokazuje i pojedine detalje ratne realnosti koji ne idu u prilog pozitivnom predstavljanju aktera.

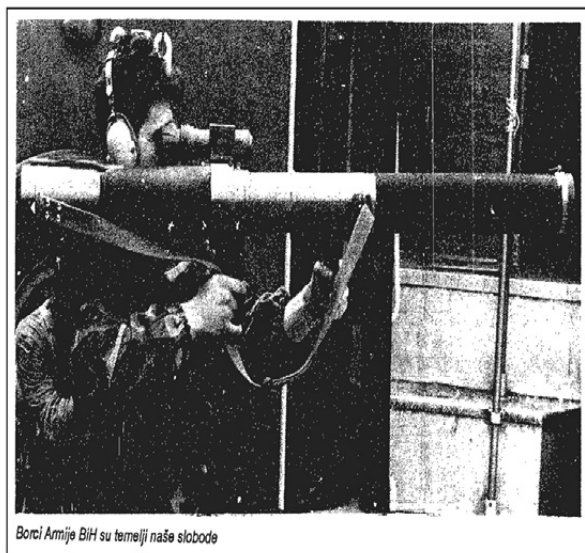
4.4.1.1.1 *Direktno prikazivanje oružane borbe*

a) Vojnik Armije BiH u borbenom dejstvu (Oslobođenje)

Jedan od mogućih načina prikazivanja vojnika u borbenom dejstvu tzv. prijateljske strane sa distance društvenog prostora, realizovan je na stranicama **Oslobođenja**. Sugestivna snaga fotografije ogleda se demonstracijom borbene moći aktera, čije je oružje spremno za paljbu i usmereno ka neprijatelju. Raketni bacač, kao oruđe radnje, kategorisan je u teško oružje. S obzirom na lošiju opremljenost i defanzivniji položaj Armije BiH do tog vremena, njegova upotreba pokazuje jačanje armijskih potencijala i daje nagoveštaj promene odnosa snaga na ratištu.

Veličina kadra i dobra vidljivost fotografije, koje su moguć tehnički problem tokom snimanja vojnika u akciji, razrešeni su time što je njegova figura prikazana sa strane, a snimak načinjen iz prostora zaklonjenog od zone borbenih dejstava. Narativni karakter odaje vektor pokreta usmeravanja oružja i okretanje tela ka

neprijatelju koji nije vidljiv kao **cilj**. Akter se teško može identifikovati s obzirom na to da je zaklonjen oružjem, a njegova akcija određuje ga kao simboličkog predstavnika jedne vojne formacije čiji lični identitet nije relevantan podatak.

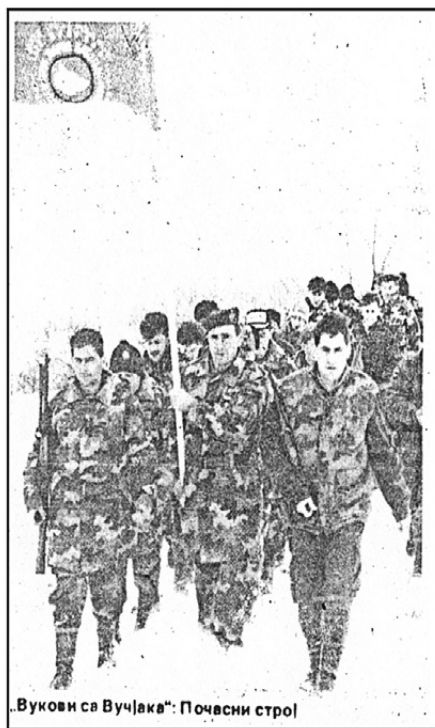

fotografija 1.1

b) Pokret vojne jedinice Vojske Republike Srpske (Glas)

Borbena aktivnost grupe aktera može biti realizovna na fotografiji i kao ofanzivni pokret (borbeni marš), što pokazuje fotografija 1.2. Hijerarhijski odnos među učesnicima, prikazan je **klasifikacijskom strukturom subordinacije**, tako da su vojnici raspoređeni u dve kolone, jedan iza drugog, a njihovi vektori usmereni iz dubine fotografije ka prednjem planu. Na ovaj način, kreiran je utisak o koheziji i usklađenom delovanju vojne jedinice kao pokazatelju borbene sposobnosti. Vektori pokreta formirani smerom kretanja prema prednjem planu, potvrđuju ofanzivni karakter akcije.

Među **simboličkim atributima** ističe se zastava vojne jedinice, koja podseća na srpsku zastavu sa ucrtanim granicama Republike Srpske. Ona je postavljena visoko u gornjem delu fotografije, označavajući državnu teritoriju kao ideju vodilju u borbi (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 187). Markeri modalnosti, kao što je teren pod snegom kojim se akteri probijaju, doprinose realističnom izgledu fotografije i deluju uverljivije.

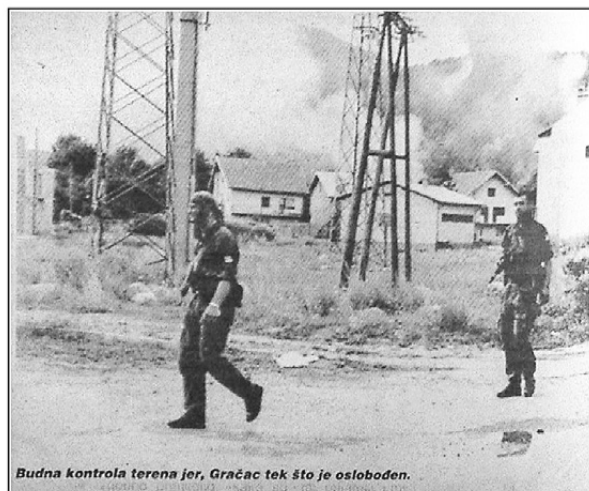
fotografija 1.2

c) Pripadnici Hrvatske vojske u borbi

Prva, od dve za analizu odabrane fotografije **Novog lista** (1.3) takođe uverljivo ilustruje opisani model pozitivnog predstavljanja aktera u toku borbenih aktivnosti. Udaljena perspektiva prikazivanja dvojice aktera, potvrđuje zapažanje da cilj reprezentacije nije predstavljanje ličnosti, već njihove ratne uloge. Autentičnost ratne slike kreirana je dinamičnim prikazom aktera u pokretu, a potvrđena opisom odevnih detalja aktera (borbeni vojni komplet zajedno sa opremom za maskiranje) i značenjem markera modalnosti (pojava dima u pozadini iznad kuća kao posledica eksplozije ili paljevine), pouzdanim signalima da borbeno dejstva još uvek traju. Oni su indirektna potvrda postojanja neprijatelja (**Cilja**), nad kojim se vrši radnja i opravdanosti delovanja aktera koji zastupa grupu MI.

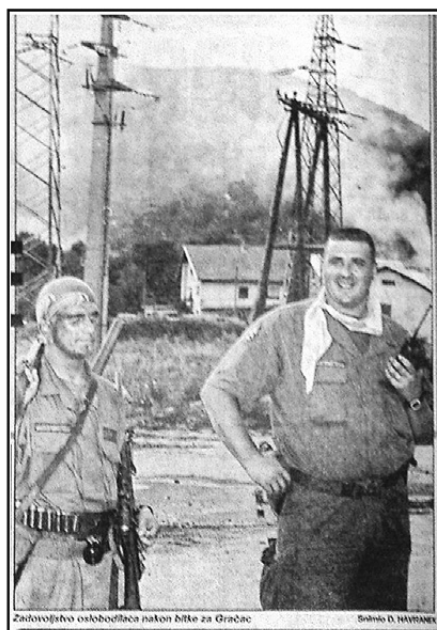
Druga fotografija 1.4 čini kombinaciju dva opisana modela predstavljanja učesnika rata sopstvene strane u medijima Hrvatske. Na njoj se takođe nalaze dva vojnika, ali na nešto bližem rastojanju (distanzi društvenog prostora), u stojećem stavu, dok se u pozadini primećuju tragovi ratnog dejstva.

Modelu karakterističnog predstavljanja vojnika u borbi odgovaraju detalji fotografije na kojima se vidi prizor dima u pozadini, svedočanstva postojanja ratne opasnosti, kao i izgled jednog od vojnika koji se uklapa u predstavu ratnog pejza-

fotografija 1.3

ža (ratna uniforma, lice prekriveno maskiranom bojom, pogled fokusiran u daljinu ka izvoru moguće opasnosti). Izgled drugog vojnika, opuštenog stava i nasmejanog izraza lica, međutim više odgovara modelu fotografije „portreta pobjednika“. Njegovu radnju čini razgovor posredstvom komunikacionog uređaja (toki-vokija) sa osobom koja je daleko od mesta zbivanja. Moguće je da on, u tom trenutku, upra-

fotografija 1.4

vo informiše nadređene vojne strukture o uspešnom završetku operacije. U tom slučaju, ključnom porukom fotografije može se smatrati svedočanstvo o uspehu u ratu. Slika ratnog zbivanja na osnovu informacija u pozadini i izgleda prvog aktera, dobija karakter upravo okončane radnje, a gest komunikacije drugog aktera označava njen završetak.

d) Oružane snage RSK u Dnevniku

Jedina fotografija na kojoj se mogu videti pripadnici oružanih snaga Republike Srpske Krajine nalazi se u listu **Dnevnik** i pokazuje artiljerijsku jedinicu u borbenom dejstvu. Vektori radnje označeni su položajem topovskih cevi, a dim koji se diže ka visini označava radnju artiljerijske paljbe i istovremeno je pokazatelj uverljivosti fotografije. Klasifikacijska struktura simetrično postavljenog **oruđa** jeste dodatna potvrda moći i delotvornosti oružja na ovoj tehnički oskudnoj fotografiji. Prostorna distanca u odnosu na vojnike koji opslužuju oružje je izražena toliko da su jedva vidljivi na fotografiji, stoga ulogu aktera transakcije preuzimaju sama artiljerijska oruđa (topovi).

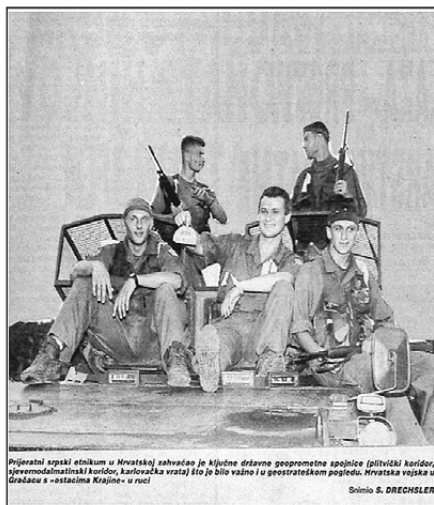

fotografija 1.5

4.4.1.1.2 Portret pobednika u medijima Hrvatske

Model fotografije koji bi se mogao nazvati *portret pobednika*, odgovara po svojoj strukturi mnogobrojnim fotografijama u **Novom listu** i **Večernjem listu**.

Najbolji primer je fotografija u **Novom listu** (1.6) na kojoj su petorica vojnika simetrično raspoređena na distanci društvenog prostora. Fotografija je sačinjena tako da se na njoj ne mogu videti drugi predmeti ili detalji koji mogu da naruše planirani koncept. Pogled dvojice vojnika u prvom planu usmeren je ka **gledaocu** sa pozivom da podeli sa njima zadovoljstvo uspehom u borbi. Druga dvojica vojnika u pozadini okrenuta su jedan ka drugom, sučeljenih pogleda i sa oružjem u ruka-

fotografija 1.6

ma, simulirajući tako borbeni stav, borbenu spremnost i ratno umeće. **Naglašeni objekat** na fotografiji je oklopno vozilo kojim se sva četvorica aktera prevoze, dok pravac kretanja formira vektor usmeren ka gledaocu označavajući povratak na sopstvenu teritoriju, ka prostoru publike ili grupe MI.

Večernji list sadrži obilje fotografija vojnika Hrvatske vojske u „oslobođenim” naseljima, a među njima je i kolaž-fotografija prikaza pobedonosnog povratka vojnih jedinica u kasarne gradova u kojima su njeni pripadnici bili stacionirani.

Grupa fotografija (kolaž) sastoji se iz jedne veće u levom gornjem uglu, poziciji rezervisanoj za sadržaje koji su najizloženiji percepciji čitalaca i dve manje sa donje strane. Zajedno sa naslovom i tekstom čine tematski okvir svečanog dočeka pripadnika Hrvatske vojske po povratku sa ratišta. Krupnim slovima ispisan naslov (*Sisak dočekao Gromove*) pokazuje istovremeno sadržaj fotografije i tekstualnog priloga. Gornja fotografija je najuočljivija. U sklopu njene transakcione strukture nalaze se zagrljeni devojka i vojnik kao **interakteri**, na distanci ličnog prostora. Fotografija po sadržaju podseća na poznatu fotografiju Alfreda Ajzenštajna „Poljubac na Tajms skveru” na kojoj je prikazan intimni gest vojnika i devojke tokom proslave povratka američkih jedinica sa ratišta, s tim što su uloge na njoj zamenjene. Pomenuta fotografija smatra se jednim od najupečatljivijih vizuelnih svedočanstava o završetku Drugog svetskog rata i najave epohe mira, a intimni susret muškarca i žene simbolički označavaju povratak univerzalnim ljudskim vrednostima: ljubavi, prijateljstvu i brizi za porodicu (Hariman & Lucaites, 2007, str. 122-131). S druge strane, postoje i mišljenja da je popularnost ove fotografije, s obzirom na dominaciju muškarca kao aktera, samo učvrstila poznate stereotipe o pasivnoj ulozi žene u ratnim okolnostima (Benfanti, 2001). Uzimajući u obzir istorijski kontekst fotografije u **Novom listu**, evidentno je da se ona uklapa u karakterističnu predstavu

pozitivnog predstavljanja pripadnika oružanih snaga Hrvatske vojske u hrvatskim medijima. Ako se analizira njen simbolički aspekt, a mlada devojka na fotografiji posmatra kao predstavnica civilnog sveta Hrvatske, gest podrške i iskazivanja radosti povodom povratka vojnika sa ratišta može se smatrati i izrazom kolektivne zahvalnosti, javnim priznanjem stanovnika Hrvatske za ratnu pobjedu sopstvenim vojnim jedinicama.

Analiza kompozicione strukture čitave grupe fotografija potvrđuje da značenje fotografije sa gornje strane predstavlja idealizaciju slike rata, dok se dve manje sa donje stranice lista zasnivaju na realnim događajima. Na jednoj je prikazano trijumfalno raspoloženje učesnika (Moris, 1975, str. 161), koje kulminira pojavljivanjem jednog od vojnih komandanata pred oduševljenom grupom ljudi. Druga fotografija pokazuje povratak vojnih jedinica ka prostoru gledaoca (grupi MI), na osnovu analize radnje vektora kretanja kolone oklopnih vozila, od horizonta ka prednjem planu.

Fotografija **Večernjeg lista** (1.8), na osnovu određenih parametara, takođe se uklapa u opisani model *portreta pobjednika*. Ona pokazuje grupu boraca pobjedonosnog držanja sa oružjem u rukama, predstavljenih svojim građanima kao osloboditelji. Na njoj su, ipak vidljivija i određena odstupanja od karakterističnog ponašanja i pozicioniranja aktera. Odaje ih razućenost u vektorima pokreta, rasporedu i upotrebi različitih oruđa. Za razliku od fotografije 1.6, u kompoziciji se ne mogu uočiti pravila hijerarhijskog rasporeda učesnika i njihovog koda ponašanja, izuzev potrebe za zajedničkim prikazivanjem u javnosti. Kako se jedinica još uvek nala-

fotografija 1.7

fotografija 1.8

zi na borbenom zadatku, na relativno nepoznatoj, tek zaposednutoj teritoriji, njeno ponašanje može da ukaže na izostanak vojne discipline uzrokovano spoznajom da se rat okončava pobedom, ali i podstakne sumnje u korektno ponašanje vojnika prema zatečenom civilnom stanovništvu i njihovoj imovini.

Šta sledi posle bitke?

Fotografija grupe mladića u uniformi hrvatske policije, ispred policijske zgrade, nakon preuzimanja dužnosti, sadrži simboličku poruku čiji je pokazatelj oznaka državnog grba Republike Hrvatske utisnuta na zgradi iz koje policajci dolaze, signala da su oni novi predstavnici i izvršioci zakona na zaposednutoj teritoriji.

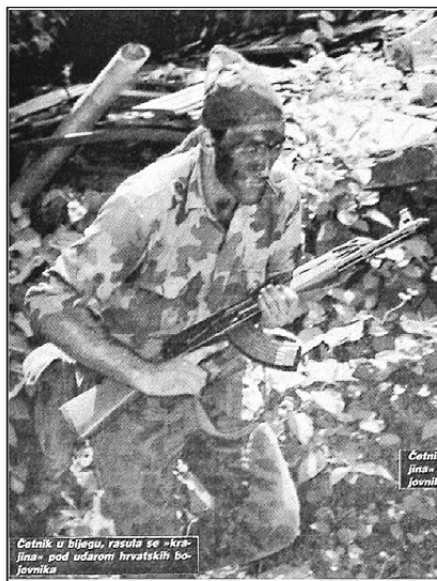
fotografija 1.9

Položaji tela, pogledi usmereni ka različitim smerovima i nesimetričan raspored, ne odgovaraju karakterističnom prikazu jedinice u borbenom poretku, što bi moglo da znači da akteri još iščekuju naredbe o upućivanju na sledeći zadatak. Pojedini odevni detalji neuobičajeni za uniformu policajca u ratu, poput naočara za sunce, ukazuju i na nedovoljnu spremnost za dalju akciju. Kretanja aktera od vrha stepeništa nadole, posmatrajući informativnu vrednost kompozicionih detalja odgovara usmerenju od idealnog, državnog simbola u gornjem delu, ka realnom nepoznatom odredištu u donjem delu fotografije.

4.4.1.2 Negativno predstavljanje aktera na fotografiji

Borac Republike Srpske Krajine u Večernjem listu

Naoružani vojnik na fotografiji sa distance ličnog prostor čije telo formira vektore pokreta trčanja ili brzog hoda, identifikovan je posredno u njenom naslovu (Četnik u begu) kao pripadnik neprijateljske strane u povlačenju sa ratišta. Pokreti koje čini u ratnom okruženju zaista mogu imati značenje bega, ali i juriša, u zavisnosti od toga da li se akter udaljava od položaja neprijatelja ili se kreće ka njemu. Na osnovu date fotografije nemoguće je proceniti karakter akcije, jer nedostaju druge kontekstualne informacije izuzev konture utvrđenog borbenog položaja (bunkera). Izgled aktera (kamuflačna uniforma i maska na licu), takođe pokazuju da su borbena dejstva u toku. Na osnovu ovih obeležja, ona se može uporediti sa drugim fotografijama vojnika u ofanzivnim akcijama u hrvatskim medijima. Njegovo viđenje kao pripadnika neprijateljskih jedinica može biti motivisano kretanjem ka prednjem planu

fotografija 1.10

fotografije, ka grupi MI i u tom slučaju, ona prikazuje povlačenje vojnika sa ratišta (beg). Na negativan stav publike može da utiče i zastrašujući prizor njegove figure u krupnom planu. S druge strane, poruka fotografije može biti i pokazivanje borbene moći i neustrašivosti ratnika kako bi se izazvao strah među neprijateljskim vojnicima, a sopstvena medijska publika ohrabrila. Poreklo fotografije ostaje nepoznanica, jer je za reportere hrvatskih medija bilo praktično neizvodljivo snimanje vojnika RSK tokom povlačenja. Postoji mogućnost da je ona preuzeta iz nekog od listova sa teritorije Srbije, Krajine ili Republike Srpske i kao takva upotrebljena u svrhu negativnog predstavljanja „protivničke strane“. Naslov fotografije pre ukazuje na lični stava autora priloga, nego što odgovara prikazanoj radnji.

4.4.1.3 Zaključak poglavlja 4.4.1

Činjenica da je uprkos bezbedonosnim rizicima i strogim vojnim ograničenjima, pojedinim medijima bio omogućen pristup neposrednoj blizini ratišta i fotografisanje vojnika u toku borbenih dejstava, navodi na zaključak o poverenju između komandnih struktura vojske i reportera određenih medija koji su, koristeći ovaj privilegovani status sačinili fotografije i autorizovali priloge. Ključni razlog tome je svakako namera da se, upotrebom medija kao sredstva propagande, javnosti prikaže viđenje ratnih zbivanja koje odgovara određenim vojno-političkim strukturama. Usled toga, očekivano je da se vizuelnim sadržajima iskaže afirmativni odnos prema oružanim jedinicama čiji su pripadnici prisutni na fotografijama i njihovo pozicioniranje kao grupe MI.

Dobar pokazatelj ovog stava je modalitet radnje koja se ostvaruje narativnom reprezentacijom akcionog procesa upotrebe oružja od strane aktera sa namerom da se demonstrira njegova borbena moć. Distanca između snimatelja i aktera kao formalni pokazatelj bliskosti umnogome zavisi i od bezbedonosnih uslova i vrste upotrebljenog oružja. Iz tog razloga, fotografije snimane iz neposredne blizine su izuzetak (1.1), a prevladavaju one na kojima su akteri snimljeni sa udaljenosti društvenog ili čak javnog prostora (*Srpska artiljerija na ratištu*). Fotografija (1.2.) pokreća vojne jedinice Vojske Republike Srpske, takođe se može smatrati simboličkom demonstracijom borbene moći, iako na njoj nije eksplicitno vidljiva upotreba oružja i tragovi borbe.

Drugoj grupi pripadaju fotografije snimljene neposredno nakon bitke. One pokazuju analitički proces, a na njima su prisutni vojnici i oficiri čiji su pogledi usmereni prema kameri. Nastale su sa namerom da osvedoče prisustvo određenih vojnih jedinica na zauzetom (oslobođenom) području, što je poruka koji i sami akteri svojim gestovima upućuju gledaocima. Markere modalnosti fotografije čine detalji koji potvrđuju uverljivost i autentičnost snimaka u ratnom okruženju, poput tragova dima i vatre u pozadini (fotografije 1.3 i 1.4). Posesivni atributi nosilaca značenja, kojima se opisuje analitički proces odnose se na izgled odeće aktera (maskirne uniforme, lice premazano kamuflažnim bojama), oružja i delove borbene opreme koji pojačavaju uverljivost ratne slike i dodatno intenziviraju elemente borbene moći.

Utvrđeni modeli pozitivnog predstavljanja, kao što je napomenuto, mogu da sadrže i određene tragove negativne kvalifikacije aktera koja je često prisutna i bez eksplicitne namere autora, reprezentacijom delova stvarnosti u objektivu fotoaparata. Jedan od takvih primera je i fotografija vojnika Hrvatske vojske u zaposnutom gradu, koja izuzev simboličkog predstavljanja pobednika zadovoljnim izrazima lica i euforičnim ponašanjem, elemenatima disharmonije u poretku klasifikacijske strukture ukazuje na nedisciplinu i nedolično ponašanje vojnika u ratu. Drugi primer je fotografija koja treba da osvedoči čin preuzimanja dužnosti pripadnika MUP Republike Hrvatske na održavanju javnog reda u „oslobođenim“ naseljima.

Fotografija koja u svom naslovu identifikuje pripadnika vojske kao neprijatelja, ako se izuzme eksplicitna tekstualna oznaka, pokazuje nedovoljno određen stav prema akteru.

4.4.2 Društvena reprezentacija

Vizuelno predstavljanje reprezentativnih aktera na stranicama odabranih novinskih listova realizovano je fotografijama i karikaturama na kojima je prikazana njihova figura u krupnom planu, sa udaljenosti ličnog ili intimnog prostora. One najčešće pokazuju **atributska svojstva** aktera (**nosioca**) zajedno sa porukom upućenom **gledaocu** usmerenim pogledom i gestovima i kao takve, deo su **analitičkog procesa**. Među različitim svojstvima posebnu informativnu vrednost imaju odevni predmeti i oprema. Izgled i vrsta uniforme otkrivaju ponašanje oficira i prirodo njegove javne delatnosti, na sličan način kao i izbor delova odeće političara (npr: odelo sa ili bez kravate), zajedno sa kombinacijama i izborom boja koje ukazuju na povod njegovog pojavljivanja u javnosti (u zvaničnom, poluprivatnom ili privatnom svojstvu). U odabranom uzorku dominiraju fotografije predsednika Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Republike Srpske. Za njima slede drugi visoko pozicionirani predstavnici civilne vlasti (ministri inostranih poslova, predsednici opozicionih stranaka), kao i vojni komandanti i oficiri republika i državnih entiteta.

Prezentacija vizuelnih priloga o reprezentima, bila je omogućena svim medijima bez obzira na poreklo, s obzirom na dostupnost fotografija sa javnih događaja na kojima su politički i vojni predstavnici bili prisutni. Imajući u vidu ovu činjenicu, tokom analize se kao relevantni za medijski stav posmatraju i podaci o prisustvu/odsustvu vizuelne identifikacije ličnosti unutar novinskih priloga. Drugi kriterijum je kao i za ostale kategorije aktera, prisustvo različitih detalja koji mogu ukazati na pozitivnu ili negativnu reprezentaciju, odnosno neutralan stav, ako takvi detalji izostaju.

4.4.2.1 Pozitivno predstavljanje političkih lidera kao aktera na fotografijama

Izražajna sredstva pozitivnog predstavljanja reprezentativnog aktera umnogome su zavisila od strukture vizuelne identifikacije. Narativna reprezentacija pruža informacije o radnji aktera, koji se zajedno sa drugim učesnicima nalazi u sklopu

društvenog događaja. Pokazatelje pozitivnog stava činili su signali višeg hijerarhijskog statusa reprezenta u odnosu na druge učesnike. Delovi vizuelne strukture koji mogu pružiti najviše informacija o statusu aktera su: njegova **atributska svojstva** (izgled i odeveni detalji), **distanca** fotografije, veličina ljudske figure i **prostor** koji ona zauzima u odnosu na druge učesnike (Radanović Felberg, 2008, str. 142, 150).

Vizuelne forme koje čine deo simboličkog procesa svojom kompozicionom strukturom stvaraju prostornu vezu između ličnosti kao simbola državnog/nacionalnog jedinstva i različitih državnih/nacionalnih obeležja, poput državnog grba i zastave.

4.4.2.1.1 *Političar u akcionom procesu*

Predsedničke aktivnosti Alije Izetbegovića

U listu **Oslobođenje** nalazi se nekoliko fotografija Alije Izetbegovića kao aktera u više različitih događaja: u bolnici tokom posete ranjenim civilima (2.2) i na pregovorima sa Alenom Žipeom ministrom inostranih poslova Francuske (2.1). Fotografije koje pokazuju niz različitih aktivnosti u sklopu predsedničke dužnosti sadrže uverljivije pokazatelje pozitivnog predstavljanja od tipskih fotografija. One kreiraju utisak o Izetbegoviću kao svestranom lideru koji se, bez oklevanja, nalazi gde god je kao njihov predstavnik građanima potreban, bilo da je u pitanju susret sa najmoćnijim evropskim političarima ili običnim ljudima.

Fotografija Izetbegovića u bolnici pokazuje ga okrenutog ka ranjeniku koji sedi na krevetu. Gest naklona naglašen pokretom ruke i pogledom usmerenim ka njemu predstavlja akt saosećajnosti, brige za njegovo zdravlje, uz istovremeno iskazivanje poštovanja (Moris, 1979, str. 143). Ratna uniforma pruža informaciju da je Izetbegović prisutan u svojstvu vojnog komandanta unutar zone borbenih dejstava, intenzivirajući dramatiku događaja.

fotografija 2.1

fotografija 2.2

Naredni primer je fotografija Izetbegovića nastala nakon završetka zvaničnih razgovora sa Alanom Žipeom. Prikazuje ih zajedno, dok sede jedan do drugog za konferencijskim stolom, na istom nivou, tako da ona signalizira ravnopravan status Izetbegovića sa drugim evropskim državicima (Radanović Felberg, 2008, str. 150).

Predstavnici Vlade Bosne i Hercegovine kao kolektivni akteri: Utvrđivanje odgovornosti za ispaljene projekte na pijacu Markale

Fotografija 2.3 pod naslovom *Tim eksperata utvrdio mjesto odakle je granata stigla* razlikuje se od ostalih unutar kategorije, po tome što lični identitet aktera ne predstavlja podatak od važnosti za analizu. Kompozicioni detalji fotografije izabrani su tako da utiču na formiranje pozitivnog stava **gledaoca** prema radnji kao aktivnosti kolektiva. Ona pokazuje petoricu muškaraca u sedećem položaju, oko stola na kome

fotografija 2.3

se nalazi hrpa papira, raspoređenih tako da zajedno oblikuju krug. Pogledi i vektori pokreta tela usmereni su ka dokumentaciji na stolu, **cilju** njihove radnje. Kružni oblik simbolizuje međusobnu harmoniju i ravnopravan status aktera, a položaj **aktera** i **cilja** pozicioniranog na sredini fotografije, sugerise usredsređenost na zajednički posao. Dokumenti u centru fotografije, kao predmeti takođe kreiraju simboličko značenje, potvrdu da se rad komisije zasniva na objektivnim saznanjima i činjenicama.

Predsedničke aktivnosti Franje Tuđmana

Naredne fotografije Franje Tuđmana odnose se na njegove aktivnosti tokom obavljanja različitih predsedničkih dužnosti. Na fotografiji 2.4, snimljenoj u predsedničkom kabinetu, on se nalazi u društvu ambasadora Republike Nemačke Velsela, tokom zvaničnih razgovora. Tuđman dominira fotografijom, pozicioniran na preko dve trećine površine (Radanović Felberg, 2008, str. 142), u prednjem planu, pogleda usmerenog pored sagovornika. Osmehuje se, što može biti signal njegovog ličnog zadovoljstva trenutnim tokom političkih zbivanja. Osim aktera, on postaje i **fenomen** Velselovog pogleda, čiji osmeh i položaj tela su adresirani ka Tuđmanu. Radnja je situirana u predsedničkom kabinetu, čije **okruženje** prepuno skupocenih predmeta poput stilskog nameštaja i ukrašene vaze, naglašava simboličku snagu i državnički autoritet predsednika.

fotografija 2.4

4.4.2.1.2 Političari i oficiri kao nosioci simboličkog značenja

Odavanje počasti poginulim vojnicima Vojske Republike Srpske (Glas)

Na fotografiji koja pokazuje ceremonijalni obred polaganja venaca na grob poginulih vojnika, u društvu dvojice oficira nalazi se general potpukovnik Momir

Talić (2.5), jedan od glavnih komandanata Vojske Republike Srpske, identifikovan u naslovu fotografije. Skup ritualnih gestova koji označavaju radnju vektorma pokreta salutiranja (vojničkog pozdrava dodirivanjem vrha kape) i pogledom aktera usmerenim ka mestu na kome su sahranjeni vojnici, može se tumačiti kao simboličan čin poštovanja sopstvenih žrtava i najava nastavka borbe za ratne ciljeve. Objekat prema kome su vektori usmereni nije direktno prikazan, već posredno lokacijom venaca koji ga prekrivaju u donjem levom uglu, tako da grupa oficira zauzima centralno mesto. Distanca društvenog prostora pokazuje da tema nisu ličnosti oficira, već njihova uloga u toku svečanog čina. Izgled oficira potvrđuje poruku naslova fotografije (*Počasna straža general-pukovnika Momira Talića sa saradnicima*), s obzirom na to da Talić dominira fotografijom kao najvidljiviji. Sva trojica su odevena u ratnu uniformu, na podjednako međusobnoj distanci u skladu sa pravilima vojnog protokola. Harmoničnu klasifikacijsku strukturu tri oficira u stroju, međutim remeti izgled oficira sa desne strane, prikazanog otkrivene glave. Njegovo ponašanje donekle narušava poredak unutrašnje taksonomije (Kress & Van Leeuwen 2006, str. 96) u vojnoj strukturi i time umanjuje simboličku i autoritativnu snagu koju fotografija upućuje **gledaocu**.

fotografija 2.5

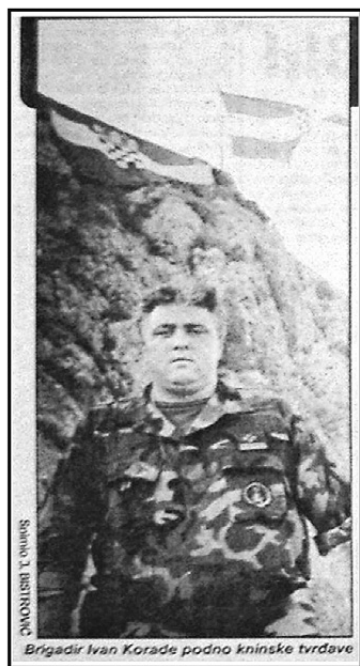
Predsednik Hrvatske i oficir Hrvatske vojske u oslobođenom Kninu

Naredna fotografija Tuđmana (2.6) duboko simboličkog značenja pokazuje hrvatskog predsednika na ulicama Knina u pratnji najbližih saradnika i mase drugih učesnika. Prisustvo predsednika Hrvatske na, do tada „pobunjenoj teritoriji“, samo po sebi upućuje snažnu poruku da se, od tog trenutka, grad Knin i okolina mogu i formalno smatrati delom Hrvatske. Njegov smer kretanja ka prednjem planu fotografije (**gledaocu**) i dominantan položaj u okruženju drugim učesnika, svojevrsna su vizuelna manifestacija trijumfa hrvatske državne i vojne sile pod Tuđmanovim vođstvom.

fotografija 2.6

Za razliku od Franje Tuđmana, oficir hrvatske vojske Ivan Korade kao **simbolički atribut** na fotografiji, i sam se nalazi se u okruženju različitih simbola: zastave kao državnog obeležja Hrvatske i Kninske tvrđave kao simbola istorijskog značaja ovog grada za hrvatsku državu (2.7). Dve zastave se nalaze u gornjem delu fotografije na vrhu brda iza oficira: jedna se vijori, a druga je postavljena na nagibu litice tako da može biti vidljiva iz daljine. Njihov položaj na gornjem delu odgovara idealizovanom doživljaju Hrvatske države i nacije i intenzivira njenu simboličku ulogu (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 187). Oficir Hrvatske vojske, oslobodilac i svedok uspostavljenog suvereniteta Hrvatske na ovom području, pozicioniran je u donjem delu. Položaj kamere i vertikalni ugao pod kojim je snimljen pokazuju divljenje njegovoj ličnosti, čija figura dominira prostorom. Pogled usmeren ka **gledaocu** može se tumačiti sopstvenim doživljajem kao učesnika u istorijskom događaju i zahtevom publici da kao takav bude i prihvaćen.

fotografija 2.7

4.4.2.2 Neutralan stav prema akteru i fotografije u krupnom planu

Najmanje je prostora za iskazivanje ličnog stava u fotografijama koje pokazuju analitički proces, na kojima se nalazi figura političara ili vojnog komandanta u krupnom planu, a namena im je da čitaocu pruže osnovne podatke o vizuelnom identitetu aktera novinskog teksta. Njihov izgled je deo novinskog klišea i zasniva se na prikazu ljudske figure od ramena naviše, odevenu u skladu sa pravilima radnog protokola (odelo sa mogućim dodatkom kravate za političke predstavnike, a svečana ili borbeno uniforma za oficire u zavisnosti od toga da li se u trenutku snimanja nalazi na borbenom zadatku). Znatno broj ovih fotografija načinjen je izborom iz medijske arhive, bez pokušaja da se uspostavi veza između sadržaja i aktivnosti političara. Prvobitna pretpostavka na kojoj će biti zasnovana analiza ovog modela fotografije jeste da njegova upotreba nema za cilj, niti poseduje dovoljno mogućnosti za iskazivanje stava prema akteru, izuzev uvažavanja njegove reprezentativnosti, sposobnosti da adekvatno zastupa određenu vojno-političku opciju. Atributska svojstva koja svojim značenjem mogu da utiču na formiranje pozitivnog stava (legitimizacije) ili negativnog stava (delegitimizacije) publike prema akteru, prisutna u pojedinim primerima, pojavljuju se, uglavnom, bez svesne namere autora.

4.4.2.2.1 *Političari u krupnom planu*

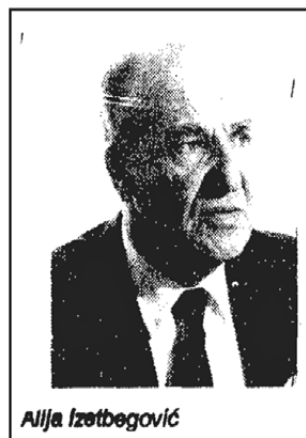
Radovan Karadžić i Alija Izetbegović u domaćoj štampi

Dnevni list **Glas** sadrži najmanji broj vizuelnih priloga od svih istraženih medija. Među fotografijama političkih lidera, u posmatranom periodu, prisutna je samo jedna fotografija Radovana Karadžića analitičkog tipa u krupnom planu (fotografija 2.8). Distanca intimnog prostora fotografije, na kojoj su vidljiva samo njegova glava i ramena, predstavlja uvažavanje Karadžićevog statusa i stava u pregovorima kao najvišeg reprezentu državne politike. Kod odevanja u skladu je sa prisutstvom događaju zvanične prirode i signalizira ozbiljan i posvećen pristup državnim problemima.

Fotografija Izetbegovića deo je grupe fotografija (kolaža) na kojoj se nalaze i trojica oficira Armije Bosne i Hercegovine (2.4). Prikazana figura predsednika Bosne i Hercegovine razlikuje se od Karadžićeve utoliko što je neznatno manja, a izostaje tamnija podloga koja dodatno ističe Karadžićevo lice. Izraz lica predsednika BiH je smireniji, bez tenzije, uz koncentrisan pogled ponude.

fotografija 2.8

fotografija 2.9

Franjo Tuđman i drugi reprezenti politike Republike Hrvatske u hrvatskoj štampi

Jedna od 4 karakteristična primera fotografije Franje Tuđmana u hrvatskim medijima prikazuje Tuđmana u krupnom planu tokom predsedničkog obraćanja, odevenog u skladu sa najformalnijim kodom, pogleda usmerenog ka **gledaocu** (2.10). Fotografija je objavljena kao prilog uz tekst njegovog otvorenog poziva naoružanim pripadnicima srpskog naroda u tzv. pobunjenim delovima republike da predaju oružje i prihvate zakon i pravni poredak Republike Hrvatske.

Sličnog sadržaja su i fotografije Dražena Budiše (2.12), predsednika tada glavne opozicione partije, Socijaldemokratske partije Hrvatske i Mate Granića ministra inostranih poslova (2.11), nastale u istom vremenskom periodu. Budiša je prikazan

u poslovnoj atmosferi: za radnim stolom, figurom vidljivom do visine struka u sedećem položaju. Njegovo **okruženje** upućuje na zaključak da se oslanja na legitimitet svoje političke partije, a pogled odaje utisak smirenosti i ozbiljnosti, kao i Granićev. Poslednje dve fotografije su objavljene kao prilog uz saopštenje kojim se ovi akteri pridružuju pozivu Tuđmana, podržavaju legitimitet vojne akcije i tako doprinose vizuelnom utisku kreiranja nacionalnog konsenzusa povodom ove državne teme.

fotografija 2.10

fotografija 2.11

fotografija 2.12

4.4.2.2.2 Vojni komandanti u krupnom planu

Za razliku od fotografija političkih lidera, sadržaj i okruženje fotografija vojnih komandanata u krupnom planu nije se zasnivao na strogom poštovanju pravila tipizirane novinske forme. Mnoge od njih, u slučaju da postoji tematska veza sa događajem na koji se odnose, snimljene su u blizini ratnih zona, unutar improvizovanih armijskih štabova, dok su pojedine preuzete iz arhiva. Loši tehnički uslovi snimanja i nepripremljenost aktera za javno predstavljanje bitno su uticali na oblikovanje i recepciju vizuelne poruke.

Vojni komandanti Armije Bosne i Hercegovine i Vojske Republike Srpske

Odabrane fotografije oficira Armije i Bosne i Hercegovine u **Oslobođenju**, uz već pomenutu fotografiju Alije Izetbegovića, odnose se na četiri fotografije postavljene jedna do druge, koje u širini obuhvataju čitavu novinsku stranu (2.9 i 2.13-2.15). Njihov raspored je takav da su s leva pozicionirane ličnosti višeg ranga u vojno-političkim strukturama i značajnijim publicitetom u javnosti. Prvi s leva je Alija Izetbegoviću, drugi Jovan Divjak (2.13), komandant odbrane Sarajeva, a sa desne strane su dvojica nižih oficira u vojnoj hijerarhiji. Raspored odgovara pavilima organizacije prostora na fotografiji, prema kojima je leva strana izloženija percepciji čitaoca i podrazumevana kao **poznata informacija** (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 175-176). Sve tri fotografije su analitičkog tipa, pokazuju likove u krupnom planu u uniformi koja predstavlja oficire na dužnosti.

Niti jedna od njih nije u vezi sa događajem na kome su akteri bili prisutni, već su nastale upotrebom dostupnog arhivskog materijala, što znači da su i elementi **okruženja** uticali da svaka za sebe upućuje različitu nijansu poruke gledaocu. Fotografija Jovana Divjaka vodi **gledaoca** ka uspostavljanju ličnijeg odnosa prema oficiru viših struktura, jer je između ostalog, za razliku od druge dvojice, prikazan bez beretke na glavi. Pogled mu je koncentrisan i usmeren prema gledaocu. S druge strane, Ismet Dahić (2.16), pozicioniran je sa desne strane na istoj distanci, ali njegova **atributska svojstva** (odeća i izraz lica sa prodornim pogledom usmerenim prema **gledaocu**), ostavljaju utisak uzornog i disciplinovanog oficira, koji ne traži sopstvenu afirmaciju, već daje primer poželjnog modela ponašanja vojnika u ratu.

Identifikacija trećeg oficira, Mustafe Hajrulahovića (fotografija 2.15) ostvarena je fotografijom upotrebljenom kao arhivski prilog, na kojoj se nalazi van tematskog fokusa događaja, u masi drugih ljudi kao **posmatrač**.

fotografije 2.13, 2.14, 2.15, 2.16

Fotografija **Glasa** (2.17) prikazuje pukovnika Vojske Republike Srpske Laza Babića u radnom okruženju: u sedećem položaju za stolom, na distanci ličnog prostora. Odeven je u borbenu uniformu koja otkriva da je fotografija snimljena u bli-

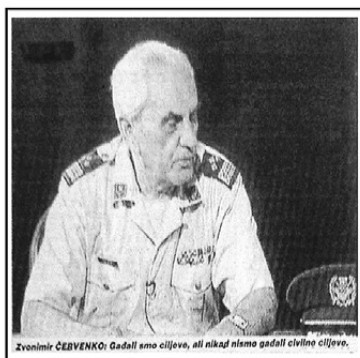
fotografija 2.17

zini ratišta, verovatno u armijskom štabu, kabinetu ili nekom drugom zatvorenom prostoru. Imidž oficira na borbenom zadatku narušavaju pojedina atributska svojstva, poput detalja njegove odeće (raskopčana bluza i majica). Neformalan kod odevanja može biti rezultat nepripremljenosti za javni nastup i loših tehničkih uslova za snimanje u blizini ratišta. Bez obzira na to, odstupanja od očekivanog imidža oficira, u očima gledalaca, mogu da proizvedu utisak o nedostatku discipline i sigurnosti u ispunjavanju zadataka. Signali gestovnog govora (prekrštene ruke, spušten i zabrinut pogleda) takođe upućuju na nesigurnost i brigu aktera u vezi sa tokom ratne situacije.

Proglas pobeđe: Vojni komandanti i oficiri Hrvatske vojske u hrvatskim medijima

Među fotografijama oficira Hrvatske vojske u krupnom planu zabeležene su dve: generala Zvonimira Červenka, glavnokomandujućeg Hrvatske vojske (2.18) i pukovnika Ivana Tolja (2.19). Tolj je prikazan sa distance intimnog prostora pokazujući reprezentativnu snagu, važnost onoga što želi da kaže. Odeven je u ratnu uniformu, a pozadina iza njega pokazuje da se nalazi u zatvorenom prostoru, neda-leko od ratne zone i daje izjavu za medije. Fotografijom dominiraju njegov uredan izgled, prodoran pogled usmeren u stranu, potvrđujući sigurnost i odlučnost.

Druga fotografija pokazuje generala Červenka u televizijskom studiju, u trenutku intervjua, a poreklo odaje tamna pozadina i pult za kojim sedi. Za razliku od Tolja, snimljen je sa nešto veće distance, ličnog prostora, odeven u svečanu uniformu. Položaj tela i značenja odevnih detalja sugerišu da se sa njim vodi otvoreniji dijalog. Zatvorene oči i spušten pogled su, pak gestovni znakovi neuverljivog i neiskrenog stava koji pre demantuju nego potvrđuju izjavu citiranu u naslovu fotografije: *Gađali smo ciljeva, ali nikad nismo gađali civilne ciljeve.*

fotografija 2.18

fotografija 2.19

4.4.2.3a Negativno predstavljajne reprezentativnog aktera na fotografijama

Negativno predstavljajne odrazilo se najpre odsustvom dokumentarnih priloga o akterima grupe ONI sa događaja na kojima su bili prisutni. Samo dva priloga pokazuju političkog lidera Republike Srpske Krajine u krupnom planu i aktivnost kolektivnih predstavnika tog političkog subjektiviteta. Za razliku od prethodno navedenih primera istih modela, na njima su jasno istaknuti znakovi negativnog predstavljanja. Izuzev zabeleženih primera dokumentarne građe, kao posebni modeli negativnog predstavljanja reprezentativnih ličnosti upotrebljeni su i komentatorski prilozima- karikature.

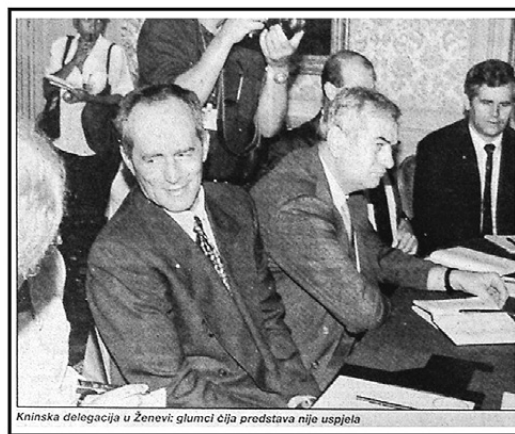
Vizuelna delegitimizacija Milana Martić i delegacije RS Krajine u hrvatskim medijima

Jedina fotografija Milana Martića (2.20), tadašnjeg predsednika Republike Srpske Krajine nalazi se u **Večernjem listu**. Po svojim formalnim osobinama ona se ne razlikuje mnogo od drugih fotografija hrvatskih političkih lidera. Martić je snimljen u krupnom planu, u sedećem položaju, a njegov **pogled ponude** je usmeren u stranu. Detalji koji ga izdvajaju od ostalih aktera grupe MI, jesu pre svega odeća, tj. uniforma na čijem rukavu je jasno ispisan naziv „Milicija Krajine”, jedan od naziva novoformiranih institucija krajiških Srba na samom početku sukoba sa centralnom hrvatskom vlašću. Ova obeležja otkrivaju da je fotografija snimljena 3 do 4 godine pre početka Operacije *Oluja*, premda je u međuvremenu došlo do promene naziva ovih institucija (Vojska Republike Srpske Krajine odvojena je od Policije). Učinjeni izbor fotografije u skladu je sa stavom hrvatskih državnih organa i medija o nepriznavanju administrativnih simbola, naziva i drugih zvaničnih obeležja pravno-političkog subjektiviteta Krajine. Drugi aspekt poruke predstavlja diskreditacija samog Martića, čija nekadašnja profesija je bila policijska.

fotografija 2.20

Na fotografiji 2.21 je vidljiva grupa ljudi, članova delegacije Republike Srpske Krajine u toku mirovnih pregovora, koja sedi za jednom stranom stola. Od petoro članova delegacije na rastojanju ličnog prostora, dva člana su potpuno vidljiva, a tri delimično jer se nalaze u uglovima fotografije ili su zaklonjeni drugim figurom. Smerovi vektora pokreta koje čine položaji tela i gestovi ruku, kao i pogledi usmereni ka različitim pravcima kreiraju utisak nedostatka hramonije i nesklada u toku zajedničke aktivnosti na postizanju mirovnog sporazuma. Jedan član delegacije upire pogleda ka drugoj strani stola, drugi na dole, treći član (muškarac koji dominira fotografijom) prikazan je dok se osmehuje, u položaju okretanja tela unazad. Ženska osoba kojoj je osmeh upućen, **fenomen** posmatranja, delimično je vidljiva, ali dovoljno prisutna da se gest aktera može smatrati kao odsustvo pažnje i prelazak na ličnu sferu komunikacije. **Kosi ugao** fotografije u odnosu na aktere stvara utisak da se gledalac nalazi van njihovog sveta i načina posmatranja stvarnosti. Drugi učesnici na fotografiji, čije se prisustvo može dovesti u vezu sa naslovom i eksplicitnom porukom stava autora teksta prema delegaciji Republike Srpske Krajine (*Glumci čija predstava nije uspjela*) jesu novinari, identifikovani posredstvom svojih **oruđa** za rad (novinarska sveska i delovi fotoaparata), kao **posmatrači** događaja. Celokupna delegacija RSK viđena u jednom kadru deluje izolovano od ostataka skupa. Fotografijom se saopštava dijametralno različit stav o akterima u odnosu na onu koja prikazuje rad komisije Vlade BiH (fotografija 2.10).

fotografija 2.21

4.4.2.3b Karikatura kao sredstvo negativnog predstavljanja

U teoriji novinarstva karikatura se objašnjava kao postupak „isticanja i uveličavanja karakterističnih osobina nekog lica ili pojave” (Đurić, 1997, str. 117). Za razliku od fotografije kao vizuelnog sredstva koju odlikuje naturalistički prikaz, karikatura sama po sebi predstavlja lični stav u odnosu na nečije karakterne osobine i postupke. Hiperbolizacija kao sredstvo naglašavanja određenih svojstava je sred-

stvo izražavanja karikature koje se može identično predstaviti i na jezičko-stilskom nivou. Analiza markera modalnosti, pokazatelja uverljivosti vizuelnih sadržaja, koji za karikaturu daju niske vrednosti izražene crno-belim kontrastom boja, izostankom senke i dubine (Kress & van Leeuwen, 2006, str. 154), potvrđuje da ona i sa stanovišta sociosemiotičkog pristupa, odražava pre svega lični i emotivni stav, stilizovanu predstavu sveta, bez namere da **gledaoca** uveri u realističnost i istinitost svoje poruke.

Analizom vizuelnog predstavljanja reprezenata suprotstavljene vojno-političke opcije u listovima **Oslobođenje** i **Dnevnika** ustanovljeno je da su oni prikazani isključivo kroz karikaturu, što znači da je u potpunosti izostala namera da se čitaoci suoče sa njima kao realnim ličnostima u stvarnom životu. Umesto toga njihovi likovi na karikaturama odražavaju i naglašavaju isključivo negativne osobine koje su im pripisane, konstruišući tako dehumanizovanu i grotesknu predstavu slike neprijatelja, predvodnika grupe ONI.

Radovan Karadžić u Oslobođenju

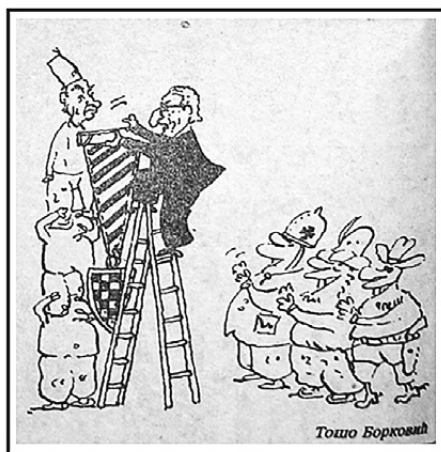
Karikatura **Oslobođenja** (2.22) prikazuje Radovana Karadžića, prepoznatljivog na osnovu specifičnih crta lica i kose, okuženog papirnim avionima u letu. Pokreti aviona su označeni vektorima putanje, a radnja aktera pokretom raširene ruke u kojoj se nalazi zrncvlje. Njihova interakcija odgovara odnosu aktera koji kontroliše svoje **okruženje**. Natpis na jednom od aviona (NATO) nedvosmisleno pokazuje da se metaforička predstava papirnih aviona odnosi na aktuelnu pretnju napadima iz vazduha avijacije NATO pakta. U ovom slučaju oni su predstavljeni dvostrukom metaforom čiji su ciljevi marginalizacija njihove moći i ismevanje vojne pretnje. Avioni od papira simbolizuju nepostojanje realne opasnosti, dok je ponašanje golubova stilistička predstava njihovog miroljubivog karaktera. Čitava karikatura kao celina predstavlja ironični prikaz Karadžićevog ignorantnog ponašanja u odnosu na stvarnu pretnju napadima iz vazduha.

fotografija 2.22

Franjo Tuđman u Večernjim novostima

Druga analizirana karikatura (2.23) pokazuje Franju Tuđmana koji pokušava da orden gigantskih razmera uruči Aliji Izetbegoviću. Kritički stav karikaturiste ogleda se u ismevanju i obesmišljavanju gesta dodele društvenih priznanja. Ironičan pristup ovom fenomenu stilski je predstavljen pozicijom učesnika u događaju i njihovim aktivnostima. Pasivni učesnik koji prima orden (**cilj**) podignut je na ramena dvojice drugih da bi mogao da ga dosegne, a Tuđman se uspinje uz merdevine kako bi ga podigao dovoljno visoko. Ova akcija predstavlja narativni postupak koji bi trebalo da deluje komično i unizi status predsednika Hrvatske i Bosne i Hercegovine. **Okruženje** na fotografiji čine **posmatrači**, nekoliko ljudskih figura koji predstavljaju politike svojih država simbolima na odeći. Osmehnutim licima i pogledima odobravanja čine da Tuđman i njegov gest na fotografiji postaje predmet uvažavanja u realnom svetu na koju se poruka karikature odnosi.

fotografija 2.23

4.4.2.4 Zaključak poglavlja 4.4.2

Fotografije političara i vojnih komandanata u krupnom planu, čija je osnovna namena vizulna identifikacija nosioca radnje u novinskom tekstu, najčešće ne sadrže elemente na osnovu kojih bi se mogao odrediti lični stav autora prema akteru. Ipak, tokom analize je ustanovljeno da se najveći broj fotografija ovog tipa nalazi u okviru medijskog priloga predstavljanja akera kao reprezentata grupe MI. Izuzevak je arhivska fotografija predsednika Republike Srpske Krajine Milana Martića u hrvatskoj štampi, čija upotreba je predmet manipulacije delegitimizacijom **atributskih svojstava**, s obzirom na pojavu neaktuelnih državnih simbola na njegovoj uniformi. Uprkos tome, izvesni detalji sa fotografije mogu biti percipirani od strane čitalaca kao sadržaji koji kompromituju predstavnika grupe MI i narušavaju ustanovljeni model identifikacije zasnovan na isticanju pozitivnih moralnih osobina. Odstupanje od profesionalnog koda u imidžu oficira Republike Srpske tokom zva-

ničnog obraćanja medijima upućuje na nedostatke u radu vojnih struktura (fotografija 2.16). Vrhovni komandant Hrvatske vojske general Tus tokom gostovanja u televizijskom studiju „zatvara oči“ suočen sa pitanjima o mogućim ratnim zločinima Hrvatske vojske.

Simboličko značenje kreirano je objedinjenim delovanjem aktera fotografije (oficira i političara) i objekata koji predstavljaju državne i nacionalne simole (zastave, grba, ili Kninske tvrđava kao simbola tradicije hrvatske države) predstavljajući ih na taj način kao nosioce državnog autoriteta i moći (fotografije 2.6 i 2.17), dok se narativnom reprezentacijom ostvaruje kreiranje vizuelnog utiska o dominantnom položaju u odnosu na druge interaktere. Govorom tela i pokretima naklona Alija Izetbegović pokazuje uvažavanje i saosećanje prema ranjenim sugrađanima tokom posete bolnici. Pobjednički hod Franje Tuđmana oslobođenim Kninom i njegovo samouvereno držanje tokom razgovora sa stranim diplomatom u svom kabinetu, neki su od primera modela pozitivnog predstavljanja sopstvenih političkih lidera u domaćoj štampi.

Vizuelno predstavljanje aktivnosti kolektivnog aktera (državnih organa i delegacija) proizvodi dijametralno suprotan zaključak o kvalitetu njegovog rada u zavisnosti od načina vizuelne identifikacije: izbora ugla snimanja i fokusiranja na različite detalje događaja. Akcioni proces delegacije Vlade BiH na fotografiji **Oslobođenja** deluje kao plod složenog, usredsređenog i predanog rada, a suprotan primer je utisak o konfuznom ponašanju i nedovoljnom radnom angažmanu članova delegacije Vlade RSK tokom mirovnih pregovora, koji proističe iz fotografije **Novog lista**.

Karikature su upotrebljene u skladu sa funkcijom izražajnog sredstva koje ističe i intenzivira (u ovom slučaju negativne) moralne osobine ličnosti. U njima se pojavljuju hiperbolizovane figure reprezentativnih aktera grupe ONI (Franje Tuđmana u **Večernjim novostima** i Radovana Karadžića u **Oslobođenju**), sa namerom da se preuveličavanje ratnih uspeha Hrvatske i Karadžićeva nerealna spoznaja o sopstvenoj vojno-političkoj snazi, predstave medijskoj publici na podrugljiv način.

4.4.3 Vizuelno predstavljanje pasivnih učesnika rata

Izuzev vojno-političkih predstavnika i pripadnika oružanih snaga kao aktivnih učesnika rata, vizuelnim sredstvima identifikovane su i kategorije pasivnih učesnika. Njima pripadaju svi pojedinci i delovi populacije (žene, stara lica i deca), koji učestvuju u ratnom događaju, a nisu direktno uključeni u borbene aktivnosti. Prema ovim kategorijama stanovništva, u skladu sa međunarodnim normama, nije dozvoljena primena oružanog niti drugog oblika nasilja, a u slučaju da do toga dođe, nastradali se smatraju žrtvama rata i svaka od zaraćenih strana dužna je da im obezbedi potrebnu medicinsku zaštitu i humanitarnu pomoć.

Identifikacija pomenutih lica realizovana leksičkim znakom u tekstu, ponovljena je i na nivou vizuelnih struktura. Među njima, u analiziranim uzorcima štampe, najprisutnije su pojedinačne i grupne fotografije žitelja Krajine u trenucima dok

napuštaju svoje domove različitim prevoznim sredstvima. Premda zastupljeni na fotografijama sva četiri uzorkovana lista Hrvatske i Srbije, narativne strukture koje saopštavaju glagolsku radnju i stanje aktera predstavljene su različitim izražajnim sredstvima u zavisnosti od porekla medija.

4.4.3.1 Saosećanje u funkciji pozitivnog predstavljanja

Pozitivno predstavljanje pasivnih aktera sredstvima vizuelne identifikacije zasniva se na upotrebi izražajnih sredstava kojima se određuje njihova uloga žrtve rata. Sadržaj fotografija odnosi se najpre na pojedinačno i grupno predstavljanje civila na čijim licima su vidljivi tragovi emotivne patnje, ili na tela poginulih kao najeksplicitniji dokaz stradanja. U fokusu pažnje gledaoca nije vršenje radnje, već stanje u kome se nalazi učesnik događaja, na osnovu čega se uspostavlja empatijski odnos, saosećanje sa njegovom patnjom. Utvrđeni modeli pozitivnog predstavljanja, kategorisani na osnovu različitih tipova prezentacije aktera, mogu se podeliti na pokazatelje: eksplicitnog stradanja, grupne prikaze kretanja stanovništva u funkciji potvrđivanja izbegličkog statusa i tragova lične patnje na pojedinačnim fotografijama civila.

Fotografije tela poginulih najdirektnije potvrđuju informacije o stradanjima, kao i one na kojima se vide tragovi povrede civila i drugi fizički dokazi. Eksplicitni pokazatelji, međutim sadrženi su samo na fotografijama lista **Oslobođenje**, dok se indirektno potvrde stradanja predstavljanjem određenih gestova (pokrivanje rukom lica, plač) koji ukazuju na traumatično stanje aktera (Moris, 1979, str. 164) nalaze među fotografijama u medijima Srbije i Bosne i Hercegovine. Skoro obavezan detalj u svim analiziranim izveštajima o izbeglicama u medijima Srbije su fotografije ljudi u pokretu, pored kolone ili na vozilima. One naglašavaju narativnu strukturu fotografije i simboličko značenje, u kome je proces kretanja predstavljen kao čin udaljavanja, beg od realne životne opasnosti.

4.4.3.1.1 Eksplicitni dokaz stradanja

Slika poginulih

Fotografija beživotnih tela na zemlji (3.1), predstavlja najuverljiviji medijski dokaz stradanja pasivnih aktera, premda je njen sadržaj prilagođen etičkom kodeksu medija, tako da su lica i delovi tela žrtava sakriveni telima ljudi u okruženju. Ona pokazuje **transakcijski proces**, u kome akteri, osobe okupljene oko poginulih, identifikovane vektorima pokreta ruku i tela, pokušavaju da dosegnu telo, na fotografiji predstavljeno kao **cilj** (pasivni akter). Uloga aktera je od sekundarnog značaja, s obzirom na to da su delimično vidljivi i njihova radnja nije u tematskom fokusu fotografije, za razliku od stanja žrtava čija je identifikacija ključni podataka i poruka **gledaocu**.

fotografija 3.1

4.4.3.1.2 Tragovi lične patnje

Uplakane majke

Tragovi emotivnog stresa akterke ogledaju se kroz narativni proces koji prikazuje na fotografiji 3.2 (*Sarajevske uplakane majke*) stanje tuge i duboke žalosti, manifestovano uplakanim izrazom lica zagrljenih žena i njihovim pokretima. Pokazivanje emocija visokog intenziteta ostvaruje se odabranom distancom ličnog prostora između **akterke** i **gledalaca**, kao i bliskog kontakta akterki, čiji zagrljaji označavaju i deo **simboličkog procesa** solidarnosti u zajedničkoj boli usled gubitka najbližih. Jedna od akterki čija figura dominira okrenuta je licem prema **gledaocu** i upućuje mu **pogled potražnje** sa željom da prenese poruku o sopstvenim osećanjima. Druge dve akterke takođe čine istu radnju, ali su njihovi pogledi usmereni ka akterki u centru. Time ona postaje istovremeno **objekat posmatranja** i **interakter**, a njena figura postavljena u fokusu pažnje **gledaoca**, može se smatrati simbolom

fotografija 3.2

patnje i nekom vrstom „portreta stanovnika Sarajeva“ u ratno doba. Stanje tuge i kolektivne nesreće intenzivirano je prisutstvom drugih učesnika u pozadini fotografije, takođe uplakanih lica.

Portret unesrećenih u medijima Srbije: dete i starica kao prototipi

Među pojedinačnim fotografijama izbeglica u srpskim medijima najviše je upravo onih koje pokazuju osetljive delove populacije u ratu: žene, decu i stara lica. Analitičkim prikazom ljudskih figura sa distance bliskog prostora nude se informacije o njihovom emotivnom i fizičkom stanju. Figura starice dominira kao karaktersitičan model ispoljavanja višestrukog identiteta povezujući u jednoj osobi dve ugrožene kategorije civila. Pogled akterke je zamišljen i uperen u prazno, kao signal prisustva emotivnog stresa (Moris, 1975, str. 164), ili se usmerava ka **gledaocu** sa namerom da se prenese poruka o sopstvenim nevoljama. Prate ga drugi pokazatelji psihičkog stresa, poput gesta sakrivanja lica rukom koji ukazuje na (fotografija 3.5) stanje emotivnog šoka i nespremnost za komunikaciju sa drugima. **Posesivne attribute** čine odevni predmeti uobičajeni za svakodnevni život i privatnu sferu, sa naglaskom na tradicionalnim elementima, suknjom i maramom. Okruženje fotografije upotpunjuju drugi učesnici čiji položaj i radnja ističu vanredne okolnosti i pogoršane životne uslove u kojima se grupa nalazi (3.4 i 3.5).

fotografije 3.3 – 3.5

Drugi najčešće prisutni učesnici na fotografijama su deca, prikazana samostalno ili u društvu odraslih lica. S obzirom na to da prema ovoj kategoriji stanovništva u javnosti postoji najintenzivniji stepen empatije, njihova pojava u grupi izbeglica je sama po sebi dovoljna da upozori na moguće ugrožavanje osnovnih dečjih prava i pobudi strahove o njihovoj egzistenciji u budućnosti. Pojava deteta kao aktera na fotografiji u različitim narativnim procesima pogodna je za kreiranje simboličkih značenja, s obzirom na asocijativne veze koje se time mogu proizvesti u percepciji publike. Fotografijom 3.3 ishrana kao deo intimne sfere, postavlja se u fokus pažnje **gledalaca** i ukazuje na humanitarni aspekt izbegličkog problema. Naslovljavanjem pojedinih fotografija upućuje se eksplicitnija poruka o ličnom stavu autor priloga, s obzirom na to da se vizuelna identifikacija izbeglica ne poklapa u potpunosti sa diskursnim i jezičkim modelima. Nacionalna pripadnost navedena u tekstovima kao najvažnije obeležje grupe nije vidljivo u sadržaju fotografije. Stoga se identifikacija aktera dopunjuje tekstualnim kvalifikacijama koje slika sama po sebi ne može da potvrdi (fotografija 3.7: *Srpsko dete iz Glamoča*).

fotografije 3.6 – 3.7

4.4.3.1.3 Grupni prikaz izbeglica (prizor izbegličke kolone)

Fotografije grupnog pokreta stanovništva prikazuju, iz ugla srpskih medija, egzodus Krajišnika. Zajedničko im je, za razliku od priloga hrvatskih medija, jasno prisustvo aktera u pratnji vozila za lični prevoz i transport sopstvene imovine. Analiza klasifikacijskih struktura pokazuje grupni raspored u kolonama i prostornu zbijенost na osnovu koje se nedvosmisleno može proceniti masovnost pokreta. U pojedinim primerima jasno se može uočiti da nedostatak prostora za smeštaj i prolazak vozila može da dovede do zakrčenosti puteva i prouzrokuje humanitarne probleme. Narativni proces kretanja određen je smerom kolone od dubine fotografije ka prednjem planu. Za razliku od fotografija iz hrvatske štampe oni pokazuju kretanja ka prostoru grupe MI, tj. **gledaocu** kao predstavniku publike. Vozila u koloni, za razliku od fotografije u hrvatskim medijima, koja pokazuje automobile, uglavnom

ГРЕШ НАДЧАО РАЗУМ: Једна од кућа која је насилно променила станаре

Непрегледна колона српских избеглица на савести светских моћника

СУМЊА У ИЗДАЈУ: Колона избеглица преко Павловића буварја

fotografije 3.8-3.10

su traktori i prikolice prepunjene pokućstvom i drugom najdragocenijom imovinom stanovnika, odajući utisak da su njihovi vlasnici morali užurbano da ih prenesu i krenu sa njima na put.

4.4.3.2 Neutralno predstavljanje aktera

U vizuelnim formama hrvatske štampe tokom operacije *Oluja* nije zabeleženo prisustvo modela pozitivnog predstavljanja civilnog stanovništva u ratu. Izostankom vizuelnih priloga na temu stradanja civila, odnosno upotrebom određenih sredstava vizuelne retorike kako bi se izbegla identifikacija aktera i izostavili detalji koji mogu da ukažu na njihovu fizičku patnju i teško emotivno stanje u sadržaju objavljenih priloga, uspostavljena je medijska distanca i izbegnuta mogućnost da se posredstvom fotografije uspostavi empatijska veza publike sa položajem избеглог stanovništva. Analiza naredne dve fotografije pojašnjava detaljnije upotrebu sredstava vizuelne retorike kojim je ostvaren distanciran pristup i neutralan odnos prema избеглицama kao pasivnim učesnicima rata.

Prizor избегличке kolone

Fotografiji 3.11 je vizuelno svedočanstvo kretanja избеглица kroz Hrvatsku iz ugla hrvatskih medija. Na njoj, međutim nisu prisutni stvarni akteri događaja, jer u svom sadržaju ona ne pokazuje niti jednu ljudsku figuru. Kolona vozila raspo-

ređena je duž auto-puta od leve strane do graničnog prelaza koji se nazire u dubini fotografije, identifikovanog posredstvom saobraćajnog znaka kao **naglašenog objekta**. Pravac kolone pokazuje vektor transakcijskog procesa, a uloga aktera je namenjena automobilima, koji zapravo čine **oruđe** radnje. Činjenica da ljudi nisu prisutni na fotografiji izbegličke kolone pod nazivom *Konvoj građana srpske nacionalnosti odlazi prema Lipovcu*, sprečava uspostavljanje ličnog, a samim tim i empatijskog odnosa **gledaoca** prema licima koja masovno napuštaju teritoriju na kojoj su do tada živela. Kontekstualni podaci u naslovu fotografije su jedini pokazatelji na osnovu kojih bi **gledalac** mogao da zaključi da prizor koji vidi nije uobičajena slika gužve na graničnim prelazima Hrvatske u toku letnjeg perioda.

fotografija 3.11

Stanovništvo u odlasku

Druga fotografija hrvatskih medija na kojoj se mogu videti ljudske figure pokazuje grupu civila sa hrpom predmeta u rukama koji na distanci društvenog prostora stoje ispred punkta za snabdevanje kako bi preuzeli svoj humanitarni paket. Ostali, koji su to ranije učinili, odlaze u pravcu dubine fotografije. Kolona vozila i ljudi na njoj sa leve strane snimljeni su pod potpuno ukošenim uglom i nisu vidljivi za gledaoca, što može biti pokazatelj namere da se po svaku cenu izbegne prikazivanje ustaljenih modela identifikacije izbeglica korištenih u ranijim izveštajima kao signal za pripadnost grupi MI. S obzirom na usvojeno znanje gledalaca tokom godina rata, pojava prepoznatljivih obeležja pokreta izbeglica (kolone transportnih vozila sa ličnom imovinom i oskudno odeveni civilima koji se prevoze na njima) mogla bi da izazove saosećajnost dela domaće publike motivisanu univerzalnom brigom za život ljudi, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Ključni vektori kretanja ljudi, kao i u prethodno analiziranoj fotografiji, jesu kolone automobila, usmerene od prednjeg plana ka dubini, pokazujući udaljavanje od mesta **gledalaca** i pozicije publike (grupe MI) i odlazak u udaljenu perspektivu prema kojoj progresivno raste distanca fotografije, tuđi prostor i grupu ONI. Smerovi vektora u zavi-

fotografija 3.12

snosti od pozicije kamere, kao što pokazuju i prethodna dva primera (fotografije 3.9 i 3.11) mogu biti parametri akcionog procesa kretanja kao zajedničke aktivnosti veće grupe subjekata. Ostali elementi ličnog stava na pomenutoj fotografiji odnose se na statusne signale podređenosti aktera, pognuti položaj žene dok drži u rukama svoje sledovanje, a ruke su joj sputane hrpom namirnica. Položaj okrenutih leđa gledaocu, od strane aktera predstavnika sopstvene strane u ratu (službenika hrvatske vlade) može da ukaže na činjenicu da je autor želeo da iz vidokruga **gledaoca** ukloni njihovo suočavanja sa izbeglima i na određen način ih distancira (Kress & Van Leeuwen, 2006, str. 150), postavljajući u fokus medijske pažnje društvenu obavezu isporuke humanitarne pomoći.

4.4.3.3 Zaključak poglavlja 4.4.3

Analiza pokazuje da uloga pasivnih aktera u prilogima odgovara njihovom predstavljanju javnosti kao žrtava rata. Stoga se u najvećem broju primera reprezentacija aktivnosti odnosi na različite oblike stradanja: ubistva i progone. Najeksplicitniji prikaz stradanja ostvaren je na fotografijama **Oslobođenja** koje pokazuju tela poginulih i slike ožalošćenih članova porodica. One su dovoljne da same po sebi, bez dodatnih informacija u tekstu, izazovu saosećanje medijske publike prema žrtvama i osudu počinilaca zločina.

Najzastupljenija tema fotografija ipak je egzodus srpskih civila, prikazan dijametralno drugačijim vizuelnim sredstvima identifikacije u srpskim i hrvatskim medijima. Srpski mediji kao dokaz stradanja prezentuju gledaocu slike ljudskih figura u masovnom pokretu ili se fokusiraju na lične tragedije pojedinih aktera u kolonama, uglavnom predstavnika ugroženih društvenih grupa. Direktna potvrda njihovog teškog emotivnog stanja i ugrožene egzistencije su **okruženje fotografije** i lokacije učesnika: na vozilima u pokretu zajedno sa svojom imovinom, u ležećem položaju, umornog izgleda na improvizovanim krevetima centara za prihvatanje izbeglica. Hrvatski listovi **Večernji list** i **Novi list**, unutar svojih stranica pokušava-

vaju da ospore viđenje izbegličkog procesa kao tragičnog događaja, postavljajući u fokus periferne detalje, a izbegavajući da identifikuju ključnog aktera događaja kao nosioca radnje.

4.5 ZAKLJUČCI POGLAVLJA REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati pokazuju da je u najvećem broju ratnih izveštaja jasno iskazan medijski stav (negativan ili pozitivan) prema akterima koji odgovaraju oružanim formacijama u sukobu leksičkom oznakom za identifikaciju aktera i radnje, kao i različitim diskursnim strategijama.

Sa rasplamsavanjem rata (sukob u BiH) uspostavlja se sve polarizovaniji odnos medija prema svim učesnicima rata, striktnom podelom na pripadnike grupe MI, koju čine sopstvena nacionalna zajednica, njeni reprezenti i vojne formacije, bez izuzetka predstavljeni pozitivno i aktere grupe ONI, predstavljene kao kolektivni neprijatelj. Vizuelnim sadržajima pokazuje se afirmativni odnos prema oružanim jedinicama i političkim predstavnicima zaraćene strane čiji su pripadnici na fotografijama prisutni kao akteri, dok su društvene grupe predstavljene isključivo kao žrtve rata.

Na leksičkom nivou medijski stav je iskazan najpre: upotrebom ličnih zamena u funkciji deiksi, ekspresivima, upotrebom termina sa istorijskom konotacijom i kvalifikacijama, do ironičnih naziva i pejorativa, dok su dominirajuće diskursne strategije: predikacija, perspektivizacija, legitimizacija (delegitimizacija), intenzifikacija, kao i konstruktivne i perpetuacione makrostrategije izgrađivanja nacionalnog identiteta.

5 ZAKLJUČNE NAPOMENE

Cilj istraživanja bio je da ustanovi da li se na nivou leksičkog znaka i gramatičko-diskursnih celina, idući od nižih ka višim – od rečenice ka tekstu, mogu utvrditi relacije kojima se u medijima razvija empatija prema jednoj od sukobljenih strana, koja postaje deo kolektivnog identiteta publike (MI), a sa druge strane odbojnost i negativno predstavljanje druge, neprijateljske strane u sukobu (ONI).

Osnovna naučna hipoteza je da se empatijski odnos medija prema jednoj od zaraćenih strana u ratnom sukobu veoma često manifestuje pristrasnim izveštavanjem, tako da se jezičkim mehanizmima simboličke identifikacije jedna od zaraćenih strana određuje kao prijateljska strana u ratu, a njoj suprotstavljena kao neprijateljska.

Materijal za analizu diskursa ratnog izveštavanja bio je pisani, audio i vizuelni materijal, kojim se posredstvom masovnih medija, predstavljaju informacije u vezi sa ratnim događajima na određenom ratom zahvaćenom području.

Uслед toga, on se može smatrati posebnim tipom medijskog diskursa, kreiranim u uslovima kada su mehanizmi kontrole medija i slobode izražavanja delimično suspendovani, ugrožavajući tako principe objektivnog informisanja. Jedna od njegovih specifičnosti jeste prisutstvo subjektivnog stava medija prema zaraćenim stranama, koji varira u odnosu na jačinu empatijske veze medija i medijske publike prema stanovništvu i teritoriji zahvaćenoj sukobima. Ustanovljavanje ovih relacija bio je jedan od osnovnih ciljeva rada.

Posmatrani ratni sukob na prostoru nekadašnje Jugoslavije odabran je upravo zbog bliskosti učesnika rata (pasivnih i aktivnih) medijskoj publici Srbije, a takođe i stoga što su mediji u Srbiji kao jedan od izvornih informativnih kanala imali veoma aktivnu ulogu u prezentaciji ratnih događaja domaćoj i svetskoj javnosti. Odabrana su tri ratna sukoba, kako bi se rezultati mogli analizirati sveobuhvatnije i relevantnije, oslanjajući se na metodu višetruke studije. Sva tri sukoba bila predstavljena sredstvima ratne propagande u medijima, tako da se prvi ratni sukob u nekadašnjoj Jugoslaviji, lociran u Sloveniji, označen u okviru istraživanja kao *Desetodnevni rat*, može smatrati uvodnim konfliktom u kome ovi mehanizmi nisu bili potpuno uspostavljeni, druga studija (*Masakr na Markalama*) predstavlja period njihove kulminacije, a treći (*Operacija Oluja*) svojevrsan epilog i početak stišavanja „medijskih strasti“. Izbor medija sačinjen je tako što su odabrani mediji čije je izveštavanje usmereno na publiku među kojom postoji saosećajnost prema stanovništvu naseljenom je na teritoriji pod kontrolom svake od zaraćenih strana.

Ključni parametri za utvrđivanje prisutstva ličnog stava prema stranama u sukobu bili su identifikacija aktera sukoba i predstavljanje radnje čiji su oni nosioci, s obzirom na to da su akteri u diskursu analiziranih tekstova zapravo učesnici rata. Njihove aktivnosti autori novinskih priloga prikazuju u medijima upotrebljavajući, između ostalog diskursno-jezička sredstva za iskazivanje ličnog stava. Kao najobimniji i najsloženiji segment analitičkog postupka, ova kategorija je u analitičkom postupku raščlanjena na tri grupe subjekata:

1. **oružane jedinice** (oružane grupe, vojne i paravojne jedinice kao neposredni učesnici rata);
2. **reprezentanti** (ličnosti koje predstavljaju, zastupaju veće društvene grupe i odlučuju o događajima u ratnom kontekstu: vojni i politički lideri, vojnici i oficiri);
3. **društveni identiteti** (delovi određenih društvenih celina: naroda, stanovnika naselja, verskih zajednica)

Metodološki postupak koji je upotrebljen kako bi se ocenio medijski stav prema akterima odnosi se na utvrđivanje semantičke pozicije govornog lica unutar zamišljene deiktiske ose, pri čemu je identifikacija sa govornim licem i grupom MI (deiktiskim centrom) koja određuje medijsku publiku bio pouzdan znak afirmativnog (empatijskog odnosa) prema akteru, a odbojan stav, agesivan odnos, znak da se određena grupa aktera tretira kao neprijateljska strana u ratu.

Izuzet identifikacije aktera, istraživanje je bilo usmereno i na vremensko-prostorne relacije unutar diskursa ratnog izveštavanja kako bi se razoktrila određena simbolička značenja pomoću kojih se konstruišu identiteti grupe MI i ONI.

Lični stav u studijama slučaja

Istraživanje je pokazalo postojanje ličnog stav medija u odnosu na zaraćene strane u najvećem broju analiziranih tekstova. Preciznije, uspostavljene relacije uvek su se kretale od neutralnog do pozitivnog stava prema jednoj grupi aktera, odnosno od neutralnog do negativnog prema drugoj grupi. Prema očekivanju, empatijski odnos uspostavljao se između grupe medija i vojno-političkog entiteta sa kojim je ustanovljena određena vrsta bliskosti, najpre identifikacijom po osnovu zajedničke nacionalne pripadnosti (npr. pozitivan stav medija u Republici Srpskoj prema Vojsci Republike Srpske, a hrvatskih medija prema Hrvatskoj Vojsci), a zatim i na osnovu podrške zajedničkoj ideologiji. Očuvanje Jugoslavije u njenim dosadašnjim granicama jeste argument usled kojeg su mediji u Srbiji iskazivali afirmativan stav prema vojnim akcijama JNA u Sloveniji. U pojedinim studijama slučaja pristrasan stav prema stranama u sukobu je toliko dominantan, da skoro i ne postoji primer novinskog izveštaja koji je sačinjen prema merilima objektivnog izveštavanja, oslanjajući se na činjenice, a ne prejudicirajući bilo čiju odgovornost za nastanak ratnog događaja. Rat u BiH, tokom incidenta na *Markalama* je najbolji primer širenja ratne propagande punog intenziteta, u kome je jedna zaraćena strana, posredstvom diskursno-jezičkih obeležja, predstavljena u potpunosti u negativnoj konotaciji (VRS u medijim BiH, tj Armija BiH u medijim

RS), a druga u pozitivnom svetlu (Armija BiH u medijima BiH, tj. VRS u medijima RS).

Jedini izuzetak od ovog pravila ogleda se u odnosu medija Srbije prema vojno-političkom rukovodstvu RSK, koji se aktivno menja tokom vremena, te tako od početne afirmacije, nakon izvesnosti vojnog poraza i gubitka glavnog grada Knina, postaje kranje negativno kritički intoniran, sa namerom da se ova grupa aktera proglasi glavnim krivcem za vojni poraz.

Rezultati istraživanja pokazali su da se u svim studijama može odrediti deiktički centar (na eksplicitan ili implicitan način) kao društveni identitet koji objedinjuje govornika, medijsku publiku i aktera koji samim tim predstavlja grupu MI.

Prvi tragovi ličnog stava nalaze se najpre u kvalifikaciji radnje, a potom i aktera neposrednih učesnika u ratu (oružanih jedinica). U prvoj studiji slučaja on se ogleda u kvalifikaciji radnje kao dozvoljene/nedozvoljene ratne aktivnosti, dok su nazivi aktera najčešće zvanični, nemarkirani ličnim stavom, izuzev u jednom primeru kada je JNA optužena za razaranje i ubistva civila. U daljim ratnim sukobima oružane snage suprotstavljenih formacija redovno su kvalifikovane epitetima negativnih osobina u svom nazivu, ili se njihovi nazivi zamenjuju značenjima negativnih ekspresiva. Daleko je manji broj atributa kojima se iskazuje divljenje i poštovanje prema pripadnicima oružanih snaga. Pozitivan stav prema njima se uglavnom naglašava interpretacijom radnje i deiktičkim zamenicama (*Masakr na Markalama*), dok se za imenovanje koristi zvaničan naziv jedinice.

Reprezentativni akteri, političari i vojni komandanti u prvoj studiji slučaja nisu dominantni kao aktivni učesnici rata. Izuzev optužbi za pojedine pogrešne političke odluke, njihova odgovornost nije personalizovana. Može se zaključiti da se dalja eskalacija ratne propagande ogleda upravo u personalizaciji ratne odgovornosti pojedinih ličnosti kroz medija, i to podjedanko, kako u negativnom (kao zločinci, neprijatelji naroda i teritorija...), tako u pozitivnom kontekstu (heroji, oslobodioci), kako bi se stav pripadnika medijske publike prema samom ratu mogao lakše fokusirati i eksplicitnije odrediti. Najbolji primeri takvog odnosa su predstave u medijima Ratka Mladića i Alije Izetbegovića (*Masakr na Markalama*), te Franje Tuđmana i Milana Babića, dotadašnjeg predsednika Republike Srpske Krajine (*Operacija Oluja*).

Različiti društveni identiteti, najpre nacionalne i verske zajednice (Srbi, Hrvati, Slovenci, muslimani) nisu navedeni u izveštajima kao direktni učesnici rata. Sa rasplamsavanjem sukoba pojavljuje se ipak tendencija da se različitim diskursno-jezičkim postupcima (npr. metonimizacije i generalizacije), medijskoj publici predstavi slika o tome da se uz vojne jedinice i političko-vojne predstavnike određenog entiteta i njegovi pripadnici mogu smatrati delom neprijateljske strane. Stanovnici teritorija pogođenim ratom identifikovani su kao nenaoružana grupa pasivnih učesnika rata, (civili) prema kojoj od strane svih medija postoji saosećajan odnos i priznanje da se mogu smatrati žrtvama, mada sa više rezervi u slučaj da postoji direktnija veza između medija i vojno-političke celine odgovorne za njihov trenutni status, što se naročito potvrđuje u odnosu medija Hrvatske prema srpskim izbeglicama iz te države.

Lingovostilistička sredstva

Ekspresivi su lingovostilistička sredstva čija ja upotreba dominirala u nameri da se iskaže lični stav prema akteru u odnosu na metafore, u literaturi prihvaćene takođe kao važno sredstvo ubeđivanja u različitim oblicima političkog i medijskog diskursa. Osnovna uloga ekspresiva zapravo jeste iskazivanje ličnog stava, međutim njihova visoka učestalost upotrebe, s obzirom na obilje drugih mogućnosti koje su nude u okviru jezičkog inventara, može se objasniti unutrašnjim karakteristikama ovog tipa diskursa: visokim emocionalnim nabojem govornika suočenim sa ratnom situacijom, željom da se stav iskaže direktno i usled toga zaobiđu neke ustaljene forme i kodeksi novinarskog ponašanja, a takođe i postavljanjem novinarstva u službu politike čiji se vokabular već ustalio upotrebom određenih tipskih kvalifikacija. Među ekspresivima u analiziranom korpusu najviše je imeničkih ekspresiva za oznaku nosioca negativnih moralnih osobina, kao i glagolskih ekspresiva srodnog značenja, ekspresiva čije se značenje formira u odnosu na istorijsku konotaciju, koji asociraju na podrugljiva značenja itd. Zapažanje koje može proizvesti određene dileme, proizilazi iz rezultata istraživanja po kojima je samo manji broj određenih lingovostilističkih sredstava mogao biti upotrebljen isključivo u svrhu pozitivnog ili negativnog predstavljanja. Među njima se izdvajaju deiktičke prisvojne zamenice kao uobičajena forma za identifikaciju grupe MI i sopstvene strane u ratu, zajedno sa pasivnim oblicima i nominalnim konstrukcijama, koje su u analiziranim primerima bile u funkciji prikrivanja aktera nasilne radnje, odnosno njene tematizacije. Negativan stav prema akteru nedvosmisleno je ispoljen upotrebom pejorativa i ironije. Druga obeležja (epiteti, hiperbole, ekspresivi) su shodno njihovim immanentnim svojstvima, u zavisnosti od izabrane kategorije, mogla da se upotrebe za iskazivanje pozitivnog (divljenje, poštovanje), ali i negativnog stava, označavajući: negativne moralne osobine, ukazivanjem na slabosti, izricanjem uvreda itd.

Prikazani aspekt radnje takođe je imao značajnu ulogu pri izboru lingovostilističkih sredstava. Negativne konstrukcije, poricanja i modalni glagoli su bili namenjeni afirmaciji pozicije aktera opovrgavanjem njegovih ofanzivnih akcija, ali su zato u svrhu potvrde odbrambenih sposobnosti istog poslužile metafore, hiperbole, frazeološke konstrukcije. Eufemizmi su shodno svojoj tipičnoj ulozi u medijskom diskursu upotrebljeni kako bi se izbegla direktna kvalifikacija radnje i tako indirektno iskazala podrška akteru, ali i kako bi se uputila prikrivena kritika ponašanja i izrazio negativan stav. Veznici i partikule izdvojili su se kao specifična sredstva za isticanje ličnog stava u jeziku televizijskog novinarstva pod uticajem kriterijuma ekonomičnosti i informativnosti izlaganja u koncepciji kraćih televizijskih priloga.

Diskursne strategije i diskursne reprezentacije

Upotrebljeni oblici diskursne reprezentacije i diskursnih strategija pokazuju da se u svrhu pozitivnog predstavljanja aktera veoma često koristila strategija perspektivizacije (pozicioniranje stava ka bliskosti ili distanci prema jednoj grupi aktera upotrebom deiktičkih zamenica i drugih jezičkih signala), pasivizacije (instrumentalizacija radnje i isključivanje aktera sa namerom prikrivanja radnje) i legiti-

zacije (pozivanje na izvore društvenih autoriteta, poput ustava, zakona i drugih institucija države). Negativno predstavljanje aktera u diskursu ratnog izveštavanja realizovalo se upotrebom: delegitimizacije, marginalizacije i generalizacije (predstavljanja aktivnosti određene manje grupe kao aktivnosti čitave zajednice).

Obostrano, u cilji i pozitivnog i negativnog predstavljanja koristila se: predikcija (pozitivnom ili negativnom kvalifikacijom aktera), intenzifikacija (nabranjem određenih sadržaja simboličkog značenja i hiperboličkim konstrukcijama kojima se intenzivira pozitivna ili negativna kvalifikacija aktera), argumentacija (navođenjem argumenata u prilog osporavanja ili opravdavanja aktivnosti jedne zaraćene strane) i stereotipizacija (navođenjem pozitivnih ili negativnih moralnih osobina i superiornosti čitave zajednice u odnosu na drugu).

Poseban oblik diskursne reprezentacije koji je imao za cilja da isticanjem elementa društvenog statusa naglasi pozitivne osobine aktera bio je nominacija, dok su negativna svojstva bila iskazana oblicima kategorizacije i individualizacije.

Diskursne konstrukcije nacionalnog identiteta koje su se u medijima koristile sa ciljem pozicioniranja u okviru grupe MI, pripadaju grupi konstruktivnih, perpe-tuacionih i strategija opravdavanja. Među pojedinačnim prisutne su bile strategije: pozitivne prezentacije sopstvenog nacionalnog identiteta/negativne drugog, pre-suponiranje unutarnacionalne jednakosti, jedinstva i različitosti među nacijama.

Vizuelna retorika

Koliko su vizuelna sredstva (fotografija, karikatura) medijskog informisanja takođe bila u funkciji iskazivanja ličnog stava prema akterima ratnog sukoba, analizirano je u narednom poglavlju oslanjajući se na metodu sociosemiotike. Pokazatelj afirmativnog stava prema oružanim jedinicama čiji su pripadnici bili prisutni na fotografijama bio je modalitet prikazivanja radnje koja se ostvaruje narativnom reprezentacijom akcionog procesa upotrebe oružja od strane aktera sa namerom da se demonstrira njegova borbena moć. Distanca između snimatelja je takođe formalni pokazatelj bliskosti, s obzirom na to da je kretanje u pratnji određene oružane grupe bilo omogućeno samo izveštaičima medija prema kojima, od strane vojnih organa, postoji određen stepen poverenja.

Fotografije snimljene neposredno nakon bitke imale su donekle drugačiju ulogu. One pokazuju analitički proces i trebalo je da osvedoče prisustvo određenih vojnih jedinica na zauzetom (*oslobođenom*) području, što je poruka koju i sami akteri svojim gestovima upućuju gledaocima. Utvrđeni modeli pozitivnog predstavljanja, mogu da sadrže i određene tragove negativne kvalifikacije aktera, koja je često prisutna i bez eksplicitne namere autora. Jedan od takvih primera je i fotografija vojnika Hrvatske vojske u zaposednutom gradu, koja izuzev simboličkog predstavljanja pobjednika zadovoljnim izrazima lica i euforičnim ponašanjem, elementima disharmonije u poretku klasifikacijske strukture ukazuje i na moguću nedisciplinu i nedolično ponašanje vojnika u ratu. Jedina fotografija koja u svom naslovu identifikuje pripadnika vojske kao neprijatelja, ako se izuzme eksplicitna tekstualna oznaka, ima nepoznato poreklo i pokazuje nedovoljno određen stav prema akteru.

U vezi sa fotografijama političara i vojnih komandanata u krupnom planu, čija je osnovna namena vizuelna identifikacija nosioca radnje u novinskom tekstu, ustanovljeno je da se najveći broj njih nalazi u okviru medijskog priloga predstavljanja akera kao reprezenta grupe MI. Simbolička značenja kreirana su objedinjenim delovanjem aktera fotografije (oficira i političara) i objekata koji predstavljaju državne i nacionalne simole (zastave, grba, ili Kninske tvrđava kao simbola tradicije hrvatske države) predstavljajući ih na taj način kao nosioce državnog autoriteta i moći, dok se narativnom reprezentacijom ostvaruje kreiranje vizuelnog utiska o njihovom dominantnom položaju u odnosu na druge interaktere.

Vizuelno predstavljanje aktivnosti kolektivnog aktera (državnih organa i delegacija), međutim moglo je da proizvede dijametralno suprotan zaključak o kvalitetu njegovog rada u zavisnosti od načina vizuelne identifikacije: izbora ugla snimanja i fokusiranja na različite detalje događaja.

Uloga pasivnih aktera odgovara njihovom predstavljanju u tekstualnim prilozi-
ma kao žrtava rata, te se u najvećem broju primera reprezentacija njihovih aktivnosti odnosi na različite oblike stradanja. Najeksplicitniji prikaz ostvaren je na fotografijama **Oslobođenja** koje pokazuju tela poginulih, dok je najzastupljenija tema fotografija egzodus srpskih civila, prikazan dijametralno drugačijim vizuelnim sredstvima identifikacije u srpskim i hrvatskim medijima. Srpski mediji kao dokaz stradanja prezentuju gledaocu slike ljudskih figura u masovnom pokretu ili se fokusiraju na lične tragedije pojedinih aktera. Hrvatski listovi pokušavaju da ospore viđenje izbegličkog procesa kao tragičnog događaja, postavljajući u fokus periferne detalje i izbegavaju da identifikuju ključnog aktera događaja kao nosioca radnje.

Metodologija kritičke diskurs analize

Jedan od ciljeva ovog rada bio je da se istraži verodostojnost metodologije kritičke diskurs analize kako bi se ona u kombinaciji sa metodom korpusne lingvističke potvrdila kao delotvorno naučno sredstvo za objektivno istraživanje društvene nejednakosti u medijima.

Uzimajući u obzir uobičajenu praksu među određenim istraživačima CDA, da se analiza izvodi na primeru pojedinačnih tekstova i citata koji treba da posluže kao primeri upotrebe određenog diskursa, u opisu metodološkog postupka ovog rada je ukazano na opasnost da zaključci koji bi proizašli na taj način mogu biti osporeni po više osnova. Usled toga, usvojen je pristup da se za analizu pripremi obimniji istraživački uzorak, kako bi se navedena diskursno-jezička obeležja mogla preciznije odrediti i locirati u odnosu na druge delove teksta i jedinice informativnog sadržaja. Na ovaj način dobijeni su rezultati kojima se mogu potkrepiti argumenti o sistematskoj upotrebi lingvostilističkih obeležja sa namerom da proizvedu određena značenja. Posmatranjem određenog fenomena u širem kontestku medijskog izveštaja ili dnevnog izdanja može se izvesti pouzdaniji zaključak o tome da li je njegova upotreba rezultat delovanja određenih opštih tendencija u upotrebi jezika (npr. principa jezičke ekonomije, birokratizacije jezika ili dominacije razgovornog jezika u medijima), ili je rezultat svesnog izbora autora, kako bi se propagiralo

ideološko opredeljenje blisko interesima centrara moći koji se medijskim govorom zastupaju.

Tokom daljnjeg usavršavanja metode CDA potreban je ujednačeniji i sistematizovaniji pristup određivanju diskursnih obeležja (diskursnih tipova, strategija i reprezentacija) usvojen i primenjen od strane grupa istraživača koji promovišu različite pristupe, da bi tako usaglašeni principi poslužili budućoj razradi ovih usvojenih kategorija i analizi različitih aspekata njihove upotrebe. Višestruka studija slučaja u sklopu metoda CDA doprinela je da se identifikovane pojave mogu sagledati u odnosu na vremensku perspektivu, društvene i medijske uslove njihovog nastanka. Moguće je adekvatnije odrediti modalitete njihovog značenja, njanse i promene u stavu koje nastaju pod uticajem toka ratnih zbivanja na aktuelnu i buduću medijsku politiku.

Rezultati ovog rada mogu da posluže poboljšanju medijske pismenosti građana i građanki, kako bi se razobličili neki od mehanizama manipulacije medija u okolnostima u kojima emotivna reakcija čitaoca/gledaoca na traumatične ratne događaje dodatno doprinosi njegovoj podložnosti sugestivnom uticaju medijskih poruka. Takođe, moguće ih je upotrebiti u svrhu rada na uspostavljanju minimuma standarda objektivnog medijskog izveštavanja koji bi, od strane državnih organa, morali biti obezbeđeni i u uslovima vanrednih i ratnih okolnosti. Primena odgovarajućeg istraživačkog uzorka i drugih metodoloških inovacija u sklopu osnovnih postavki kritičke diskurs analize doprineće usavršavanju metodologije ove poddiscipline u interpretiranju medijskog diskursa.

LITERATURA

- ANEM (Asocijacija nezavisnih elektronskih medija) (1999). Antonić, I. (1988-1990). Leksičke osobine jednog tipa informativnog teksta. *Prilozi proučavanju jezika* 24-26, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 251-265.
- Bakić-Hayden M. & Hayden, R. M. (1992). Orientalist variations on the theme "Balkans": Symbolic geography in recent Yugoslav cultural politics. *Slavic review*, 1-15.
- Barović, V. (2012). *Izveštavanje u kriznim situacijama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bell, A. & Garrett, P (1998). *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Benfanti, M. F. (2011). *Kiss The War Good-Bye, Hello Return to Normalcy*. California Polytechnic State University: San Luis Obispo. <https://digitalcommons.calpoly.edu/comssp/43/>
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bogdanović, M. (1986). Metod slučaja. *Zbornik Filozofskog fakulteta, Društvene nauke*. Beograd, B, 429- 456.
- Bojd, E. (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima*. Beograd: Clio.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the national Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (1997a). *Jezik od mira do rata*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski, R. (1997b). *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski, R. (2001). *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, R. (2003). *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Carrier, J. G. (1995). *Occidentalism: Images of the West: Images of the West*. Oxford University Press.
- Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse*. London: Routledge.
- Chomsky, N. (2004). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. New York: Henry Holt.
- Čolović, I. (1997). „Granice” u *Politika simbola: Ogledi o političkoj antropologiji*. Beograd: Radio B92.
- Dayan, D. & Katz, E. (1992). *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- De Cillia, R., Reisigl, M. & Wodak, R. (1999). "The Discursive Construction of National Identities". *Discourse & Society*, 10 (2), 149-173.
- Duff, P. (2008). *Case study research in applied linguistics*. New York: Taylor & Francis.

- Derić, G. (2005). *Pr(a)vo lice množine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Đurić I. & Zorić, V. (2008). Isključivanje „drugih”, priprema rata: uporedna analiza hrvatskog i srpskog štampanog diskursa tokom suoba u Hrvatskoj. U Kolstø P., Derić, G. & Jusić, T. (ur.). *Intima javnosti* (str. 126-157). Beograd: Fabrika knjiga.
- Đurić, D. (1997). *Novinarska enciklopedija*. Beograd: BMG.
- Elijade, M. (1992). *Aspekti na mitot*. Skopje: Kultura.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman
- Fairclough, N. (1995a). *Media discourse*. London: Routledge.
- Fairclough, N. (1995b). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairclough, N. (1996). A reply to Henry Widdowson's "Discourse analysis: a critical view". *Language and Literature*, 5 (1), 49-56.
- Felberg Radanović, T. (2008). *Brothers in Arms?: Discourse Analysis of Serbian and Montenegrin Identities and Relations as Constructed in Politika and Pobjeda Front Page Articles During the NATO Bombing in 1990*. (Doctoral dissertation).
- Filipović, J. (2009). *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Zadužbina Andrejević: Beograd.
- Fowler, R. (1991). *Language in the News*. London: Routledge.
- Fowler, R. & Hodge, B. (1979). Critical linguistics. In Fowler, R. (ed.). *Language and Control*. London: Routledge and Keegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1982). *Really bad news*. London: Writers and Readers.
- Gocini, Đ. (2001). *Istorija novinarstva*. Beograd: Clio.
- Golubović, Z. Spasić, I. & Pavićević, Đ. (2003). *Politika i svakodnevni život u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gruhonjić, D. (2011). *Diskurs agencijskog novinarstva*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije.
- Guskova, J. (2003). *Istorija jugoslovenske krize*. Beograd: IGAM.
- Habermas J. (1969). *Javno mnjenje*. Beograd: Kultura.
- Hallin, D. C. (1989). *The uncensored war: The media and Vietnam*. Berkley: University of California Press.
- Hariman, R., & Lucaites, J. L. (2007). *No caption needed: Iconic photographs, public culture, and liberal democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hodge, R., & Kress, G. (1993). *Language as Ideology*. London: Routledge.
- Hoskings, A. (2004). *Televising War: From Vietnam to Iraq*. London: Continuum.
- Hodge, R. & Kress, G. (1992). *Language as ideology*. London: Routledge.
- Ilić, S. (2006). Rađanje novinarske profesije. Beograd: Clio.
- Ivić, M. (1976). Problem perspektivizacije u sintaksi. *Južnoslovenski filolog*, 32, 29-46.
- Katz, E. & Liebes, T. (2009). "No more peace!". How Disaster, Terror and War Have upstaged Media Events. *International Journal of Communication*, 1, 157-166.

- Klajn I. & Šipka M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: „Prometej“.
- Kolstø P., Đerić, G. i Jusić, T. (2009). *Intima javnosti*. Beograd: Fabrika knjiga. 126-157.
- Kolstø P., Đerić, G. & Jusić, T. (2009). *Media Discourse and the Yugoslav Conflict: Representations of Self and Other*. Farnham: Ashgate.
- Kress, G. & Van Leeuwen, T. (1996). *Reading images: The grammar of visual design*. London: Routledge.
- Kress, G. & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual images*. London: Routledge.
- Kress, G. (1990). Critical discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics* 11, 3-9 Cambridge: Cambridge University Press, p. 11-13.
- Kuzmanović, B. (1994). „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca).“ U Lazić, M. (ur.) *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-tih*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Lakić, I. (2011). *Diskurs, mediji, rat*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije*. Beograd: Clio.
- Lunch, W. L. & Sperlich, P. W. (1979). American public opinion and the war in Vietnam. *The Western Political Quarterly*, 21-44.
- Machin, D. & Van Leeuwen, T. (2007). *Global media discourse: A critical introduction*. London: Routledge.
- Marshall Cf. J & Werndly, A. (2002). *The Language of Television*. London: Routledge.
- Mek Kvejl, D. (1994). *Stari kontinent-novi mediji*. Beograd: Nova.
- Mek Kvin, D. (2000). *Televizija*. Beograd: Clio.
- Meyer, M. (2001). Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA. In Wodak, R., Meyer, M. (ed.) *Methods of critical discourse analysis* (p. 14-31). London: Sage.
- Mihelj, S. (2008). National media events from displays of unity to enactments of division. *European journal of cultural studies*, 11(4), 471-488.
- Mihelj, S. Bajt, V. & Pankov, M. (2009). *Reorganizing Identification Matrix: Televisual Construction of Collective Identities in the Early Phase of Yugoslav Desintegration*. In Kolstø P., Đerić, G. & Jusić, T. (ed.) *Media Discourse and the Yugoslav Conflict: Representations of Self and Other* (p. 39-61).. Farnham: Ashgate.
- Mitten, R. (1992). *The Politics of Antisemitic Prejudice. The Waldheim Phenomenon in Austria*. Boulder: Westview Press.
- Mitten, R. & Wodak, R. (1993). On the Discourse of Racism and Prejudice. *Folia linguistica*, 27 (3-4), 191-216.
- Moris, D. (1979). *Otkrivanje čoveka*. Ljubljana: Jugoslavija
- Mršević Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Patterson III, O. (1984). An analysis of television coverage of the Vietnam War. *Journal of Broadcasting*

- Popov, N. (1996). *Srpska strana rata*. Beograd: BIGZ.
- Poter, Dž. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio
- Potočar, S. (1994). *Zvestoba*. Ljubljana: Vjernost.
- Radaković, I. (1997). *Besmislena Yu ratovanja*. Beograd: Društvo za istinu o anti-fašističkoj borbi.
- Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika*. Novi Sad: Zoran Stojanović.
- Reisigl, M. & Wodak, R. (2009). The discourse-historical approach (DHA). In Wodak, R., Meyer, M. (ed.) *Methods of critical discourse analysis 2* (p. 87-121). London: Sage.
- Ristić, S. (2004). *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beograd.
- Rus-Mol, Š. & Zagorac Keršer, A. J. (2005). *Novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Said, E. (2008). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Savić, S. (1993). *Diskurs analiza*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Savić, S. i Mitro, V. (1998). *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Selby K. & Cowdery, R. (1995). *How to Study Television*. London: Macmillan.
- Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- Sidel, M. (2004). *More Secure, Less Free? Antiterrorism Policy & Civil Liberties after September 11 th*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Silaški N. Đurović, T. & Radić Bojanić B. (2009). *Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
- Skopljanac Brunner N. (2000). Prikazivanje realnosti na RTV Srbije. U Skopljanac Brunner, N., S. Gredelj, A. Hodžić & B Krištofić (ur.) *Mediji i rat* (str. 223-259). Beograd, Zagreb: Argument.
- Slapšek, S. & Štajner H. (1997). *Rat je počeo na Maksimiru*. Beograd: Medija centar.
- Stepanov, S. (2016). *Asertivnost, relevantnost i žanr*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Škiljan, D. (1998). *Javni jezik*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Todorović, N. (2002). *Novinarstvo*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Todorović, N. (2006). Tabloidni žurnalizam. *CM: Communication management*, 1 (1), 19-31.
- Tomić, Z. (2007). *Komunikacija i javnost*. Beograd: Čigoja štampa.
- Thompson, M. (1999). *Forging War: The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*. Luton: University of Luton Press.
- Valić Nedeljković, D. (1997). *Rikošet reči*. Beograd: Argument.
- Valić Nedeljković, D. (2002). *Praktikum novinarstva*. Beograd: Privredni pregled.
- Van Dijk T. A. (1988b). *News as Discourse*. Hillside, NJ: Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1988a). *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. Hillside, NJ: Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge
- Van Dijk, T. A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. London: Sage Publications.

- Van Dijk, T. A. (1995). Discourse Analysis as Ideology Analysis. In Schaffner, C. & Wenden, A. L. (ed.). *Language and Peace* (p. 17-33). Dartmouth: Aldershot.
- Van Dijk, T. A. (1996). Discourse, Opinions and Ideologies. In Schaffner, C. & Kelly-Holmes, H. (ed.) *Discourse and Ideologies* (p. 7-37). Clevedon: Multilingual matters Ltd.
- Van Dijk, T. A. (1998). Opinions and Ideologies in the Press. In Bell, A. & Garrett, P. (ed.) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Van Dijk, T. A. (2000). New (s) racism: A discourse analytical approach. *Ethnic minorities and the media*, 33-49.
- Van Dijk, T. A. (2003). Critical discourse analysis. In Schiffrin, D., Thannen & D., Hamilton, E. H. (ed.). *The handbook of discourse analysis* (p. 352-372). Oxford: Blackwell.
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse & Society*, 17 (3), 356-383.
- Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and context. A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University.
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Van Zoonen, L. (1994). *Feminist media studies*. London: Sage.
- Vasić, V. & Alanović M. (2007). Gramatika novinskog teksta: Odgovori na prvo od 5WH +H pitanja. U Grković Mejdžor, J., Ružić, V. & Pavlović, S. (ur.). *Sintaksička istraživanja* (str. 149-168). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije.
- Verschuren, J. (1999). *Understanding Pragmatics*. London: Arnold.
- Vujović, M. & Stojanović Prelević I. (2014). Ethics of newspapers photography. *Facta universitatis*, 13 (3), 123-135.
- Wodak, R. (1995). Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis. In Verschuren, J. Ostman, J.A. & Blommaert, J. (ed.). *Handbook of Pragmatics-Manual* (p. 204-210). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, R. (1987). "And Where Is the Lebanon?" A Socio-Psycholinguistic Investigation of Comprehension and Intelligibility of News'. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 7(4), 377-410.
- Wodak, R. (1996). *Orders of Discourse*. New York: Addison Wesley Longman.
- Wodak, R. (1997). *Gender and Discourse*. London: Sage.
- Wodak, R. (2000). Discourses of Exclusion: a European Comparative Study: Speech at the Opening of the EU Observatorium, 7/8 April, 2000, Hofburg Vienna.
- Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. In Wodak, R. & Meyer, M. (ed.) *Methods of critical discourse analysis* (p. 63-94). London: Sage.
- Wodak, R. & Chilton, P. (2005). *A new agenda in (critical) discourse analysis: theory, methodology and interdisciplinarity* 13. John Benjamins Publishing.
- Wodak, R. (2006). Mediation between discourse and society: Assessing cognitive approaches in CDA. *Discourse Studies*, 8 (1), 179-190.

- Wodak, R., Ludwig, C. (1999). *Challenges in a changing world: Issues in Critical Discourse Analysis*, Vienna: Passagenverlag.
- Wodak, R., Matouschek, B. (1993). 'We are dealing with people whose origins one can clearly tell just by looking': Critical discourse analysis and the study of neo-racism in contemporary Austria. *Discourse & Society*, 4 (2), 225-248.
- Wodak, R., de Cillia M., Reisigl, M. & Liebhart, M. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP.
- Žaket, D. (2007). *Novinarska etika*. Beograd: Službeni glasnik.

SAŽETAK

straživački okvir činile su studije slučaja tri ratna konflikta (u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH) na prostora bivše Jugoslavije, a analiza je obuhvatila izveštaje šest dnevnih listova (ukupno 58 primeraka dnevnih izdanja) i tri televizijske stanice (1197 minuta televizijskog programa) u desetodnevnom periodu. Mediji su odabrani tako da se mogu uporediti izveštavanja medija bliskih i suprotstavljenih državnim strukturama čije su oružane formacije bile angažovane u konfliktu. Teorijske postavke zasnovane su na načelima kritičke analize diskursa, a u segmentima analize slike i fotografije, sociosemiotike.

Osnovna naučna hipoteza u ovom radu bila je da se empatijski odnos medija prema jednoj od zaraćenih strana u ratnom sukobu veoma često manifestuje pri strasnim izveštavanjem, tako da se jezičkim mehanizmima simboličke identifikacije jedna od zaraćenih strana određuje kao prijateljska strana u ratu (deo grupe MI), a njoj suprotstavljena kao neprijateljska (grupa ONI).

Analiza empirijskih podataka je potvrdila osnovnu hipotezu da postoji simbolički prostor sa kojim se identifikuje reportersko JA, u sklopu jedinstvene grupe koja povezuje autora sa identitetom medijske publike (grupom MI). U najvećem broju ratnih izveštaja iskazan je medijski stav (negativan ili pozitivan) prema jednom od aktera koji odgovaraju oružanim formacijama u sukobu. Medijski stav usmeren ka vojno-političkim predstavnicima zaraćenih strana zavisi od toga da li je određena ličnost od strane medija prepoznata kao nosilac realne vojno-političke moći. Društvene grupe sa kojima se mediji identifikuju posredstvom deiktičkih oznaka i konstruktivnih makrostrategija su nacionalne zajednice. Vizuelnim sadržajima iskazan je afirmativni odnos prema oružanim jedinicama i političkim predstavnicima zaraćene strane čiji su pripadnici na fotografijama prisutni kao akteri, dok su društvene grupe predstavljene kao žrtve rata. Sa rasplamsavanjem rata (sukob u BiH) uspostavlja se polarizovan odnos medija prema akterima, striktnom podelom na pripadnike grupe MI, koju čine sopstvena nacionalna zajednica, njeni reprezenti i vojne formacije, bez izuzetka predstavljeni pozitivno i aktere grupe ONI, predstavljene kao kolektivni neprijatelj grupe MI. Na leksičkom nivou medijski stav je iskazan najčešće: upotrebom ličnih zamenica u funkciji deiksi, ekspresivima, upotrebom termina sa istorijskom konotacijom i kvalifikacijama, sve do ironičnih naziva i pejorativa. Dominirajuće diskursne strategije su: predikacija, perspektivizacija,

legitimizacija i intenzifikacija, kao i konstruktivne i perpetuacione makrostrategije izgrađivanja nacionalnog identiteta.

Ključne reči: diskurs medija, kritička analiza diskursa, sociosemiotika, ratno izveštavanje, ratni sukobi u Jugoslaviji, medijski stav.

PRILOZI

Prilog 1. UZORAK TRANSKRIBOVANOG AUDIOVIZUELNOG ZAPISA RADIO TELEVIZIJE BEOGRAD

27.06.1991. Dnevnik Radio televizije Beograd

00.00 Z. L. : Komandant pete vojne oblasti, general pukovnik Konrad Kolšek, uputio je jutros obaveštenje predsedniku vlade Slovenije Lojzetu Peterleu, u kome se kaže : <i>Obaveštavamo vas da peta vojna oblast ima zadatak da preuzme sve granične prelaze i obezbedi državnu granicu Jugoslavije. Računamo na saradnju svih organa i građana Slovenije. Zadatak će biti izvršen bezuslovno. Postupićemo i po pravilima borbene upotrebe jedinica. Svaki otpor biće slomljen, a sve posledice snosiće naredbodavci i izvršioci.</i> Savezni sekretarijat za narodnu odbranu je ocenio da se nelegalnim i protivustavnim odlukama Skupštine Slovenije i sabora Hrvatske, o jednostranom proglašenju samostalnosti tih republika, najneposrednije ugrožava teritorijalna celokupnost Jugoslavije i nasilno suspenduje njen pravni sistem. Zbog toga, te odluke oružane snage smatraju ništavnim, kaže se u saopštenju Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu. Dobro veče, poštovani gledaoci, ako je veče uopšte dobro. Prema poslednjim informacijama koje prenosi Tanjug, pozivajući se na izjavu Jelka Kacina, republičkog sekretara za informisanje Slovenije, u mestu Ormoz, u uličnim borbama izgubio je život pripadnik Jugoslovenske narodne armije, a ranjena su dva pripadnika Teritorijalne odbrane Slovenije i dva žitelja Ormoza. Jedinice oklopnih vozila JNA, zbog prepreka nisu mogle ući u grad, a pošto je njihov cilj bio zauzimanje graničnog prelaza Donja Radgona, upotrebljena je pešadija. Da li je pucnjava u ovom gradu prestala, u ovom trenutku se ne zna ?	Zoran Luković ton iz studija. Slika kolone tenkova koja ide putem kroz grad, uklanjaju kamione i druga vozila postavljena kao barikade sa puteva i mostova. Okupljeni građani posmatraju tenkove. Nekoliko njih pljeska. (Bravo !) Čuje se psovka (O jebem ti mater!), pod utiskom prizora. Zoran Luković, slika i ton iz studija.
01.47 O. M. : Predsednik predsedništva Slovenije Milan Kučan, na konferenciji za štampu preneo je ocene predsedništva te republike, prema kojima, nasilno i bezobzirno posezanje Jugoslovenske narodne armije predstavlja agresiju na samostalnu i nezavisnu Sloveniju i pokušaj njene okupacije. Slovenija će na agresiju odgovoriti preko svih sredstava kojima raspolaže, radi odbrane svoje suverenosti. Republičkoj Teritorijalnoj odbrani je naređeno, da ako je potrebno, zaštititi suverenost Slovenije i oružjem, zaštititi osnovne objekte i komunikacije od značaja za život ljudi u Republici, i za zaštitu slobode, rekao je Kučan.	Olja Mijović, spiker, govori. Slika Kučana za radnim stolom kako čita saopštenja.

02.18 I.G. : Slovenački premijer Lojze Peterle, na konferenciji za strane i domaće novinare, izjavio je da se nakon svega što se dogodilo od jutros u Sloveniji, Jugoslovenska narodna armija može nazvati okupacionom armijom. Od savezne vlade zahtevamo, rekao je Peterle, da armija odmah prestane sa tim aktivnostima na teritoriji Slovenije. I dalje smo otvoreni za razgovore, ali treba ispuniti uslove za to, a to je da se armija posveti svojom odbrambenim zadacima i da se vrati u kasarne, a ne da sprovodi centralističke i hegemonističke ciljeve, rekao je Peterle. Slovenački rukovodioci odlučili su da opozovu sve predstavnike Slovenije, koji rade u saveznim organima, a to se odnosi i na potpredsednika SIVa, Živka Pregla, rekao je Peterle.	Igor Gojković govori iz studija. Slika Peterlea kako daje izjave na konferenciji za štampu.
03.02 Z. L. : Ako je suditi po informacijama koje su pristigle do ovog trenutka, moglo bi se reći, svi granični prelazi Jugoslavije sa Austrijom i Italijom, pod kontrolom su saveznih organa, odnosno saveznog SUPa i Jugoslovenske narodne armije.	Zoran Luković, slika i ton iz studija.
03.19 O.M. : Predstavnici jedinice saveznog SUPa i Jugoslovenske narodne armije, koja je oko 16 časova i 30 minuta stigla na međunarodni pogranični prelaz na jugoslovensko-italijanskoj granici Škofje, postavili su ultimatum pripadnicima carine, Teritorijalne odbrane i milicije Slovenije, da predaju sve dužnosti saveznim organima. Inače jedinica Jugoslovenske narodne armije sastavljena od tenkova i oklopnih vozila, danas, nešto posle 12 sati, probila je jaku barijeru na putu od Kozine ka Kopru, i krenula ka slovenačkom primorju. Oko petnaest časova, pripadnici Jugoslovenske narodne armije preuzeli su nadležnost nad prelazom Krvavi potok, pored Kozine. Pre zauzimanja carinskih, i drugih objekata, na tom prelazu, predstavnici vojske razgovarali su duže vreme sa predstavnicima carinskih službi, policije i Teritorijalne odbrane Slovenije. Tanjug javlja da se prema Novoj Gorici kreće kolona tenkova i oklopnih vozila iz Vipave, pošto je porušila sve barikade. U blizini Nove Gorice sletelo je i nekoliko helikoptera sa pripadnicima specijalne jedinice saveznog SUPa i Jugoslovenkse narodne armije. Očekuje se da će ova jedinica biti upućena ka graničnom prelazu u Novoj Gorici. I ka graničnom prelazu ka Fermetičima kreću se jedinice Jugoslovenske narodne armije	Olja Mićović, glas iz studija. Slika carinika i policajaca naoružanih automatskim puškama, kako koračaju putem prema granici. Eksplozija i dim snimljeni sa iz zaklona. Čuje se udar eksplozije. Vide se vozila koja čekaju. Helikopter leti. Tenk se kreće ulicom grada.
04.36 I.G. : Predsednik predsedništva Slovenije Milan Kučan, uputio je predsednicima drugih republika pismo sledeće sadržine : Komanda pete armijske oblasti obavestila nas je da svim raspoloživim snagama preuzima kontrolu nad teritorijom Slovenije. Reč je o činu agresije i pokušaju trajne okupacije nezavisne Republike Slovenije, koji između ostalog, može dramatično da optereti naše dalje međusobne odnose, rekao je Milan Kučan.	Igor Gojković govori iz studija. Foto Kučan.
05.06 O. M. : Savezni sekretar za unutrašnje poslove Petar Gračanin uputio je zahtev sekretaru za unutrašnje poslove Slovenije Igoru Bavčaru, da se Saveznom SUPu omogući da na miran način sprovede svoje obaveze kontrole prelaženja državne granice, u skladu sa odlukama Savezne vlade od dvadeset i petog juna. Prema saopštenju saveznog SUPa, na područje Slovenije, danas je upućen potreban broj inspektora i drugih radnika Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove.	Olja Mijović, spiker, govori. Foto Gračanina. Foto zgrada Saveznog SUPa
05.33 I.G. Slovenački ministar inostranih poslova, Dimitrije Rupel, izjavio je BiBiSiju da su jedinice slovenačke nacionalne odbrane blokirale sve vitalne punktove, kao što su radio i televizijske stanice i državne zgrade, i da će ih braniti ako to bude potrebno.	Igor Gojković govori iz studija. Foto Rupel

05.48 O.M. : U jutrašnjem saopštenju komande pete vojne oblasti se kaže : U svojim informativnim emisijama Hrvatski radio obaveštava kako su mnogi vojnici slovenačke nacionalnosti iz Jugoslovenske narodne armije prešli u jedinice Teritorijalne odbrane Slovenije. Povodom ovih vesti, ističemo da nijedan vojnik slovenačke nacionalnosti u izvršavanju sadašnjih zadataka, a koji se nalazi na odsluženju vojnog roka u jedinicama pete vojne oblasti, nije napustio svoj sastav. Ova dezinformacija, upravo je najveća uvreda za sve naše pripadnike, a naročito za Slovence, jer kao i svi ostali pripadnici armije, oni su se zakleli na vernost Jugoslaviji. Jugoslovenska narodna armija nije usmerena u konkretnoj situaciji protiv slovenačkog naroda i građana Republike Slovenije, već je njeno angažovanje iznuđeno radi očuvanja integriteta i granica Jugoslavije, kaže se u saopštenju Službe za informisanje pete vojne oblasti.	Olja Mijović, spiker, slika i glas.
06.49 I. G. : Savezna uprava carine će na mesto upravnika carinarnice i šefova ispostava na području Slvenije postaviti nove rukovodioce , s obzirom na to da su dosadašnji odbili da primenjuju saveznu naredbu.	Igor Gojković govori iz studija. Foto Beograd
07.02 Z.L. : Britansko udruženje turističkih agencija odlučilo je da večeras počne evakuaciju petnaest hiljada turista iz Jugoslavije, javlja Tanjug. Na predlog Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka, i na osnovu konsultacija članova predsedništva Jugoslavije, danas je, kako je saopšteno, održana sednica predsedništva Jugoslavije, na kojoj je razmatrana aktuelna političko-bezbednosna situacija u zemlji. U radu sednice predsedništva zemlje kojem je, prema dogovoru članova, predsedavao doktor Jugoslav Kostić, učestvovali su i predsednik Skupštine Jugoslavije i savezni sekretar za unutrašnje poslove.	Zoran Luković, slika i ton iz studija.
07.38 O.M. Predsedništvo Jugoslavije ocenilo je da je, poslednjih dana, jugoslovenska kriza kulminirala, i da je došlo do novog pogoršanja političko-bezbedonosne situacije u zemlji, posebno usvajanjem akata Skupštine Republike Slovenije i Sabora Republike Hrvatske o samostalnosti i nezavisnosti ovih republika. Predsedništvo smatra da se sa ovakvim aktima najdirektnije ugrožava teritorijalna celokupnost zemlje, njene državne granice i međunarodno-pravni suverenitet. Konstatovano je da se radi o protiv-ustavnom i jednostranom aktu koji nema nikakav legitimitet na unutrašnjem i spoljnom planu i da on nema nikakvo ustavno-pravno dejstvo. Međutim, sa žaljenjem je konstatovano da su akti o otcepljenju Slovenije i Hrvatske već proizveli određeno faktičko dejstvo, štetne posledice i izazvali dalje produbljivanje među-republičkih i među-nacionalnih sukoba, pa i tragične ljudske žrtve. Predsedništvo Jugoslavije je usvojilo sledeće stavove i zaključke : Prvo -Predsedništvo Jugoslavije će se , u skladu sa svojim ustavnim obavezama i odgovornostima, angažovati na zaštiti integriteta zemlje, ustavnosti i zakonitosti, osiguranja mira i bezbednosti svih njenih građana. U tom cilju predsedništvo Jugoslavije daje punu podršku zaključcima Saveznog veća Skupštine Jugoslavije, od dvadeset petog juna 1991. godine, povodom protivustavnih akata Slovenije i Hrvatske. Drugo- predsedništvo insistira da se striktno i dosledno primene njegovi jednoglasni zaključci od devetog maja. Treće – Predsedništvo Jugoslavije podržava odluke Saveznog izvršnog veća o neposrednom obezbeđivanju izvršavanja saveznih propisa, o prelaženju državne granice na teritoriji Republike Slovenije i naredbu o zabrani uspostavljanja takozvanih graničnih prelaza, unutar teritorije Jugoslavije. U vezi s tim, predsedništvo Jugoslavije pozitivno je ocenilo angažovanje ovih organa, a posebno, Jugoslovenske narodne armije.	Olja Mijović, spiker, govori. Slika zasedanja predsedništva. Vide se prazna mesta slovenačkih i hrvatskih članova.

Četvrto - Predsedništvo Jugoslavije zahteva da Savezno izvršno veće preduzme sve potrebne mere u oblasti monetarne politike, kreditnog i deviznog sistema, kako bi se sprečile moguće zloupotrebe na račun određenih delova zemlje. 09.44 I. G. : Predsedništvo Jugoslavije zahteva od Saveznog izvršnog veća i drugih saveznih organa da obezbede normalno funkcionisanje ustavnog sistema Jugoslavije. Predsedništvo obavezuje sve građane Jugoslavije, da u ovim, po našu zemlju teškim trenutcima, ne pribegavaju nasilju, sačuvavaju mir, i poštuju važeće propise. Šesto – Predsedništvo Jugoslavije obavezuje nadležne savezne organe, pre svega Savezno izvršno veće i savezne sekretarijate, da nastave da ažurno prate situaciju. Sedmo – Predsedništvo Jugoslavije, na osnovu ovlašćenja, iz člana 4 poslovnika o svome radu, donelo je zaključak o vršenju pojedinih poslova u vezi sa predstavljanjem Predsedništva Jugoslavije u zemlji i u odnosima sa inostranstvom. Osmo – S obzirom na procenu aktuelne političko-bezbedonosne situacije u zemlji, Predsedništvo Jugoslavije nastavlja da kontinuirano razmatra situaciju, zauzima stavove i donosi odgovarajuće odluke iz svoje ustavne i zakonske nadležnosti. Na kraju sednice, Predsedništvo Jugoslavije obavešteno je o inicijativi doktora Vasil Tupurkovskog i Kire Gligorova, da se hitno održi sednica Predsedništva Jugoslavije, u čijem radu bi učestvovali i predsednici Skupština i SIVa, kao i predsednici republika, odnosno predsedništava republika, na kojoj bi se izvršio izbor i proglašenje predsednika i potpredsednika Predsedništva Jugoslavije i razmotrila politička i bezbedonosna situacija u zemlji. Predsedništvo Jugoslavije je prihvatilo ovu inicijativu, kaže se na kraju ovog saopštenja.	
11.16 Z.L. : Doktor Janez Drnovšek uputio je pismo predsedniku Skupštine Slovenije doktoru Bučaru, u kome mu saopštava svoj stav , da u sadašnjim uslovima više ne može obavljati funkciju člana Predsedništva Jugoslavije. Saopštenje sa, upravo danas održane sednice na kojoj pored doktora Drnovšketa nisu prisustvovali Stipe Mesić i Vasil Tupurkovski, ste maločas čuli. Savezno izvršno veće, predsedavao je Ante Marković, razmotrilo je poslednje događaje u zemlji, posebno u republikama Slovenije i Hrvatskoj. Polazeći od navedenog, Savezno izvršno veće traži od svih relevantnih političkih činilaca u zemlji sledeće : 12.44 O.M. : Da se na primenu svih odluka, bez obzira da li se donete na razdruživanje, otepljenje, promenu unutrašnjih granica i u okviru njih, uključivši i formiranje novih autonomija, promenu spoljnih granica i režima na njima, upotrebu sile, oružane sukobe, formiranje i naoružavanje nelegalnih oružanih formacija, proglasi moratorijum u trajanju od tri meseca. U tom vremenskom periodu treba uspostaviti stanje koje je bilo ranije, pre donošenja njihovih odluka, i njihovog sprovođenja, čime će prestati razlozi za primenu odluke Saveznog izvršnog veća, od 25. juna ove godine. U okviru tog roka treba pronaći miroljubiva, demokratska i dogovorna rešenja o izlasku iz krize i o budućnosti zemlje i odmah odustati od svake upotrebe sile. U skladu s tim, Savezno izvršno veće ponovo predlaže Izvršnom veću Republike Slovenije hitan sastanak, na kome bi se dogovorilo preduzimanje hitnih i konketnih mera u navedenom cilju. Savezno izvršno veće je preduzelo inicijativu da se što pre održi sednica predsedništva Jugoslavije, na kojoj bi se izvršilo proglašenje predsednika i potpredsednika predsedništva, i razmotrila političko-bezbedonosna situacija u zemlji. Savezno izvršno veće predlaže da se održi sednica predsednika republika, odnosno predsedništava, predsednika Skupština republika, predsednika izvršnih	Zoran Luković, slika i ton iz studija. Olja Mijović, spiker, govori. Slika zasedanja SIVa, tokom snimka, u krupnom planu svaki od članova.

veća, odnosno vlada, članova predsedništva Jugoslavije, predsednika Skupštine Jugoslavije, predsednika i određenog broja članova Saveznog izvršnog veća, koji bi zajedno razmotrili ovu situaciju, i utvrdili put za miran rasplet izlaska iz krize. Savezno izvršno veće poziva sve građane Jugoslavije da sačuvaju red i mir.	
14.26 Z. L.: Savezno javno tužilaštvo posle upoznavanja sa sadržinom akata Slovenije i Hrvatske o takozvanom razdruživanju, a imajući u vidu stavove Saveznog veća Skupštine Jugoslavije i SIVa, ocenilo je da postoje osnovi sumnje da se tim aktima, i već preduzetim radnjama za njihovo sprovođenje pokušava protivustavnim putem i upotrebom sile otepljenje dela teritorije Jugoslavije.	Zoran Luković, slika i ton iz studija.
14.52 M. K. : Povodom najnovije situacije u Sloveniji, savezni sekretar za pravosuđe Vlado Kambovski i zamenik saveznog sekretara za narodnu odbranu admiral Stane Brovet, razgovarali su danas sa novinarima. Vlado Kambovski je istakao da je ocena SIVa da je situacija u Sloveniji i Hrvatskoj krajnje kritična i da im razvoj, ako se ne zaustavi vodi ka krvoproliću sa nesagledivim posledicama. On je zatim duže govorio o poznatim stavovima savezne vlade o rešenju ustavne krize. Govoreći o odluci SIVa o obezbeđenju državne granice, Kambovski je istakao da je ona prostešla iz činjenice da Jugoslavija nije mogla da dozvoli jednostrano prekranje državnih granica. SIV je juče ocenio da je u Sloveniji došlo do naslinog preuzimanja nekih funkcija federacije, i preduzeo je određene mere da se to ispravi. Član SIVa admiral Stane Brovet rekao je da su jedinice Jugoslovenske narodne armije angažovane da obezbede državnu ganicu, da su pokreti tih jedinica u skladu sa tim zadatkom i da nemaju druge ciljeve. Po njegovoj proceni, armija će svoj zadatak izvršiti u toku dana, a zatim će se njene jedinice povući. 15.51 Stane Brovet : Na teritoriji Republike Slovenije, mobilisano je prema raspoloživim podacima, prekao tideset hiljada pripadnika Teritorijalne odbrane i ministarstva unutrašnjih poslova. Od toga je na granici neposredno angažovano oko tri hiljade ljudi. Granica je dakle.. posednuta od strane nenadležnih organa čime je došlo do narušavanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta SFRJ. Za izvršenje zadatka angažovano je, od strane Jugoslovenske narodne armije, hiljadu devetsto pripadnika JNA sa odgovarajućim tehničkim sredstvima. Svi su iz pete vojne oblasti. Pored .. tog broja pripadnika Jugoslovenske narodne armije, prema podacima kojima ja raspoložem, angažuje se još četristo i šezdeset pripadnika saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, i oko dvesta sedamdeset carinika, savezne uprave carina. Komandant pete vojne oblasti je uputio pismo predsedniku Izvršnog veća Republike Slovenije, u kome je doslovno rekao sledeće: Peta vojna oblast ima zadatak da preuzme sve granične prelaze i obezbedi e državnu granicu SFRJ. 17.46 M. K. : Na pitanje novinara Televizije Beograd kako komentariše izjave nekih slovenačkih rukovodilaca da je armija izvršila okupaciju Slovenije, Brovet je odgovorio da Jugoslovenska narodna armija ne vrši nikakvu okupaciju, već isključivo izvršava zadatak obezbedjenja granica. Ima puno lažnih informacija i poluistina o aktivnostima jedinica Jugoslovenske narodne armije, rekao je Brovet, i demantovao neke tvrdnje da su pojedini vojnici dezertirali iz Jugoslovenske narodne armije. Brovet je istakao da, za sada, ne zna podatke o fizičkim napadima na pripadnike Jugoslovenske narodne armije, i armijska oklopna vozila, a zatim dodao :	Milorad Komrakov, izveštaj. Slika konferencijskog stola za kojim sede Kambovski i Brovet. Okolo su novinari Stane Brovet govori. U krupnom planu za konferencijskim stolom. Milorad Komrakov, vidi se kako postavlja pitanje, pa zatim Brovet koji odgovara.

18.18 S.B. : Na pripadnike JNA od strane pripadnika Teritorijalne odbrane Slovenije, jutros, je vatrom ranjen jedan starešina Jugoslovenske narodne armije, a nedavno je otvorena vatra i na jedan helikopter, kojom prilikom je ranjen mehaničar, dakle jedan član posade, i jedan član saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove. Obojica su smešteni u Zagrebačkoj vojnoj bolnici. U toku je izučavanje e protiv mera, odnosno .. krivičnog postupka odnosno pozivanjem odgovornosti lica koja su otvaranjem vatre nanela e učinila krivično delo nanošenja teških telesnih povreda. ..Prepreke, kao što sam veće rekao, se postepeno raščičavaju, tamo gde još postoje. Jedinice Jugoslovenske narodne armije nisu otvarale vatru po živoj sili. Vatra je otvorena isključivo na prepreke, odnosno na kamione, šlepere napunjene peskom, koje nije bilo moguće ukloniti na drugi način. .. Da, naravno da su ta vozila bila bez vozača, i da u blizini nije bilo nikakvih lica. 20.11 M.K. : Brovet je dodao da su aerodrom Brnik i Portorož zatvoreni za saobraćaj jer su na nelegalan način, tamo uspostvaljena kontrola letenja. Rekao je da su kod Nove Gorice u toku preuzimanja graničnih prelaza, od strane Jugoslovenske narodne armije. Da su prelazi od Tolmina, preko Karavanki, uglavnom preuzeti, a da kod tunela Karavanke, ima dosta prepreka. Barikada i prepreka ima u Štajerskoj i na Dravi, i Armija ih raščičava, rekao je Brovet. 20.36 Vlado Kambovski : Što se tiče stavljanja prepreka i otpora sa strane Republike Slovenije, to je drugo pitanje. Mi očekujemo da će razum ipak, preovladati i da neće e otpor biti pružan, naročito u oružanom vidu, jer bi to bilo tragično, i pretvorilo jedan akt nasilja, koji je već izvršen, donošenjem jedne jednostrane odluke bez dubokog promišljanja svih njenih posledica. 20.55 M.K. : Novinari su na kraju upitali, da li se razmišlja o uspostavljanju vojne uprave. Vlado Kambovski je odgovorio da se, za sada, o tome ne razmišlja, a ako se odluka SIVa i dalje ne bi poštovala, onda su moguće i dalje konfrontacije, rekao je Kambovski.	Stane Brovet govori. U krupnom planu za konferencijskim stolom. Milorad Komrakov, govori Slika konferencijskog stola za kojim sede Kambovski i Brovet. Okolo su novinari. Vlado Kambovski govori. U krupnom planu za konferencijskim stolom. Milorad Komrakov, govori Slika konferencijskog stola za kojim sede Kambovski i Brovet. Okolo su novinari.
21.08 Z.L. : U toku Dnevnika obavešteni smo od strane službe za informisanje, saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, da je netačna današnja izjava Jelka Kacina, koju je preneo Tanjug, a koju smo mi, prenoseći Tanjug javlja, početkom Dnevnika, da je u sukobu u Ormožu, poginuo pripadnik Jugoslovenske narodne armije. Služba obaveštava javnost da danas u Ormožu nije poginuo ni jedan pripadnik Jugoslovenske narodne armije. Predsednik Republike Hrvatske, doktor Franjo Tuđman, uputio je pismo predsedniku presedništva Republike Slovenije, Milanu Kučanu, u kome ga obaveštava da je na sednici Vrhovnog državnog veća, Republike Hrvatske, razmotreno njegovo pismo, u kome ih obaveštava o agresiji i pokušaju trajne okupacije suverene Republike Slovenije, kaže se u ovom odgovoru. Dalje se u odgovoru navodi da Vrhovno državno veće, u potpunosti prihvata ocenu slovenačkog vrhovništva, i osuđuje i odbacuje pokušaj trajne okupacije suverene republike Slovenije, od strane Jugoslovenske narodne armije, jer je i sama već osuđivala neke slične postupke JNA na području Republike Hrvatske.	Zoran Luković, slika i ton iz studija.

Prilog 2. LEKSIKON UPOTREBLJENIH TERMINA SA NJIHOVIM ZNAČENJIMA U SISTEMU SOCIOSEMIOTIKE

akter	aktivni učesnik u akcionom procesu od koga vektori polaze ili je njima okružen
analitički proces	povezuje učesnike na osnovu principa celina/sastavni deo
cilj	pasivni učesnik u akcionom procesu prema kome su vektori usmereni
društvena distanca	udaljenost aktera od gledaoca određena veličinom njegove figure u odnosu na veličinu čitave fotografije
gledalac	lice koje posmatra fotografiju izvan nivoa vizuelne strukture i na koga se primenjuju značenja sistema sociosemiotike
interakteri	učesnici u transakcijskom procesu od kojih vektori polaze i prema kojima su oni usmereni
klasifikacijski proces	povezuje učesnike na osnovu principa taksonomije: bar jedan učesnik (grupa) je u podređenoj ulozi u odnosu na drugog učesnika (grupu) u događaju
kosi ugao posmatranja	odsustvo gledaoca iz „sveta učesnika“ i naglašavanje stava da se on ne smatra delom posmatranog zbivanja
markeri modalnosti	određena svojstva fotografije koja pokazuju njenu uverljivost, poput kontrasta, nijansi i oštine boja
naglašeni (istaknuti) objekti	elementi fotografije koji se određenim karakteristikama (veličinom, bojom, zapreminom, položajem) izdvajaju tako da bivaju izloženi percepciji gledaoca
narativni proces	proces određen radnjom aktera, vizuelno predstavljen vektorima
nosilac (značenja)	akter u sklopu analitičkog procesa
objekat posmatranja (fenomen)	pasivni učesnik u procesu reakcije prema kome je usmeren pogled posmatrača
okruženje	čine učesnici koji sa akterima nisu povezani vektorima, ali sa njima uspostavljaju vezu po različitim osnovama
pogled ponude	čini vizuelni kontakt između aktera i drugih učesnika događaja/elementa posmatrane vizuelne strukture, koji čitaocu nudi izbor informacije o njegovoj aktivnosti u tom procesu
pogled potražnje	određen je vizuelnim kontaktom aktera i gledaoca (čitaoa), a tumači se njegovom namerom da mu uputi direktnu poruku
posesivni atribut	svojstva, detalji, karakteristike koji opisuju i bliže određuju nosioca značenja
posmatrač	aktivni učesnik u procesu reakcije čija radnja je određena smerom pogleda
poznata (data) informacija	leva strana fotografije koja u percepciji čitaoca označava vizuelni prostor poznate/usvojene informacije, o kojoj postoji određeno predznanje
reakcijski proces	čine ga vektori koji u vidnom polju spajaju dva učesnika komunikacionog događaja: posmatrača i objekat posmatranja (fenomen)
simbolički atribut	određen je svojstvom koje učesnik simboličkog procesa predstavlja ili označava, sam po sebi, ili posredstvom odnosa prema drugim učesnicima u komunikaciji
transakcijski proces	proces u sklopu transakcijske strukture u kome je akter događaja vidljiv
vertikalni ugao posmatranja	vizuelno sredstvo kojim se izražava divljenje prema akteru

LISTA TABELA, FOTOGRAFIJA I KARIKATURA

LISTA TABELA

Tabela događaja 1.1	39
Tabela događaja 1.2	41
Tabela događaja 1.3.	44
Tabela događaja 1.4	48
Tabela 1.1	60
Tabela 2.2	60
Tabela oružanih jedinica 3.1	66
Tabela oružanih jedinica 3.2	72
Tabela oružanih jedinica 3.3a	78
Tabela oružanih jedinica 3.3b	78
Tabela oružanih jedinica 3.3c	79
Tabela 3.3d	79
Tabela oružanih jedinica 3.4	88
Tabela reprezenata 4.1	94
Tabela reprezenata 4.2	99
Tabela reprezenata 4.3.a	106
Tabela reprezenata 4.3b	106
Tabela reprezenata 4.3c	107
Tabela reprezenata 4.3d	107
Tabela reprezenata 4.4	117
Tabela društvenih identiteta 5.1	120
Tabela društvenih identiteta 5.2	123
Tabela društvenih identiteta 5.3a	127
Tabela društvenih identiteta 5.3b	127
Tabela društvenih identiteta 5.3c	130
Tabela društvenih identiteta 5.3d	131
Tabela društvenih identiteta 5.4	141

LISTA FOTOGRAFIJA I KARIKATURA

fotografija 1.1.....	145
fotografija 1.2.....	146
fotografija 1.3.....	147
fotografija 1.4.....	147
fotografija 1.5.....	148
fotografija 1.6.....	149
fotografija 1.7.....	150
fotografija 1.8.....	151
fotografija 1.9.....	151
fotografija 1.10.....	152
fotografija 2.1.....	155
fotografija 2.2.....	156
fotografija 2.3.....	156
fotografija 2.4.....	157
fotografija 2.5.....	158
fotografija 2.6.....	159
fotografija 2.7.....	160
fotografija 2.8.....	161
fotografija 2.9.....	161
fotografija 2.10.....	162
fotografija 2.11.....	162
fotografija 2.12.....	162
fotografije 2.13, 2.14, 2.15, 2.16.....	163
fotografija 2.17.....	163
fotografija 2.18.....	164
fotografija 2.19.....	164
fotografija 2.20.....	165
fotografija 2.21.....	166
fotografija 2.22.....	167
fotografija 2.23.....	168
fotografija 3.1.....	171
fotografija 3.2.....	171
fotografije 3.3 – 3.5.....	172
fotografije 3.6 – 3.7.....	173
fotografije 3.8-3.10.....	174
fotografija 3.11.....	175
fotografija 3.12.....	176

ISBN 978-86-81428-05-4 | 978-86-85889-14-1

FONDACIJA AKADEMIKA BOGUMILA HRABAKA
ZA PUBLIKOVANJE DOKTORSKIH DISERTACIJA

BOJBOŢANСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

VOJVOĐANSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI

VAJDASÁGI TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI AKADÉMIA

VOJVOĐANSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

VOJVODINSKÁ AKADÉMIA VIED A UMENI

ACADEMIA VOIVODINEANĂ DE ŞTIINŢE ŞI ARTE

БОЙВОДЯНСКА АКАДЕМИЈА НАУКОХ И УМЕТОСЦОХ

ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF VOJVODINA